

**National Library
of Sweden**

Denna bok digitaliserades på Kungl. biblioteket år 2013

STATENS OFFENTLIGA UTREDNINGAR 1924:14
FINANSDEPARTEMENTET

IAKTTAGELSER RÖRANDE
SOCIALISERINGEN

I
ÖSTERRIKE

1918—1922

AV

NILS KARLEBY

STOCKHOLM

1924

Statens offentliga utredningar 1924

Kronologisk förteckning

1. Angående ordnandet av statens kommersiella informationsverksamhet. Promemoria, avgiven av chefen för utrikesdepartementets speciella handelsavdelning. Marcus. 28 s. **U.**
2. Det svenska lantbrukets produktionskostnader. 2. Bokföringsåren 1920—1921 och 1921—1922. Av L. Nannesson. Meddelande från Kungl. Lantbruksstyrelsen nr 247 (nr 6 1923). Svanbäck. (6), 107 s. **Jo.**
3. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 12. Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Kopparbergs län. Beckman. 47 s. 2 kart. **Jo.**
4. Supplement nr 2 till Sverges familjenamn 1920. Stat. Repr.-anst. 10 s. **Ju.**
5. Betänkande med utredning och förslag angående det fria och frivilliga folkbildningsarbetet. Eklund. viij, 208 s. **E.**
6. Utredning rörande ny vattenväg mellan Östersjön och Väneren, Göta kanal, jämte bihang, innefattande preliminär utredning rörande vattenväg mellan Hjälmaren och Väneren, Svea kanal. Meddelande från Kungl. Kanalkommissionen. Nr 4. Hægström. 173 s. 3 kart. **K.**
7. Betänkande och förslag angående läroverks- och landsbibliotek. Uppsala, Almqvist & Wiksell. xj, 511 s. **E.**
8. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 13. Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Västmanlands län. Beckman. 36 s. 2 kart. **Jo.**
9. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 14. Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Värmlands län. Beckman. 52 s. 2 kart. **Jo.**
10. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 11. Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Blekinge län. Beckman. 32 s. 2 kart. **Jo.**
11. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 15. Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Jämtlands län. Beckman. 32 s. 2 kart. **Jo.**
12. Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden. 18. Utredning beträffande planmässig elektrifiering av landsbygden inom Gotlands län. Beckman. 18 s. 1 karta. **Jo.**
13. Förslag till lönereglering för befattningshavare vid rikets allmänna läroverk samt vid folk- och småskolor m. fl. läroanstalter. Tullberg. 413 s. **E.**
14. Iakttagelser rörande socialiseringen i Österrike 1918—1922. Av Nils Karleby. Tiden. viij, 111 s. **Fi.**
15. Det svenska tobaksmonopolet. En undersökning av dess verksamhet 1915—1922. Av M. Marcus. Tiden. viij, 106 s. **Fi.**

Anm. Om särskild tryckkort ej anges, är tryckorten Stockholm. Bokstäverna med fetstil utgöra begynnelsebokstäverna till det departement, under vilket utredningen avgivits, t. ex. **E.** = ecklesiastikdepartementet, **Jo.** = jordbruksdepartementet. Enligt kungörelsen den 3 febr. 1922 ang. statens offentliga utredningars yttre anordning (nr 98) utgivas utredningarna i omslag med enhetlig färg för varje departement.

IAKTTAGELSER RÖRANDE
SOCIALISERINGEN

I ÖSTERRIKE

1918—1922

THE UNIVERSITY OF CHICAGO

LIBRARY

1900

1900

IAKTTAGELSER RÖRANDE
SOCIALISERINGEN

I

ÖSTERRIKE

1918—1922

AV

NILS KARLEBY

STOCKHOLM,
BOKFÖRL.-A.-B. TIDENS TRYCKERI.
1924.

Utarbetad på uppdrag av Socialiseringsnämnden.

FÖRORD.

Socialiseringsnämnden har tidigare offentliggjort redogörelser för socialiseringsfrågans förutsättningar och läge i dels England, dels Danmark. I förord till dessa utländska redogörelser uttalade nämnden:

"Socialiseringsnämnden har för egen del alltifrån arbetets upptagande ansett angeläget att äga tillgång till upplysningar om socialiseringsfrågans läge i utlandet. Erfarenheter och anvisningar, som kunde hämtas ur vidtagna åtgärder, framkomna förslag och diskussionen kring dem borde tillgodogöras vid verkställandet av det nämnden givna uppdraget. På framställning av nämnden har därför genom utrikesdepartementet erhållits material i ämnet från Sveriges utlandsrepresentation. Mera utförliga rapporter hava därvid begärts från socialattachéerna i London, Berlin och Paris. Ytterligare upplysningar ha införskaffats direkt genom nämndens sekretariat.

"Socialiseringsfrågans aktuella läge i ett visst land kan enligt nämndens uppfattning icke få en tillfredsställande belysning utan ett klagörande av detta läges förutsättningar i landets ekonomiska utveckling och det särskilda folkhushållets allmänna karaktär. För ett stort antal länder måste visserligen en sådan behandling anses utesluten till följd av den omfattning arbetet på de utländska redogörelserna skulle komma att erhålla, om det icke för ett flertal länder begränsades till ett mera summariskt sammanförande av rapportmaterial. Men för några länder, som med hänsyn till nämndens arbete erbjuda särskilt intresse, anser nämnden en utvidgad framställning obetingat erforderlig. Nämnden har därför beslutat att i sådana fall låta utarbета redogörelser, som mot bakgrunden av folkhushållets allmänna, av dess utveckling betingade gestaltning och under perspektivet av dess fortgående omvandling inställa socialise-

ringsproblemet i dess miljö mitt ibland tidens olika samverkande eller divergerande strävanden att befordra en högre organisation av folkhushållet. Att för dessa redogörelser genomföra ett fullt likartat eller lika omfattande program har nämnden emellertid icke funnit ändamålsenligt, ej heller nödvändigt för ett tillämpande av angivna syn på frågans behandling.”

*

Förhållandena i Österrike under åren närmast efter revolutionen hava synts nämnden erbjuda ett betydande intresse. För att komplettera erhållet material och till erhållande av en mera levande bild av läget hava tvenne av nämndens ledamöter besökt Österrike, ingenjör Falkman och redaktör Karleby, den sistnämnde under tvenne studieresor 1920 och 1922. En berättelse över de vunna iakttagelserna avfattades av redaktör Karleby och inlämnades av nämnden till Kungl. Maj:t i dec. 1922.

Redaktör Karlebys berättelse överlämnas härmed till offentligheten, med några få redaktionella ändringar och obetydliga uteslutningar. Understrykas bör, att den senaste tidens förhållanden icke kunnat bliva föremål för behandling i arbetet. Framställningen är endast förd fram till den tidpunkt, då folkförbundets finanskontroll vidtog.

*

Programmet för redogörelsen har framgått ur överläggningar inom nämnden. Författaren har i övrigt ensam haft att bestämma över redogörelsens innehåll.

Stockholm i mars 1924.

SOCIALISERINGSNÄMNDEN.

INNEHÅLL.

	Sid.
I. Österrikes allmänna läge	I
II. Den socialpolitiska utvecklingens huvuddrag i Österrike från revolutionen 1918 till oktober 1922	18
III. Driftsrådslagen	33
IV. De samhällsekonomiska företagen	44

Bilagor:

1. Lagen om förberedande av socialiseringen	81
2. Driftsrådslagen	83
3. Lagen om samhällsekonomiska företag	91
4. Expropriationslagen.....	104
5. Material och litteratur	110

THEORY

The first part of the book is devoted to the study of the theory of the firm. It begins with a discussion of the basic concepts of the firm, such as the firm's objective, the firm's structure, and the firm's behavior. The second part of the book is devoted to the study of the theory of the market. It begins with a discussion of the basic concepts of the market, such as the market's structure, the market's behavior, and the market's equilibrium. The third part of the book is devoted to the study of the theory of the economy. It begins with a discussion of the basic concepts of the economy, such as the economy's structure, the economy's behavior, and the economy's equilibrium.

I.

ÖSTERRIKES ALLMÄNNA LÄGE.

Den följande framställningen avser icke att skildra socialiseringen i Österrike i den vittomfattande meningen av en hela folkhushållets småningom skeende omvandling därigenom, att en samhällelig och kooperativ ekonomisk verksamhet uppväxer vid sidan om eller undantränger den privata verksamheten. En sådan framställning skulle med de säregna och förvirrade förhållanden, som stå i samband med den österrikisk-ungerska monarkiens fall, kräva ett oproportionerligt arbete, om uppgiften ens med tillgängligt material kunde lösas. Därtill skulle den sannolikt, med hänsyn till att det gamla Österrike näppeligen i något avseende, möjligen med undantag av statsmonopolens relativt stora ekonomiska och statsfinansiella betydelse, representerat någon typisk utvecklingstendens, icke bliva särskilt givande. Närmast synes de delar av den gamla monarkien, som nu utgöra republiken Österrike, rent ekonomiskt sett stå på ett jämfört med det övriga Väst- och Mellaneuropa rätt efterblivet stadium. Detta gäller beträffande såväl lantbruk som industri, men i synnerhet det förra, då jorden ännu icke utom i ringa omfattning är enskiftad. Den ekonomiska politiken före kriget har också haft många om den äldre merkantilistiska politiken i Europa påminnande drag, medan den friare politik som i Europa i övrigt i allt högre grad präglat 1800-talet kommit till, jämfört med de flesta väst- och mellan-europeiska länder, relativt blygsamma uttryck. Politiken synes i hög grad ha varit dikterad av monarkins militära och auktoritära behov. Detta har väl icke varit utan samband med de senare socialiseringsströmningarna. Det har främjat en föreställningsvärld, i vilken statsmaktens centrala och auktoritära reg-

lering av det ekonomiska livet spelat en stor roll. På det hela taget synes emellertid läget vara sådant, att en genomförd undersökning av landets ekonomiska utveckling, för att ur denna söka draga fram de dominerande dragen, icke lämpligen kan ifrågasättas. Framställningen inskränker sig därför till att framhäva och sammanfatta de politiska strävanden och åtgärder, som från revolutionen i november 1918 fram till hösten 1922 förekommit i Österrike i syfte att åvägabringa en socialisering av naturtillgångar och produktionsmedel. Den inskränker sig alltså till att ur totalproblemet gripa ut en viss detalj, och, väl att märka, den detalj, som fått en för Österrike typisk och därmed även för andra länder intresseväckande utgestaltung. Även för denna mera begränsade uppgift är det emellertid oundgängligt att i någon mån skissera den politiska och ekonomiska miljö, vari det hela utspelas.

Utgångspunkten för de nämnda strävandena och åtgärderna är i första hand centralmakternas nederlag i världskriget och den österrikisk-ungerska monarkins därmed följande sammanfall. I denna utgångspunkt ligga redan de väsentliga dragen i den följande utvecklingen inneslutna. Icke så, att allt efter revolutionen framkommet skulle vara helt nytt, alldeles saknande förbindelselinjer till vad som förut var. Tvärtom. Mycket därav äger påtagliga anknytningspunkter till fakta och strävanden, som redan före revolutionen voro för handen. Men sammanfallet och revolutionen skapade ett helt nytt läge, politiskt och ekonomiskt, inåt och utåt, ett läge av fullkomligt annan karaktär än det förutvarande. Det nya Österrike med dess oorganiska och artificiella, av yttre maktbud betingade läge, icke ett organiskt inifrån uppvuxet samhälle och en stabil stat, är det plan, på vilket den följande utvecklingen försiggår.

Den österrikisk-ungerska monarkins sammanfall var närmast en politisk katastrof. Den stora statsbildning, vari under århundraden olika folk och länder varit sammanförda, sprängdes. Den nya republiken Österrike med en befolkning av icke fullt 6,5 miljoner är endast en spillra av det gamla Österrike med c:a 30, vilket därtill var förenat med Ungern om över 21

miljoner. Dess ytvidd är nu c:a 83,900 kvkm. mot det gamla Österrikes 300,000, vartill kom Ungern med 325,000. Den nya staten är emellertid heller icke så att säga kvalitativt densamma som den gamla. Men den har att draga på en tyngande kvarlåtenskap från denna, även om man bortser från de speciella förpliktelser, som ålagts densamma enligt statsfördraget i St. Germain.

Här observeras först den alltför talrika armé av statsanställda, som kommit på den nya staten. Denna armé har utgjort ett mycket tyngande element i statsfinanserna, men staten har icke utan vidare kunnat frigöra sig därifrån. Tillsammans hade det gamla Österrike — inberäknat såväl förvaltnings-tjänst som statens ekonomiska företag, vilka sistnämnda givetvis voro tillskurna med hänsyn till det dåvarande Österrikes behov och närmare omnämnas nedan — statsanställda till ett antal av c:a 370,000, eller i runt tal 130 på 10,000 invånare. Trots att den nya staten i folkmängd icke representerar stort mera än en femtedel av den gamla, har antalet statsanställda utgjort något över 250,000, eller mer än två tredjedelar av det förutvarande, utgörande icke mindre än c:a 400 per 10,000 invånare. Av samtliga statsanställda faller nära hälften på den egentliga förvaltningen, medan resten kommer på statens ekonomiska företag. På den centrala statsförvaltningen falla icke mindre än c:a 75,000. På post och telegraf falla nära 40,000, på statsjärnvägarna 92,000. I det gamla Österrike kom 1 järnvägsanställd på c:a 175 invånare, i det nya 1 på c:a 70. Från 1913 till 1920 steg antalet anställda vid statsjärnvägarna från 11,8 till 21 per km. Per km. banlängd kom före kriget 0,4 förvaltningstjänstemän, medan siffran numera är c:a 1,2 eller det tredubbla. Av samtliga järnvägstjänstemän anses c:a 75,000 på grund av anställningsformens karaktär icke kunna avskedas, ehuru deras anställning givetvis ägde rum med hänsyn till helt andra trafikuppgifter än de som föreligga i den nya staten. De anförda siffrorna giva klart vid handen, huru tyngande övertagandet av den gamla monarkins stats-

maskineri verkat för den nya staten: denna är för liten för den stora statsapparaten.

Detta förhållande framstår än klarare, om man betraktar statens ekonomiska företag själva.

Den gamla österrikiska statens ekonomi baserades i hög grad på inkomster av olika statliga monopol och ekonomiska företag. Om omfattningen och det ekonomiska resultatet av de viktigare monopolen och övriga ekonomiska statsföretag giver nedanstående tabell över förhållandena år 1913 en föreställning:

	<i>Brutto- inkomster</i>	<i>Utgifter ¹⁾</i>	<i>Netto- inkomster</i>
	i 1,000 K.	i 1,000 K.	i 1,000 K.
<i>Monopol:</i>			
Tobaksmonopol ²⁾	344,579	119,429	225,150
Salt » ³⁾	49,285	20,463	28,822
Lotteri »	39,247	24,647	14,600
	433,111	164,539	268,572
<i>Övriga statsföretag:</i>			
Skogar och domäner ⁴⁾	25,958	19,634	6,324
Bergverk	42,741	42,784	— 0,043
Järnvägar.....	886,714	690,734	195,980
Post, telegraf, telefon	212,494	203,452	9,042
Postsparbank	22,709	22,709	0,000
Mindre företag ⁵⁾	17,731	16,605	1,126
	1,208,347	995,918	212,429

¹⁾ Härunder såväl investeringar som driftsutgifter.

²⁾ Tobaksmon. omfattande inköp av råvaror, deras bearbetande och försäljning. Förvaltningen handhades av en "K. K. Generaldirektion der Tabakregie".

³⁾ Saltmon. omfattade endast saltets utvinning och en-gros-försäljning. Detaljhandeln var helt överlättn åt den privata företagsamheten.

⁴⁾ Till en del av statsskogarna och domänerna voro kyrkliga fonder de verkliga ägarna, staten endast förvaltare. Av det gamla Österrikes hela skogsareal omfattade statens och dessa fonders skogar c:a 10 procent.

⁵⁾ Därav gävo i nettoinkomster statstryckeriet 1,978,000 K., myntväsendet 501,000 K.; de statliga lagerhusen i Triest lämnade däremot ett deficit på 1,105,000 K.

Den österrikiska statens inkomster flöto sålunda före kriget till icke ringa del ur monopol och andra ekonomiska företag. Bruttoinkomsterna utgjorde nära hälften av statens samtliga inkomster, nettoinkomsterna cirka en sjättedel. Med de förändrade förhållandena efter monarkins sammanfall har däremot läget blivit helt annorlunda. De statliga företagen, även vissa av monopolen, ha givit för statsfinanserna ruinerande deficit. En exakt uppgift över dessas storlek kan icke givas. Av nedanstående på basis av budgeten för 1920—21 uppställda tabell vinnes en bild av det *beräknade* resultatet för detta år för några av de viktigaste statsföretagen och monopolen:

	In- komster i milj. K.	Utgifter i milj. K.	Över- skott i milj. K.	Förlust i milj. K.
Tobaksmonopolet	4,517,9	3,374,0	1,143,9	—
Saltmonopolet.....	419,9	275,7	144,2	—
Sackarinmonopolet (Süsstoffe)	370,7	170,7	200,0	—
Mineralvattenmonopolet	3,0	0,3	2,7	—
Statens skogar och domäner	278,9	152,0	126,9	—
Kyrkofondens skogar och domäner ...	32,7	18,7	14,0	—
Bergverk	131,3	171,8	—	40,5
Statsjärnvägar.....	5,515,2	11,455,8	—	5,940,6
Ångbåtstrafik på Bodensjön	0,3	11,7	—	11,4
Post.....	1,067,4	1,699,3	—	631,9
Telegraf, telefon, rörlpost	639,2	1,225,9	—	586,7
Postsparbanken	123,5	216,5	—	93,0
Statstryckeriet	207,8	218,2	—	10,4
Myntverket	253,9	255,6	—	1,7
De statliga industriverken ¹⁾	1,177,2	1,508,5	—	331,3
	14,738,9	20,754,7	1,631,7	7,647,5
Totalförlust.....	—	—	—	6,015,8

¹⁾ Om dessa, se närmare nedan.

Tabellen ger vid handen, hur förändrat läget blivit. Det verkliga resultatet under det ifrågavarande finansåret blev därtill för åtskilliga av företagen vida sämre, ehuru den totala bokförda förlustsiffran¹⁾ icke nämnvärt skiljer sig från den beräknade. Tobaksmonopolet redovisade en förlust av 270 miljoner Kronen i stället för den beräknade vinsten, posten en förlust på över 1,200 miljoner i stället för beräknade 631 etc. Statsbanorna synas däremot ha lyckats nedbringa sitt beräknade deficit till c:a 4,000 miljoner. Det för de statliga industriverken beräknade deficitet om 331 miljoner steg däremot i verkligheten till c:a 940, varvid emellertid är att beakta, att för ett av de till denna grupp hörande företagen förluster medräknats, som åsamkats även före det ifrågavarande finansårets början; å andra sidan hade ett av dessa företag på grund av omläggning till samhällsekonomiskt företag kommit att under senare hälften av finansåret utgå ur statsbokföringen, vilket minskade den totala förlustsiffran. Vidare är att märka, att under detta finansår den våldsammaste accelerationen i penningvärdefallet ännu icke inträffat. Detta skedde under 1921—22, varunder de ekonomiska resultaten torde ha varit betydligt försämrade och belastningen på statsfinanserna ytterligare förstärkt.²⁾

Orsakerna till dessa dåliga resultat av de statliga företagen äro dels, att företagen icke varit tillskurna till de nya förhållandena, dels att man icke varit i stånd att giva dem en ledning, som smidigt kunde anpassa priserna efter det fallande penningvärdet; först under sommaren 1922 erhöll till exempel

¹⁾ Enligt preliminära uppgifter från statsrevisionens presidium, ännu icke offentliggjorda. — Vid samtliga de anförda siffrorna över såväl beräknat som nått resultat är att märka, att de på grund av budgetens uppställning äro rätt osäkra, i det t. ex. utgifter för förräntning av lån, för pensioner, vissa byggnadskostnader och dylikt icke ingå utan ospecificerat upptagas under andra huvudtitlar.

²⁾ I ett yttrande av Nationernas Förbunds Finanskommitté rörande kreditaktionen för Österrike beräknas (oktober 1922), att genom förebyggande av underskotten på statens industriella företag en besparing av statsutgifterna på 170 miljoner guldkronen skulle kunna vinnas. — Uppgiften senare återgiven i bilaga 5 till K. M:ts prop. till riksdagen n:r 86 1923.

regeringen fullmakt att utan hörande av parlamentet eller dess utskott företaga höjningar i affärsverkens tariffer och monopolens priser. Men därtill kommer, att under rubriken "de statliga industriverken" i ovanstående tabell dölja sig en del företag, som icke varit grundade för egentliga ekonomiska ändamål. De representera nämligen militära inrättningar, företag för tillverkning av krigsmaterial och förnödenheter för arméns behov, som den nya staten fått i arv från den gamla monarkin, men som saknat varje ekonomiskt *raison d'être* under de nya förhållandena — för tillverkning av krigsmaterial få de enligt fredsfördraget icke användas. Dessa företag, vilka, såsom längre fram visas, egendomligt nog kommit att bli det egentliga föremålet för statliga socialiseringsåtgärder i Österrike, ha utgjort en mycket tyngande post i statsfinanserna, och även försöken att omlägga dem till företag för fredsproduktion ha slukat svindlande summor.

Vid sidan av dessa så att säga objektiva svårigheter i den gamla monarkins kvarlåtenskap till det nya Österrike ha emellertid även förelegat en rad subjektiva, vilka verkat, att staten, även bortsett från det finansiella nödläget, kvalitativt blivit en helt annan än den gamla. Om man, för att illustrera saken, antar hypotesen, att staten är å ena sidan samhällets nödvändiga officiella organ för gemensamma funktioners besörjande, å andra sidan en undertryckningsmakt, så är det intet tvivel, att den österrikiska arbetarklassen betraktat den gamla monarkiska statsmakten huvudsakligen i den sistnämnda egenskapen. Denna arbetarklass har stått fientlig till allt vad med denna stat hade sammanhang. Därav förklaras till exempel den österrikiska socialdemokratins ytterst bestämda förnekande av att statsföretagen ha något som helst med socialisering att skaffa. Dessa företag ha uppfattats såsom led i den monarkiska statens utrustning, icke såsom tillkomna av intresse för samhällets välgång. Det är ett av den österrikiska socialdemokratins ofta framfört krav, att statsföretagen skola socialiseras, varmed förstås deras omläggning i enlighet med längre fram skisserade

riktlinjer. Med monarkin föll den statliga överhetsorganisationen med dess militära och byråkratiska maktmedel. Men därmed föll också statsauktoriteten över huvud. I den nya staten har hittills ¹⁾ icke funnits en statsmakt i egentlig mening, utan endast vissa beslutande och verkställande statsinstitutioner, som i sin verksamhet i hög grad varit ett rov för yttre inflytelser och icke ägt någon som helst möjlighet att gentemot ett bestämt uppträdande från enskilda grupper genomdriva en vilja.

Men ännu betydelsefullare än denna politiska är den ekonomiska katastrof, som det gamla Österrikes sammanfall innebar för den lilla spillra därav, som sammanfattas i den nya republiken Österrike. Den gamla monarkin var icke blott en politisk, den var även en *ekonomisk* enhet, där de skilda delarnas näringsliv inriktat sig efter det helas behov och byggde på ömsesidigt obehindrat utbyte. Man hade malm och kol för en järnindustri; nu äro väl malmerna kvar i Österrike, men kolen ligga i Tjeckoslovakiet. Man hade spinnerier och väverier, som samarbetade med varandra; nu ligga ett alltför stort antal spinnerier i Österrike, medan väverierna höra till Tjeckoslovakiet. Så gott som hela sockerbetsodlingen och sockerindustrin har stannat utanför de nya gränserna. Och så vidare. Detta betyder, att grundvalarna för Österrikes näringsliv blivit helt andra, än de voro, när det växte upp. Landet kan icke existera utan en fullständig omläggning av näringslivet till överensstämmelse med de nya förutsättningarna. En auktoritet anser, till exempel, att för lång tid framåt Österrike måste räkna med en livsmedelsimport om c:a 400 miljoner dollars per år endast för att hålla befolkningen över svältgränsen. Härtill kommer sedan import av framförallt kol för att hålla industrin i gång; behovet härav skattas till c:a 15 miljoner ton per år. För att möjliggöra en sådan import kräves upparbetandet av en långt mera betydande exportindustri än landet hittills haft. Det andra alternativet är en allmän omläggning och höjning av

¹⁾ Det vill säga till hösten 1922.

lantbruket. Men detta är ett icke mindre omfattande och tidskrävande alternativ, som förutsätter en allmän höjning av lantbruksbefolkningens kulturella nivå och stora kapitalinvesteringar. I vilket fall som helst har man att räkna med en svår och kapitalkrävande process, för vilken landets egna resurser svårigen räcka.

Det är rentav en tvistefråga, även mellan de ekonomiska fackmännen i Österrike, huruvida landet överhuvud har förutsättningar att bestå med bevarande av något så när rimliga livsvillkor för befolkningen.¹⁾ Dess bestånd hittills har varit förbundet med en kraftig sänkning av den allmänna levnadsstandarden, och de finnas, som anse, att landets naturliga läge är sådant, att det knappast kan förutsättas komma att giva normal försörjning åt befolkningen. Detta var till och med ända fram till hösten 1920 den så att säga officiella uppfattningen. Även om denna uppfattning icke är riktig, utan det skulle finnas möjlighet att genom tillgodogörande av landets vattenkraftkällor²⁾ och utveckling av industrin och lantbruket göra landet försörjningsdugligt, är det emellertid säkert, att denna lösning förutsätter mycket avsevärda kapitalinvesteringar. Med all säkerhet torde nationernas förbunds finansiella undersökningskommission 1921 ha angivit läget riktigt, då den yttrar: "Det kan

¹⁾ Även i Nationernas Förbunds Finanskommittés förut nämnda yttrande av okt. 1922 beröres denna fråga. Dess synpunkter överensstämmer med de här anförda. Den synes vara tveksam beträffande det österrikiska folkhushållets möjligheter att försörja nuvarande befolkning och uppställer tvenne alternativ såsom följd av en genom Nationernas Förbunds kredit möjliggjord rationell finanspolitik: "Om en ändamålsenlig finanspolitik tillämpas och fullföljes kommer Österrikes ekonomiska ställning att stadga sig därigenom att produktionen ökas och en stor del av befolkningen knytes till ekonomisk verksamhet — eller ock kommer det ekonomiska nödläget att tvinga befolkningen till utvandring eller att försätta densamma i armod."

²⁾ Enligt en försiktig beräkning skulle landets samtliga vattenfall kunna lämna 3,000,000 hkr. per år, varav 2,25 milj. skulle kunna vinnas utan alltför stora utbyggnadssvårigheter. För närvarande är endast c:a 10 procent av kraften utnyttjad. Förklaringen härtill ligger i den goda tillgången på billig kol och olja i den gamla monarkin, varigenom användandet av elektrisk kraft icke blev ekonomiskt lönande. Nu är ju läget ett annat, och utbyggnadsarbetet pågår med stor energi.

icke förväntas, att Österrike skall kunna med egna krafter vara i stånd att i en nära framtid göra sina naturliga resurser fruktbarande. Detta kräver hjälp av främmande kapital.”

Denna kommission krävde också, att Österrike icke längre skulle erhålla blott smärre hjälpsummor, som hjälpte för dagen men blott uppsköte katastrofen. I stället borde det erhålla en tillräcklig engångshjälp för att kunna få tid att bringa jämvikt i sin statsbudget, stoppa inflationen och genomföra sitt näringslivs omläggning. En sådan engångshjälp har emellertid hittills — september 1922 — icke givits.¹⁾ Däremot har privat utländskt kapital i mycket stor utsträckning engagerats framför allt i de österrikiska bankerna, men även i den industriella produktionen. Gång efter annan ha dessutom i kritiska ögonblick smärre understöd lämnats landet som sådant av olika stater. Men dessa ha städse konsumerats för löpande utgifter, för statsförvaltningen, för kol- och livsmedelsinköp från utlandet etc.

Att Österrike kunnat leva, trots att dess folkhushåll i sin nuvarande gestaltning icke frambringat tillräckligt för befolkningens normala existens, förklaras ur tvenne fakta. Dels den hjälp från utlandet, som officiellt och privat under hand givits. Dels den inskränkning i livsföringen, som ägt rum. Denna inskränkning gäller praktiskt taget alla, utom vissa lantbrukargrupper och sådana personer, som haft tillfälle att göra särskilda valutavinster. Även om industriarbetarna tack vare en stark organisation — den fackliga landsorganisationen ägde 1921 över en miljon medlemmar — och ett starkt politiskt inflytande kunnat någorlunda reda sig, ha de dock i stort sett²⁾ en, jämfört med förhållandena före kriget, betydligt sänkt levnadsstandard, och detta gäller i ännu högre grad mellanexistenserna med svagare motståndskraft.

¹⁾ Efter nedskrivandet härav har en internationell kreditaktion, förbunden med internationell kontroll över Österrikes förvaltning, organiserats genom Nationernas Förbund. En närmare behandling av densamma är här icke möjlig.

²⁾ En samvetsgrann ekonomisk förf. räknar med, att våren 1922 c:a 3 proc. av arbetarna lyckats bibehålla eller förbättra sin levnadsstandard, medan resten måst finna sig i en sänkt standard.

En bild av arbetslönernas utveckling ges i nedanstående tabeller över arbetslönerna i Wien under 1914, 1921 och 1922, samt över vissa statsämbetsmannalöner under samma tid, grundade på uppgifter från Österrikes statistiska centralbyrå. En jämförelse mellan dessa tabeller och den nedan anförda över penningvärdets försämring visar, vilken real sänkning som i allmänhet ägt rum. Samtidigt med denna har emellertid en nivellering av lönerna för olika kategorier skett. Den enorma stegringen under september antyder, att man då var nära bristningspunkten, och i själva verket har därefter — i samband med den internationella kreditaktionen — en svårartad, fast naturlig och oundviklig, ekonomisk kris inträtt.

Arbetslöner i Wien 1914, 1921 och 1922.

(Kronen per månad.)

Bransch	1914	I 9 2 I				I 9 2 2		
	Slutet av Juli	Slutet av Mars	Slutet av Juni	Slutet av Sept.	Slutet av Dec.	Slutet av Mars	Slutet av Juni	Slutet av Sept.
Yrkeslärda metallarbetare	118	9,600	11,420	19,968	60,096	126,720	316,800	1,607,040
Icke yrkeslärda metallarbetare.....	96	5,952	6,720	10,176	39,936	73,920	211,200	1,230,720
Herrskräddare	160	10,340	11,388	18,244	60,896	119,840	247,168	968,000
Skomakare	120	8,000	8,000	15,000	57,600	76,800	147,456	1,067,434
Bagare.....	152	8,808	11,308	14,408	45,648	126,508	260,920	1,318,540
Murare.....	138	9,082	11,712	17,472	48,960	120,384	276,480	1,593,600

Löner för statsanställda (i Kronen per månad).

	Juli 1914	Mars 1921	Juli 1921	Juni 1922	Juli 1922	Augusti 1922	September 1922
Generalsrang ¹⁾	1,017	17,405	17,405	132,497	655,323	1,470,000	2,807,504
Kaptensrang ²⁾	333	9,377	9,377	73,089	361,498	810,902	1,548,713
Biträde ³⁾	116	6,612	6,612	52,629	260,299	583,895	1,115,182

¹⁾ Hovråd in A. V. ²⁾ Revident in C. IX. ³⁾ Kanslibiträde.

En beräkning direkt av reallönens utveckling för olika kategorier har företagits av Internationella arbetsbyrån¹⁾ och meddelas i följande tabell. Den går visserligen, till skillnad från ovan återgivna tabeller, icke längre fram än till februari 1922,

Indextal för reallönerna i olika branscher i Wien.

Bransch	I n d e x t a l						
	Jan. 1914	Slutet av 1920	1 9 2 1				1922 i Febr.
			Mars	Juni	Okt.	Dec.	
<i>Metallindustri:</i>							
Yrkeslärda metallarb....	100	75	71	67	78	—	—
Icke yrkeslärda » ...	100	92	87	80	95	—	—
Kvinnliga » ...	100	71	69	60	81	—	—
<i>Byggnadsverksamhet:</i>							
Murare	100	39	84	88	103	89	89
Mureriarbetsmän	100	61	122	128	148	134	127
Timmermän	100	36	79	83	—	—	84
Snickare	100	62	59	85	106	94	94
<i>Textilindustri:</i>							
Väware.....	100	44	82	87	—	68	70
<i>Skrädderi:</i>							
Damskräddare	100	47	71	67	97	—	66
Herrskräddare	100	53	80	73	108	64	74
Bagare	100	62	72	76	82	49	94
Typografer	100	32	38	58	—	77	76
Bokbindare	100	63	72	72	—	101	99
<i>Statsanställda:</i>							
Aktiva: högre grad ...	100	—	—	17	—	17	17
mellangrad ...	100	—	—	40	—	29	27
lägre grad.....	100	—	—	61	—	42	39
Pensionerade:							
högre grad:	100	38	—	16	10	6	5

¹⁾ International Labour Office: Wage changes in various countries 1914—1921. (Studies and reports, Series D, N:r 2) Genève 1922.

men giver en mycket god och påtaglig bild av utvecklingen dithittills. Som synes har man över hela linjen, utom beträffande mureriarbetsmän, att anteckna en sänkning av reallönen, särskilt stark för statsämbetsmän.

Trots den allmänna sänkningen av industriarbetarnas — såväl som, i ännu högre grad, vissa andra folklagers — levnadsstandard och trots den pågående penningvärdeförsämringen har en viss arbetslöshet förelegat, vari man torde äga rätt att se ett bevis på, hur små landets möjligheter att försörja sin befolkning med hittillsvarande produktionsinriktning i själva verket varit. Varje saktande av penningvärdeförsämringen, resp. relativt hämmande av levnadsstandardens fall, har i överensstämmelse härmed medfört en tendens till stegring i arbetslösheten.¹⁾

Att det österrikiska folkhushållet och den österrikiska staten trots det prekära läget förmått hålla sig uppe, beror på de två nämnda fakta, hjälpen från utlandet och inskränkningen i folkets livsföring. Därtill kommer emellertid en omfattande kapitalkonsumtion, det vill säga ett tärande på landets kapital, dels genom utförsäljning och överflyttning av egendom på utländska händer, mot produkter för omedelbar konsumtion i reallikvid, dels genom bristande underhåll, med ytterligare försämring av det framtida läget som oundviklig konsekvens.

Inskränkningen i livsföringen har för vissa folkgrupper åvägabragts genom den expropriation av deras förmögenhet eller normala tillgångar, som automatiskt ägt rum med inflationen. Denna automatiska expropriation har även varit ett av instrumenten för kapitalkonsumtionen: kapitalföremålen ha icke i normal ordning kunnat underhållas. Vid sidan om den automatiska expropriationen genom inflationen har gått särskild lagstiftning, till exempel hyreslagstiftningen, som hindrat vissa kapitalföremåls penningvärde och avkastning att stegras parallellt med penningvärdets fall. Folket har sålunda levat

¹⁾ Medan arbetslösheten under år 1922 förut hållit sig relativt låg, steg den i samband med omslaget i oktober 1922 omedelbart till oroväckande proportioner; antalet arbetslösa i Wien ensamt steg då till över 75,000.

på de besparingar, som sammanbragts av gångna generationer, utan att av den löpande inkomsten göra den avsättning till förnyande och utveckling av realkapitalet, som varit nödvändig för att trygga bibehållandet av detsamma och därmed nationalinkomsten på oförändrad nivå. Givetvis kan detta icke på längden äga rum, det måste resultera i allmän förslitning och utarmning. Genom inflationen ha alla i fixa summor angivna kapital — inteckningar, obligationer, sparmedel i banker etc. — krympts samman till praktiskt taget intet, och de inkomstanspråk, som ägarna på grund av dem förut kunde göra gällande på folkhushållet, blivit utstrukna. Alla dessa faktorer tillsammansantagna ha åvägabragt den inskränkning av totalkonsumtionen å ena och förtäring av kapital å andra sidan, som möjliggjort, att det hela hållits vid liv.

Inflationen har framkallats såväl av staten som av det enskilda näringslivet. Den förstnämnda har gjort större utgifter än den realiter haft möjligheter till, både för sin egen förvaltning och för understöd och kapitalförsträckningar åt olika håll, det sistnämnda har tillgodosett sitt kapitalbehov i större utsträckning än landets tillgångar medgivit, väl icke så mycket för fast kapitalinvestering som för löpande utgifter, det vill säga för betalning av en ersättning åt de arbetande, som, trots att den som regel varit väsentligt lägre än den före kriget normala, dock överstigit vad landets produktion i och för sig möjliggjort. Resultatet är sålunda ett tärande på landets kapitalstock och en konfiskation av tillgångar för alla, som haft dem placerade i fixa penningvärden. Den officiella räntefoten har också varit abnormt låg,¹⁾ medan en effektiv ränta av 50 procent i privat låneverksamhet icke varit sällsynt det senaste året. Hur oerhörd inflationen varit, framgår av följande tabell över sedelmängden och dollarkursen i Wien från maj 1920²⁾ till okt. 1922:

¹⁾ Österrikisk-ungerska bankens diskonto utgjorde ända till den 15 april 1920 blott 5 procent. Därefter har det successivt höjts; den 9 september 1922 sattes det till 9 procent.

²⁾ Före denna tidpunkt var sedelcirkulationen gemensam med successionsstaterna.

Datum	Sedelmängd	Dollarkurs (Sedlar) (ö Kr. per dollar) Pari = 4,85	Livsmedelskostnads- index. (das Bundes amt für Statistik.)
31/5 1920	15,793,805,398	140	
30/6 »	16,971,343,854	145	
31/7 »	18,721,494,586	165	
31/8 »	20,050,280,965	240	
30/9 »	22,271,686,342	270	60 } retro-
31/10 »	25,120,385,270	405	spektivt
30/11 »	28,072,330,610	502	81 } beräkn.
30/12 »	30,645,658,090	654	
31/1 1921	34,525,633,985	652	100
28/2 »	38,352,647,599	720,5	114
31/3 »	41,067,299,471	674	123
30/4 »	45,036,722,777	659	119
31/5 »	45,583,193,912	602	126
30/6 »	49,685,139,857	718	153
31/7 »	54,107,281,148	949	147
31/8 »	58,533,765,679	1,079	172
30/9 »	70,170,797,830	2,598	215
31/10 »	90,904,398,520	4,353	333
30/11 »	120,612,824,906	8,518	566
30/12 »	174,114,746,833	5,273	942
30/1 1922	227,015,925,266	7,373	1,142
28/2 »	259,931,138,153	6,348	1,428
31/3 »	304,063,642,129	7,481,5	1,457
28/4 »	346,697,775,768	7,931,5	1,619
31/5 »	397,829,312,521	11,094	2,028
30/6 »	549,915,678,364	18,894	3,431
31/7 »	786,225,601,007	42,300	4,830
30/8 »	1,353,403,631,630	77,250	11,046
30/9 »	2,277,677,737,973	74,060	20,100

Den livsmedelskostnadsindex, som anföres i tabellen, påbörjades först i januari 1921. Den står alltså icke i direkt relation till stegringen från juli 1914. Det finns emellertid några

senare beräkningar, som möjliggöra vissa slutsatser i detta avseende. Om man sätter summan utgifter för livsmedel, beklädnad, bostad, bränsle och belysning för en familj i juli 1914 = 1, blir motsvarande siffra för följande månader 1922:¹⁾

mars	778
april	872
maj	1,093
juni	1,871
juli	2,645
augusti	5,932
september	11,306
oktober	10,332

Om man bortser från utgift för bostad, vilken på grund av hyresstegringslagen icke stegrats i samma proportion som övriga utgifter, blir stegringen betydligt starkare. Så till exempel bleve i detta fall siffran för juli 3,320, augusti 7,451 och oktober 12,965.

Av denna skiss torde det vara klart, vilka säregna förutsättningar socialiseringsarbetet — i förut angiven trängre mening — haft i Österrike, och att man icke kan vinna ett korrekt omdöme om dess utveckling, om man icke har i minne dessa specifika omständigheter. I själva verket yttrade redan i januari 1919, strax efter revolutionen, den socialdemokratiske partichefen d:r Otto Bauer i en serie artiklar, vari ett program för en socialisering i Österrike framlades, att detta programs förverkligande vore bundet till förutsättningen att Österrike finge ansluta sig till Tyskland. Österrikes eget läge vore ekonomiskt så hopplöst, att det överhuvud icke medgäve folkhushållets sunda gestaltning, alltså icke heller den omdaning av folkhushållet, som förbundets med begreppet socialisering.

”Anslutningen till Tyskland banar vägen till socialismen. Den är första förutsättningen för socialismens förverkligande. Därför måste kampen för socialismen här i landet närmast

¹⁾ Mitteilungen des Bundesamtes für Statistik.

föras såsom en kamp för anslutningen till Tyskland." Det fanns sålunda från början hos de mera klarsynta ingen egentlig tro på möjligheten att inom det nya på den gamla monarkins spillror uppståndna Österrike genomföra en socialisering, även om man — såsom i det följande visas — av det politiska lägets tryck tvingades att gripa sig an en sådan. Än starkare än hos d:r Bauer kommer denna syn fram i ett bevingat ord av den socialdemokratiske f. d. utrikesministern d:r Renner:

"Skulder kan man icke socialisera."

II.

DEN SOCIALPOLITISKA UTVECKLINGENS HUVUDDRAG I ÖSTERRIKE FRÅN REVO- LUTIONEN TILL OKTOBER 1922.

En österrikisk socialekonom, professor Karl Pribram, ansåg sig redan våren 1921¹⁾ kunna indela Österrikes socialpolitiska lagstiftning efter revolutionen i fyra typiska perioder. En sådan uppdelning synes med fördel kunna tillämpas på den socialpolitiska utvecklingen överhuvudtaget, varvid numera slutpunkten för den fjärde perioden synes kunna sättas till omkring den 1 oktober 1922, då Nationernas förbunds beslut om en internationell kreditaktion för Österrike fattades.

Den första perioden räcker från revolutionen i november 1918 till mars 1919. Allt var då flytande, ingen visste ens om en österrikisk stat skulle komma att bestå. Politiskt betecknas denna period av en synnerligen stark maktställning för den industriella arbetarklassen, med centrum framför allt i Wien. Arbetarklassen, med socialdemokratin såsom politiskt uttryck, blev tack vare sin starka organisation och sin ställning såsom revolutionens fullbordare statsmaktens egentliga bärare. Dess makt och maktkänsla motsvarades av känslan av fullkomlig vanmakt hos övriga samhällsgrupper. "Den segerdruckna arbetarklassen trodde att dess makttillväxt medfört allmakt, den slagna

¹⁾ Karl Pribram, Die Sozialpolitik im neuem Österreich, Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 48 Bd., 3. Heft, 1921. — Detta häfte innehåller ytterligare två viktiga uppsatser rörande Österrikes läge, nämligen Lederer, Die soziale Krise in Österreich, och Forchheimer, Die Organisation der Arbeitslosenfürsorge in Österreich.

bourgeoisien åter, att dess reducerade makt var vanmakt.”¹⁾ Socialdemokratin övertog dock icke ensam regeringsmakten, utan bildade gemensamt med det kristligt-sociala partiet — som huvudsakligen stöder sig på det katolska prästerskapet och bönderna, men under intrycket av revolutionen visade sig benäget att tillmötesgå arbetarklassens krav och vars medverkan dessutom torde ha varit nödvändig för att övervinna ländernas partikularism — en provisorisk regering. Det avgörande inflytandet tillföll dock socialdemokratin. I fråga om statsingripanden i det ekonomiska livet betecknas perioden av omsorger om demobiliseringen, arbetsmarknaden och arbetslösheten. Denna sistnämnda växte med arméns upplösning synnerligen snabbt: den 1 december 1918 utgjorde antalet arbetslösa c:a 45,000, den 1 febr. 1919 över 160,000. Under denna period utfärdades även provisorisk förordning om åttatimmarsdag i fabriksindustrin. Den motiverades emellertid tilldels med hänsynen till arbetslösheten.

Under den andra perioden — mars till juli 1919 — ägde en mycket radikal lagstiftning rum. Den var uppfylld av en stark jäsning i de av krigsföljderna pressade arbetarmassorna, icke minst under suggestionen av de kommunistiska experimenten i grannländerna Ungern och Bajern. Den 16 februari ägde valen till nationalförsamlingen rum, varvid socialdemokratin erhöll 69 mandat och blev församlingens största parti. Det kristligt-sociala partiet erhöll 63 och övriga grupper 27 mandat. För en helt socialdemokratisk regering saknades förutsättningar och koalitionen mellan socialdemokratin och de kristligt-sociala fortsattes. Valutgången torde ha återgivit de icke-socialdemokratiska partierna något självförtroende, och till exempel vid behandlingen av förslaget till expropriationslag under maj månad kunde koalitionen icke hindra, att en avsevärd majoritet bildades mot regeringsförslaget och förkastade detsamma, men tillsvidare tillförsäkrade trycket från de upprörda arbetarmas-

¹⁾ *Wilhelm Ellenbogen*, Socialiseringen i Österrike, Tiden 1922 s. 163. — Författaren är ordförande i den österrikiska socialiseringskommissionen.

sorna i allmänhet socialdemokraterna i regeringen det avgörande inflytandet. "Den kommunistiska terrorismen stod för dörren, ängslan för densamma förlamade det ekonomiska livet och utövade ett starkt tryck på alla regeringens åtgärder. De överallt, ofta alldeles regellöst, bildade arbetarråden (icke att förväxla med de senare driftsråden) hotade genom våldsamma ingripanden i förvaltningen och de storindustriella företagen den sociala ordningen. Under dessa omständigheter gjorde regeringen, trängd av sina radikala ledamöter, försöket att genom förberedande av en successivt planerad socialisering övervinna de tendenser, som gingo ut på ett våldsamt, socialrevolutionärt ingripande i näringslivet." (Pribram.) Det är dessa förberedelser, som ifråga om statsmaktens åtgärder karaktärisera den andra perioden. Redan den 6—11 januari publicerade socialdemokratins ledare, d:r Otto Bauer, en serie artiklar "Vägen till socialismen", vari ett program för näringslivets omläggning efter vad som ansågs vara socialistiska linjer uppdrogs.¹⁾ I en senare upplaga av detta program markerar författaren, vad som redan förut framhållits, nämligen att densamma tillkom under trycket av nödvändigheten att tillgodose ett starkt politiskt behov. "Massorna, som just jagat bort kejsaren, trodde sig nu även i snabb anstorm kunna bryta kapitalets herravälde. Men ännu var för massorna den socialistiska samhällsordningen ett abstrakt begrepp, ingen åskådlig föreställning. Det gällde att åskådligt visa dem huru på ett ungefär övergången från kapitalistisk till socialistisk samhällsordning skulle kunna äga rum i Mellaneuropa, och hur en socialistisk samhällsordning skulle kunna organisera sin produktions- och fördelningsapparat." Den 14 mars utfärdades efter beslut av nationalförsamlingen på förslag av regeringen "lagen om förberedande av socialiseringen". Enligt denna lag tillsattes en statskommission för socialisering med uppdrag att föreslå för-

¹⁾ Då uppsatserna ifråga, sedermera sammanförda till en broschyr under samma rubrik, finnas utgivna även i svensk översättning, har ett närmare ingående på deras innehåll ansetts överflödigt.

merna för det planerade arbetet.¹⁾ Ordföranden valdes av nationalförsamlingen och erhöll ministers tjänsteställning. Till ordförande valdes d:r Bauer, och kommissionens arbete följde till en början helt de linjer, som d:r Bauer uppdragit i sina programartiklar. Vid kommissionens första sammanträde den 10 april 1919 karakteriserade d:r Bauer kommissionens uppdrag så, att det icke gällde att utreda *om*, utan *hur* en socialisering skulle ske. Den 11 april förelade ordföranden kommissionen förslag till fem socialiseringslagar, av vilka ett par rätt snart slutbehandlades och av regeringen förelades nationalförsamlingen, däribland de två som äro de enda som kommit att få någon praktisk betydelse, nämligen lagarna om driftsråd och om samhällsekonomiska företag. Den förstnämnda utfärdades den 15 maj 1919. Vid behandlingen i nationalförsamlingen gjordes vissa inskränkningar i regeringsförslaget. Bland annat undantogs lantbruket och företag med under 20 arbetare; i gengäld kompletterades förslaget beträffande de mindre företagen, så att i dessa förtroendemän för arbetarna skulle utses. Lagen om samhällsekonomiska företag, som vid behandlingen i nationalförsamlingen undergick rätt stora ändringar, dock ingen av principiell natur, utfärdades den 29 juli. Den 30 maj utfärdades även en i likhet med de båda andra av socialiseringskommissionen förberedd lag om expropriation. Denna hade emellertid väckt sådana strider, att koalitionen höll på att brista, och var i sitt slutgiltiga skick helt annorlunda än förslaget. Förslaget innebar en lag, som gav regeringen rättighet att i vissa fall och efter vissa grunder — efter principen full ersättning — exproprierade enskilda ekonomiska företag för att överföra dem till samhällsekonomiska. Den antagna lagen utgår däremot ifrån, att parlamentet genom lag i varje särskilt fall skall besluta om socialisering, och giver blott föreskrifter för förfaringssättet vid med sålunda beslutad lag sammanhängande expropriation. Den har aldrig

¹⁾ Lagen är den tredje i en triologi, vars två första äro lagen om folkrepresentation och lagen om regeringsmaktens organisation. Detta vittnar ju om den grundläggande betydelse, lagen tillmättes.

tillämpats. Utöver de allmänna orsakerna till motståndet mot expropriationsförslaget spelade, enligt d:r Otto Bauer, in ett moment, som direkt sammanhänge med Österrikes olyckliga läge och miserabla penningväsen. Enligt förslaget skulle de exproprierade företagen erhålla ersättning i obligationer. Företagaren hade alltså i utbyte mot sin egendom fått anspråk på en fast årlig ränta. Penningvärdets fortgående försämring måste emellertid åstadkomma, att obligationernas och räntans realvärde småningom sjönke; i verkligheten har ju penningvärdet också försämrats i en grad, som gjort en förmögenhet 1919 till en spottstyver 1922. "Det faktum, att lagförslagets behandling föll i en period av mycket stark försämring av kronans värde, förstärkte betydligt de besittande klassernas motstånd mot detsamma." (Bauer.)

Av olika yttranden från tidpunkten vid dessa lagars framläggning framgår det klart, att det ovan skisserade tvångsläget verkligen förelåg. Även om förslagen på sitt sätt voro väl förberedda, genomtänkta och ingående i ett enhetligt system, hava de dock icke karaktären av beslut, som statsmakterna efter fri prövning fattat, utan äro försök att betvinga en hotande situation. Möjligen kan detta — som givetvis innebar att ingen hänsyn kunde tagas till de reala möjligheterna för deras förverkligande — vara en av förklaringsgrunderna till den disproportion mellan lagförberedelser¹⁾ och i verkligheten nådda resultat, som man onekligen finner vid en överblick över det hela. Samma uttryck, som användes av d:r Bauer i hans hälsningstal vid socialiseringskommissionens sammanträde, återkommer i regeringens motivering till förslaget till lag om sam-

¹⁾ Icke mindre än åtta stora lagförslag föreligga sedan länge utarbetade, men ha dels icke framlagts, dels icke kunnat genomföras. Det är lag om socialisering av kolhushållningen, lag om socialisering av elektricitetshushållning (som avsåg att enhetligt reglera hela landets vattenkraftsutbyggnad och elektricitetsväsen), lag om tvångskooperation i det mindre skogsbruket, lag om specialisering av det större skogsbruket, lag om samhällsekonomisk skötsel av träbearbetning och trävarugrosshandel, lag om bildande av industriförbund, lag om upphävande av övermåttan stora jordegendomar, lag om kommunalisering av företag. — Alla lagförslagen vila på den grund, som uppdragits av d:r Otto Bauer i hans programskrift.

hällsekonomiska företag. Man hade icke haft tid till omfattande förundersökningar. Frågan är icke om, utan hur. "Det här icke försummats en minut, utan arbetats med utomordentlig iver. Och det av goda skäl. Massorna äro otåliga, massorna vilja se socialiseringsverket påbörjat, och de hava rätt att så snart som möjligt få se detta." Om man icke mycket snabbt skapade former för en socialisering av ekonomiska företag, stod man inför "den syndikalistiska faran, att företaget utan hänsyn till det helas intressen faller i de i desamma sysselsätta arbetarnas händer". Denna fara var icke uppkonstruerad, utan hade redan i några fall visat sig i konkret gestalt. En liknande bild upprullas i en rapport till utrikesdepartementet av den 23 april 1919 från svenska legationen i Wien ifråga om behandlingen av lagen om hälsovårdsanstalter (Volkspflegestätten). Denna lag, som förelades nationalförsamlingen den 24 april och promulgerades den 30 maj, bestämde, att slott och lyxbyggnader — i vissa fall utan ersättning — kunde exproprieras av staten för att användas till hälsovårds- och invallidanstalter. Den är sålunda en specifik krigsföljdslag och ingen egentlig socialiseringsåtgärd, men den tillmättes av naturliga skäl synnerlig vikt av arbetarmassorna och de i kriget skadade. "Otvivelaktigt har", heter det i rapporten till utrikesdepartementet, "regeringen i någon mån påverkats av de senaste händelserna, särskilt de ganska elakartade demonstrationerna utanför parlamentet den 17 dennes. Således är det bekant, att en hel del krigsinvalider tilltvingat sig kvarter i slottet i Schönbrunn, som de föredragit framför hospitalet i Meidling, och att regeringen icke vågat avvisa dem utan låtit dem kvarbo." En annan förordning av intresse, som tillkom under trycket av nödvändigheten att tillmötesgå ett starkt krav, är förordningen av den 14 maj 1919 om tvångsansättning av arbetare i industriella företag. Till den 1 maj 1919 hade arbetslösheten ytterligare vuxit, och antalet arbetslösa var då 185,000; den 1 juni hade det sjunkit något och utgjorde 170,000, varefter antalet småningom minskade och frågans brännande karaktär svalnade. Denna förordning föreskrev,

att för att minska arbetslösheten arbetarstocken i varje företag, som den 26 april sysselsatt minst 15 arbetare, skulle ökas med 20 procent genom anställning av nya arbetare. Den omedelbara verkan av denna förordning uppgives emellertid ha varit mindre än som avsetts, då de förutvarande arbetarna inom företagen själva mångenstädes hindrade dess tillämpning. Arbetslöshetens minskning berodde mera på att näringslivet i allmänhet började komma i bättre gångor. Lagen — med vars tillsyn industriella distriktskommissioner betroddes, vilka i fall av ekonomiska svårigheter för ett företag att tillämpa lagen kunde medgiva jämkning — ändrades sedermera dithän, att framdeles minskning av — den sålunda ökade — personalstocken vid företag med över 15 arbetare endast finge ske med medgivande av den industriella distriktskommissionen. I denna form gäller lagen fortfarande, trots flera försök att få den upphävd. Arbetarklassen har lagt stor vikt på densamma och med synnerlig energi motsatt sig dess upphävande. Principiellt sett betyder den uppenbart, såsom Pribram yttrar, "ett skarpt, med privatekonomins grundsatser i djup motsägelse stående ingrepp i näringslivet". Den är emellertid — vilket väl även dess upphovsmän torde ha insett — lika uppenbart ekonomiskt ohållbar, framtvingande en improduktiv och tyngande användning av arbetskraft och motverkande den omläggning och rationalisering av folkhushållet, som var och är nödvändig för landets bestånd. Den måste självfallet ses mot bakgrunden av ett förtvivlat läge, där Döbelns medicin ansågs försvarlig. Av samma — ehuru ännu mindre egentligt socialpolitisk — karaktär är lagen om tvångsanställning av invalider, vilken dock först hösten 1920 beslöts, och enligt vilken varje företag ålades att utöver redan anställda anställa en krigsinvalid med mer än 35 procent minskad arbetsförmåga för de första 20 arbetarna och sedan en på varje ytterligare 25-tal arbetare. Båda dessa lagar sakna ju även enligt österrikisk uppfattning socialiseringskaraktär och hava för betraktaren huvudsakligen intresse såsom belysande folkhushållets svåra existensproblem.

Höjdpunkten av radikal programuppställning faller under denna period och torde betecknas av regeringsförklaringen av den 21 maj rörande de grenar av näringslivet, som regeringen ifrågasatte för socialisering. Den föredrogs av den kristligt-sociala vicekansleren Fink. På socialiseringsplanen upptogs kolgruvor och kolhandel — varav de förra spela mycket ringa roll —, järnmalmsbrytning och tackjärnstillverkning, vattenkraft samt skogsbruk, trävaruindustri och trävarugrosshandel, vilka i olika former av typen samhällsekonomiska företag¹⁾ skulle överföras från enskild till allmän äganderätt och drift. Till sin allmänna tankegång överensstämde regeringsförklaringen med de linjer, d:r Bauer uppdragit i sina artiklar. Programmet har emellertid hittills icke blivit mera än — ett program. De praktiskt vidtagna åtgärderna ha under omständigheternas tryck kommit på helt andra områden. Ett par sidor av de svårigheter, som ställt programmet, kunna här i förbigående lämpligen antydvas med ett exempel. Ett av socialiseringskommissionen förberett försök under sommaren 1919 att omdana landets största berg- och järnverksföretag, Österreichische Alpine Montanaktiengesellschaft, i ett samhällsekonomiskt företag med staten som huvudpart, strandade bland annat på länderna Kärntens och Steiermarks motstånd. De båda landsregeringarna förklarade, att över malmer i dessa länder ägde icke staten, utan blott länderna själva att bestämma. Man måste därför söka en kompromiss, så att ländernas intressen bleve bättre tillgodosedda i det nya företaget. Detta fördröjde emellertid saken, och under tiden hade en stor del av bolagets aktier övergått till utländska kapitalister. Därmed var planen omöjliggjord. Staten begagnade sig emellertid vid en nyemission av aktier, som bolaget företog i oktober 1919, av sin rätt enligt § 37 i lagen om samhällsekonomiska företag och tecknade 50,000 aktier i detsamma. Under våren 1920 måste emellertid regeringen åter försälja dessa aktier till ett kon-

¹⁾ Om dessas konstitution, se kap. IV.

sortium av utländska kapitalister, för att skaffa utlandsvaluta för livsmedelsinköp!¹⁾

Den tredje perioden i Österrikes socialpolitiska utveckling sträcker sig från augusti 1919 till oktober 1920. Under hela denna tid fortsätter regeringskoalitionen mellan socialdemokrater och kristligt-sociala. Men motsättningarna ha blivit så starka, att man under större delen av tiden knappast kan tala om en enhetlig regeringsmakt.²⁾ De olika ministrarna förvaltade var för sig sina departement; socialdemokraterna innehade bland annat i F. Hanuschs person departementet för social förvaltning, varigenom de hade möjlighet att genomdriva olika sociala förordningar, bland annat om upprättande av *arbetarkammare* som pendang till handels- och industrikamrarna, varjämte åttatimmarsdagen definitivt fastställdes. Utrikesministern, socialdemokraten Renner, undertecknade i september 1919 statsfördraget i St. Germain, varigenom den nya staten fixerades, och företog i samband härmed åtskilliga politiska orienteringsresor till grannstaterna, utan att något enhetligt ställningstagande av regeringen syntes förekomma; i den kristligt-sociala pressen klagades ofta över "d:r Renners privata hemliga diplomati". I socialiseringsfrågan hade motsättningarna blivit så starka, att den kristligt-sociala ledaren d:r Seipel i en artikel i Reichspost den 9 sept. yrkade på socialiseringskommissionens upplösning och ärendenas omhändertagande av ett av de ordinarie statsdepartementen. Perioden karakteriseras av en avslappning i arbetarmassornas politiska aktivitet. Det kommunistiska experimentet i Ungern föll samman med för arbetarklassen mycket hårda följder, och härmed upphörde även dess suggestion över Österrike. "Den jäsande revolutionära stämningen, som gripit vida kretsar av arbetareklassen, lade sig — och det är för Österrikes befolkning karakteristiskt — lika snabbt som den flammade upp." (Pribram.) Ekonomiskt sett

¹⁾ Prof. E. H. Vogel, Wien. Die Sozialisierung der Elektrizitätswirtschaft in Oesterreich. (Technische Blätter, Prag, H. 20—21, 27—30, 1920.)

²⁾ "Icke en samregering, utan en tillsammanregering", som en socialdemokratisk parlamentsledamot vid ett tillfälle karakteriserade saken.

börjar landets liv, tack vare utländsk hjälp och ett beredvilligt utlämnande av nya sedelmassor till alla företag, komma in på något lugnare banor; arbetslösheten sjönk från 133,000 i augusti 1919 till 46,000 i maj 1920. Arbetarnas och deras representanters verksamhet är i hög grad inriktad på att föra ut i livet de lagar, som beslutats under den föregående perioden — driftsrådslagen och lagen om de samhällsekonomiska företagen. Av de sistnämnda börja de första förberedas. På hösten 1920 äga nyval rum till nationalrådet, som parlamentet numera kallas, utmynnande i att de kristligt-sociala bliva det starkaste partiet med 82 mandat. Socialdemokraterna erhöilo 66, medan övriga grupper tillsammans erhöilo 27 mandat. Regeringskoalitionen upphörde, och en — åtminstone i realiteten — kristligt-social regering bildades, med en politik som i allmänhet stod i motsättning till det socialdemokratiska partiets krav. Någon lagstiftning av betydelse beträffande socialisering har därefter icke förekommit, ej heller statsingripanden av annan art, utöver det nedan skildrade upprättandet av vissa samhällsekonomiska företag.

I samband med de socialdemokratiska regeringsledamöternas demission demissionerade även socialiseringskommissionens ordförande från sin ställning såsom minister och ledamot av regeringen, vilken ställning enligt lagen av 14 mars 1919 skulle vara förenad med ordförandeskapet. Kommissionens ställning blev däremot något oklar. Dess kansli består fortfarande, och kommissionen är representerad i ledningen av olika samhällsekonomiska företag, men några sammanträden ha enligt uppgift icke hållits sedan 1920, ej heller något annat officiellt livstecken från kommissionen givits. Mandaten för kommissionens ledamöter, som enligt § 5 i lagen om förberedande av socialiseringen skulle förnyas varje år, ha icke blivit förnyade.

Den fjärde perioden — oktober 1920 till oktober 1922 — inleddes med regeringsskiftet efter valen 1920. Den just angivna allmänna situationen har emellertid i stort sett förblivit oförändrad. Landets allmänna svårigheter ha undan för undan ökats, penningvärdet i allt snabbare fart rullat utför. Försöken

att få en lösning på de statsfinansiella problemen ha icke lyckats.¹⁾ Socialdemokratien har stått i skarp oppositionsställning till regeringen. Vid olika tillfällen har den genom demonstrationer och dylikt förmått öva ett bestämmande inflytande vid politiska avgöranden. I fråga om statens ekonomiska verksamhet karakteriseras perioden huvudsakligen av två — eller tre — drag. Ett för alla gemensamt strävande har varit att befria staten från de enorma utgifter för understöd till de från den gamla monarkin övertagna militärindustriella företagen,²⁾ som ytterligt hårt belastat statsbudgeten — eller rättare sedelpressen, ty därifrån ha understöden tagits. Detta strävande har emellertid följt två linjer. Socialdemokratien har strävat att få överfört företagen — utom de ursprungligen för militära ändamål upprättade även de övriga, statsbanor och dylikt — från statsföretag till samhällsekonomiska företag, i syfte att ställa dem utanför statsbudgeten, få dem att bära sig själva och befria staten från utgifterna för understödspflicht. I några fall har en sådan omläggning skett. De praktiska statliga socialiseringsåtgärder, som i praxis — till skillnad från programmen och lagstiftningen — ägt rum i Österrike, är, såsom redan i inled-

¹⁾ Såsom ovan påpekats, sträcker sig denna framställning endast till omkring 1 okt. 1922. Den internationella hjälp, som beslöts på Nationernas förbunds möte i sept. 1922, och dess senare genomförande, faller efter denna tidpunkt. Den internationella kreditaktionen synes ha lett till en stärkning av den kristligt-sociala regeringens ställning, och socialdemokraternas opposition mot vissa av kontrollvillkoren för denna aktion, vilka uppfattades som ett försök av det internationella kapitalet att kringskära arbetarklassens socialpolitiska vinster efter revolutionen, hade ingen effekt. — Jfr Der Genfer Knechtungsvertrag und die Sozialdemokratie. Rede von Otto Bauer auf dem sozialdemokratischen Parteitag in Wien 14. Okt. 1922, Wien 1922. — Arbeiter-Zeitungs referat från kongressen.

²⁾ Särskilda offentliga utredningar ha även företagits i syfte att vinna besparingar i såväl statens civila förvaltning som den statliga affärsverksamheten, utan att dock egentliga resultat vunnits. (Elaborate der Ersparungskommission, 1921, endast i maskinskrift.) En särskild besparingskommissarie tillsattes sommaren 1922.

ningen antytts, i själva verket överförandet av några av de ytterligt förlustbringande företag, som den nya staten ärvt från den gamla monarkin, till samhällsekonomiska företag. Något statligt eller eljest samhälleligt övertagande av privata företag har däremot icke förekommit. Den andra linjen har i stort sett följts av regeringen och det kristligt-sociala partiet och har gått ut på att till privata sälja dessa statsföretag. Denna strömning synes ha fått överhanden under den senaste tiden, icke minst på grund av statens finansiella nödläge, som låtit en realisation av tillgångar för att få kontanter framstå såsom en sista möjlighet. I de flesta fall har emellertid de ifrågakvarande företagens affärsläge av spekulanterna bedömts så ogynnsamt, att prisanbudet ställt sig mycket låga, i ett fall på hösten 1921 så låga, att "Reparationskommissionen" gjort invändning mot försäljningen.

På sommaren 1922 gick realisationen så långt, att staten till det engelska Marconibolaget överlät monopolet på trådlös telegrafi i Österrike. Även ett tyskt anbud förelåg, men regeringen valde det förra, enligt uppgift för att tillförsäkra sig en välvillig behandling av sina kreditansökningar hos det franskt-engelska kapitalet.

I ett föredrag på en kongress, som driftsråden inom metallindustrin den 14—17 februari 1921 höll i Wien, gjorde d:r Otto Bauer bland annat följande sammanfattning av socialiseringsfrågans läge i Österrike då, vilken rätt väl torde angiva den allmänna uppfattningen inom socialdemokratien och även förklarar, varför man anser det förut uppställda programmet hava strandat:¹⁾ "Det första intresset är, att staten icke stör den ekonomiska tillfriskningsprocessen. Och denna process kan fortgå endast på den grundvalen, att produktionskostnaderna i Österrike städse förbli något lägre än i utlandet... Men återuppbyggandet har en dubbel karaktär. Det betyder å ena sidan, att vi åter kunna arbeta, att vi åter ha råmaterial,

¹⁾ Protokoll des ersten Betriebsrätekongresses der Metallindustrie. Wien 1921.

att vi åter kunna börja med våra utförselprodukter betala vår införsel, att vi åter kunna försörja oss bättre. Men det betyder också återuppbyggandet av ett kapitalistiskt folkhushåll, därtill ett av främmande, utländskt kapital starkt kontrollerat folkhushåll. Och däri ligger — som många frukta — faran, att detta folkhushållets återuppbyggande även blir ett nytt befästande av kapitalismen och därigenom grusar våra förhoppningar på omvandlingen av det kapitalistiska samhället i ett socialistiskt. Frågan är nu: Huru skola vi ställa oss till ett återuppbyggande, som dock alltjämt är ett återuppbyggande i kapitalistisk form? Spörsålet vore mycket enkelt att besvara, om vi i dag vore i stånd att skapa det socialistiska samhället. Men vi skola icke inbilla oss, att såsom maktförhållandena i Europa nu ligga, vi i Österrike äro i stånd därtill. Kapitalismens omvandling i socialism är framför allt en maktfråga, och i ett land som vårt icke en fråga blott om klassernas maktförhållanden inom landet, utan en fråga om maktförhållandena gentemot världsmakterna, gentemot det utländska kapitalet och de utländska staterna. Efter dessa två års erfarenheter kan ingen betvivla, att det utländska kapitalet ännu är mycket för starkt och mäktigt gentemot oss, för att vi skulle kunna våga på egen hand upptaga en avgörande kamp med detsamma, så länge icke våra bröder i de andra länderna äro långt nog komna för att upptaga ledningen i denna kamp. Erövringen av den politiska makten åt proletariatet, vilken är förutsättningen för genomförandet av socialismen, skulle vi få försöka i ett ögonblick, då vid den ena av våra gränser stå Horthys och å den andra v. Kahrs vita garden, vilka av ententekapitalismen skulle få fullmakt att återföra oss till reson. Och även om jag antager det nära nog otänkbara fallet, att densamma icke skulle blockera ett socialistiskt Österrike, så vore saken ändå icke möjlig. Ty ett socialistiskt Österrike hade till en början icke större kvantitet industriprodukter till förfogande än det kapitalistiska Österrike, och dessa kvantiteter räcka icke för att betala vad vi behöva av livsmedel och råmaterial. Den andra vägen, på vilken vi nu betäcka vårt underskott, vore då stängd, ty ett socialis-

tiskt Österrike skulle icke få kredit av någon ententemakt. De utländska kapitalisterna skulle icke komma hit för att här anlägga sitt kapital, om de i varje ögonblick måste befara att deras kapital skulle exproprieras.¹⁾ Den ställning som Wien har som mellanhandsställ, skulle spolieras... Det kan icke på allvar ifrågasättas, att vi skulle kunna bygga upp ett socialistiskt samhälle, så länge vi äro omgivna av kapitalistiska stater och kunna leva endast med deras hjälp... Ett socialistiskt uppbyggande är alltså tills vidare icke möjligt. På grund av denna insikt ha vi att fråga oss: Hur ställa vi oss till det kapitalistiska återuppbyggandet? Jag tror, att frågan är enkel att besvara. Det enskilda driftsrådet vet synnerligen väl, hur det ställer sig till detsamma. Om i en fabrik den faran uppkommer, att företaget på grund av brist på råmaterial eller andra grunder måste stoppa, så säger driftsrådet icke, att det är ett kapitalistiskt företag och att det alltså skall gå under, utan söker tvärtom hjälp till att ordna upp saken. Ty, om kapitalistiskt eller ej, det är till slut ändå bättre att arbeta i en kapitalistisk fabrik än att svälta ihjäl i landsvägsgröpen utanför dess portar."

Bauer förklarade därefter, att man emellertid skulle så långt möjligt låta det kapitalistiska återuppbyggandet ske under arbetarklassens kontroll. Men redan denna kontroll, sådan den fastslagits i driftsrådslagen, krävde ett stort själv-

¹⁾ Denna sak belyses av olika yttranden även från andra håll. Att Österrikes egna riskabla förhållanden — utöver de genom fredsslutet själv skapade — icke varit utan inflytande på dess möjligheter till rationell finansiell hjälp utifrån, står utom tvivel. I en uppsats sommaren 1922, vari d:r G. Stolper, en tillförlitlig bedömare av österrikiska förhållanden, behandlade möjligheten till en sanering av stats- och folkhushållet, framhölls sålunda att engagemang av utländskt kapital vore oundgängligt. Men ett sådant förutsatte stabila förhållanden, så att säkerhet för kapitalet kunde påräknas. "Framför allt måste göras slut på de ständiga hotelserna med våldsåtgärder. Vad dessa hotelser redan tillfogat Österrike och framför allt dess egendomslösa folklager — de besittande ha blivit varnade och för länge sedan bragt den hotade förmögenheten i säkerhet — det kunna de, som leka med sådana oftast icke ens allvarligt menade hotelser, icke åter gottgöra genom de största politiska förtjänster på andra områden." (Der oesterreichische Volks-wirt, n:r 47, 19 augusti 1922.)

uppföstringsverk av arbetarklassen, både för den omedelbara uppgiften själv och för att arbetarklassen skulle bli i "stånd att, då tiden kommer, då vi verkligen kunna socialistiskt bygga upp, verkligen kunna fylla denna uppgift. Erfarenheterna i Ryssland ha tydligt visat, att, om en arbetarklass icke är andligt och organisatoriskt förberedd för denna uppgift, så betyder kapitalismens förstöring en oerhörd förstöring av folkhushållet överhuvudtaget. Den stegrar därigenom oerhört massornas nöd och elände, och framför allt kan arbetarklassen då icke själv regera det socialistiska samhället, utan måste låta sig själv regeras av en byråkrati... Om vi vilja komma till en verklig socialism, till en verklig arbetarklassens självstyrelse på det industriella området, så måste till en början arbetarklassen själv göra sig mogen därför, själv uppföstra sig därtill, och det är, förefaller det mig, en av de viktigaste uppgifterna i återuppbyggandet."

Denna Bauers framställning torde rätt väl karakterisera det verkliga läget, sådant det tedde sig i början av 1921 och alltså sedermera tett sig. Den socialdemokratiska partichefens syn på läget förklarar den relativt passiva hållning i frågan, som partiet alltsedan dess intagit. Huruvida Bauers allmänna åskådning är riktig eller ej, faller det utanför ramen att här diskutera, likaså, huruvida hans framställning uttömmande angiver alla de verkliga orsakerna: de, som angivas, äro ju tillräckligt för att motivera hans uppfattning. Emellertid torde det böra nämnas, att samtal med såväl ledande personer som arbetare i olika företag ge vid handen, att även om de objektiva svårigheterna varit något mindre, man sannolikt skulle hava saknat andliga och personliga resurser att bemästra de problem, som måste resa sig vid ett så snabbt och så omfattande omdaningsarbete, som i den ursprungliga planläggningen förutsatts. De sist anförda orden av Bauers anförande torde böra fattas såsom en hänvisning härtill. Och de mottogos med demonstrativt bifall av de närvarande driftsrådsledamöterna.

III.

DRIFTSRÅDSLAGEN.

Det kan ifrågasättas, om driftsrådslagen faller under begreppet socialisering. Den redan förut citerade prof. Karl Pribram bestrider detta. Han hävdar att tanken att tillförsäkra arbetarna i de fabriksmässiga företagen en ständig representation för sina intressen inom företaget sedan gammalt tillhört de socialpolitiska kraven. Detta är också riktigt, och driftsrådslagen betecknar ett av de fall, då nyskapningarna efter revolutionen otvivelaktigt blott äro en fortbyggnad av förutvarande ansatser.

Ett lagförslag, som avsåg att skapa arbetarutskott för att medverka vid upprätthållande av fabriksdisciplin, slitande av strider, deltagande i förvaltningen av företags välfärdsinrättningar och dylikt framlades redan 1891 i Österrike, men blev då icke genomfört.¹⁾ På sommaren 1918, då svårigheterna inom monarkin att bevara det sociala lugnet blevo allt större, hyste ministerpresidenten Seidler också planen att föreslå lagar om arbetarutskott och arbetarkammare. Dessa förslag hade emellertid karaktären av koncessioner, som skulle givas socialdemokraterna mot det att dessa i gengäld överginge att positivt stödja regeringen, därest parlamentet inkallades. Socialdemokraterna vägrade emellertid, och något tillfälle att framlägga förslagen gavs sålunda icke. Då lagförslaget om driftsråden våren 1919 framlades, var det, såsom redan nämnts, tilldels mo-

¹⁾ Enligt lag av 1896 hava inom bergshanteringen funnits lokala arbetarutskott. Dessa upphörde med den nya driftsrådsinstitutionens tillkomst.

tiverat med att arbetarna i flera fall skapat arbetarråd och satt sig i besittning av fabriker. Det framkom sålunda icke minst på grund av "det trängande behovet att länka det faktiska förhållandet, att nästan i alla större företag bildats arbetarutskott eller driftsråd, in på ordnade banor, framför allt genom reglering av valsättet och laglig fixering av dessa utskotts verksamhetsfält". (Pribram.) Pribrams slutsats är, att "då i Österrike planen på en legalisering av driftsråden ställdes i ett till sitt väsen föga berättigat sammanhang med socialiseringsprogrammet, så voro väl härför i första hand taktiska hänsyn bestämmande. Det var från början mycket sannolikt, att vittgående socialiseringsplaner endast långsamt skulle låta sig förverkligas, att måhända de borgerliga partiernas motstånd skulle förhindra antagandet av egentliga socialiseringslagar. Det var sålunda politiskt klokt att skapa driftsrådslagen, som tillfredsställde ett trängande krav hos arbetarklassen, utan att allvarigt ingripa i samhällets hittillsvarande ekonomiska ordning."

Den antagna driftsrådslagens bestämmelser äro också i stort sett sådana, att de berättiga Pribrams omdöme. Det har icke varit fråga om att i driftsråden skapa ett organ för arbetarnas deltagande i produktionens eller företagens ledning; det enda undantaget är, att driftsrådet blivit det organ, genom vilket arbetarna i av aktiebolag ägda företag ha att utse representanter i företagets styrelse. Detta är emellertid en lämplighetsåtgärd, som icke upphäver principen, att driftsråden icke avsetts att vara organ för utövning av arbetarnes del i företagsledningen. (Detta äro de ej heller i de samhällsekonomiska företagen, ehuru de även där blivit organet för föreslående av de representanter i ledningen, som det enligt lag tillkommer arbetarna att utse, och dessutom erhållit vissa för driftens gång betydelsefulla uppgifter.) Redan uti d:r Bauers ovan nämnda programartiklar från januari 1919, varest kravet på arbetarutskott — som de då ännu kallades — framföres, inskärptes, att dessa icke kunde anförtros uppgiften att delta i ledningen, utan de skulle vara organet för demokrati på arbetsplatsen, för tillvaratagandet av arbetarnas intressen i fråga om arbetsför-

hållanden och dylikt. Detta anges också i den antagna lagen, där i § 3 driftsrådets uppgifter helt allmänt angivas vara att "tillvarataga och befrämja arbetarnas och tjänstemännens ekonomiska, sociala och kulturella intressen".

Emellertid kan det icke förbises, att driftsrådslagen i Österrike både vid sin framkomst och sedermera även tillskrivits en annan uppgift, som gör det befogat att uppfatta den som ett led i socialiseringsarbetet. Denna uppgift är kort sagt att skola arbetarna, för att sätta dem i stånd att fylla en socialiserad produktions krav på dem. Denna synpunkt har på mångfaldiga sätt givits uttryck — bland annat i Otto Bauers ovan refererade anförande på metallarbetarnas driftsrådkongress —, och det är ett faktum, att man åtminstone på arbetarsidan i Österrike allmänt hänför driftsrådslagen under socialiseringslagstiftningen. Den förbereddes också inom socialiseringskommissionen, och det är otvivelaktigt, att den uppfattades såsom något annat och mera än ett blott förverkligande av ett gammalt socialpolitiskt krav, även om den formellt knappast är det. Det avgörande momentet för denna uppfattning är tydligtvis, att samma form och samma bokstav får ett väsentligt annat innehåll, allt eftersom de sociala och industriella maktförhållandena skifta. Vad som under den gamla tiden skulle fått karaktären av en åtgärd, avsedd att dämpa arbetarnas inflytande, och därför närmast bekämpades av arbetarna, uppfattades under den nya tiden såsom ett organ för att främja detta inflytande. Samma företeelse har man i fråga om arbetarkamrarna,¹⁾ vilkas inrättande under årtiondena före revolutionen bekämpades av arbetarklassen, men vilka efter revolutionen blivit ett viktigt organ för arbetarklassens politiska verksamhet.

¹⁾ Kamrarna äro intesserepresentationer för arbetarna av samma art som t. ex. handelskamrarna för de handelsidkande. Deras uppgift är att tillvarataga arbetarnas intressen i fråga om lagstiftning och dylikt genom att avgiva förslag och utlåtanden. Om kamrarnas verksamhet, vilken ansetts falla utom ramen för denna redogörelse, se t. ex. en framställning i tidskriften *Tiden* 1922, s. 252 ff. — Även Fritz Rager, *Aus der Praxis der österreichischen Arbeiterkammern*. Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik, 49. Band, 3. Heft, 1922, och Palla, *Die Interessenvertretung der Arbeiterschaft*, Wien 1921.

Driftsrådslagen föreskriver, att i alla fabriksmässiga företag — utom jordbruksföretag, för vilka reglering genom särskild lag skulle ske, vilket dock ej ännu ägt rum¹⁾ — driftsråd för arbetarna och tjänstemännen skola inrättas. För mindre företag — dock med lägst 5 arbetare — skola i stället för driftsråd utses förtroendemän. Driftsrådets uppgift är att i allmänhet tillvarataga arbetarnas omedelbara intressen på arbetsplatsen, att medverka till arbetarskyddsföreskrifternas iakttagande och dylikt, samt att medverka vid ackordsprisens fastställande i den mån så icke skett i fackliga arbetsavtal. Däremot ha i deras uppgifter — till skillnad från den tyska driftsrådslagen, där det även angives att driftsråden skola "understödja företagaren i uppfyllandet av företagets ändamål" — intet nämnts om en medverkan i den egentliga produktionen; en sådan uppgift ha de dock i viss mån fått i de samhällsekonomiska företagen. Driftsrådets rätt inskränkta mellanställning och begränsade uppgifter framgår sålunda därav, att å ena sidan fackföreningarna skola tillvarataga arbetarnas intressen i stort, överenskomma om lönesatser, arbetsförhållanden och dylikt, å andra sidan företagets ledning oberoende av driftsråden handhar företagets egentliga förvaltning. Den rätt till invändning mot avskedande av arbetare av politiska skäl eller på grund av deras medlemskap i driftsråd, som lagen ger driftsråden, kan icke betraktas såsom en rätt att i allmänhet ingripa i fråga om anställning och avsked av arbetare. I praxis ha driftsråden kommit att intimt samverka med fackföreningarna, vilkas kandidater i det alldeles övervägande antalet fall blivit valda, och ha sålunda närmast fått karaktären av en de hela industrigrenen omfattande fackorganisationernas representation inom de olika företagen.²⁾ På grund av de snabbt växlande penningförhållandena ha de också fått rätt stora uppgifter vid prissättning

¹⁾ I det ursprungliga lagförslaget avsågs lagen att gälla även lantbruket, men detta ändrades under parlamentsbehandlingen.

²⁾ Den rätt, som förefinnes enligt driftsrådslagen, att välja fackföreningsfunktionärer till ledamöter i driftsråden, har däremot ytterst sällan använts.

och dylikt, som i normala fall icke skulle ha uppstått, varjämte tillgodoseendet av det med Österrikes krisläge sammanhängande behovet att ordna gemensam livsmedelsanskaffning, fabrikskök och dylikt i allmänhet omhändertagits eller skett i samarbete med driftsråden.

Om driftsrådens verksamhet är det svårt att få objektiva uppgifter. Intressen, som bottna i djupare konflikter än driftsrådsinstitutionen i och för sig skulle betinga, färga de flesta uttalanden. Det är framförallt farhågan, resp. förhoppningen, att driftsråden äro första steg till vidare gående åtgärder, som föranleder till överdrifter å ömse håll. Belysande är ett yttrande i ett av Wiens arbetarkammare avgivet utlåtande till internationella föreningen för arbetarskydd i Basel över driftsråden, vilket utlåtande, ehuru kammaren är att betrakta som en representation för arbetarparten, är utmärkt av en tydlig strävan till objektivitet.¹⁾ Enligt kammarens uppfattning ha de enskilda företagen som regel funnit sig till rätta med driftsråden, under det deras organisation förbjudit varje koncession åt densamma, emedan de — enligt ett yttrande av arbetsgivareorganisationens generalsekreterare — vore "ett farligt sprängstoff". Detta antyder, att de olika uppfattningarna om driftsråden ofta mera dikteras av politiska hänsyn än konkreta erfarenheter. En liknande företeelse har man på arbetarsidan, där arbetarna i enskilda företag ibland visat sig rätt likgiltiga för råden, medan fackorganisationerna i sina uttalanden lägga stor vikt på desamma och med eftertryck söka förmå arbetarna att vara intresserade av dem. Av officiella utlåtanden synas yrkesinspektörernas berättelser²⁾ såsom utmärkta av opartiskhet och tillförlitlighet, förtjäna särskilt beaktande.

Till en början torde det vara säkert, som arbetarkammaren framhåller, att "driftsråden haft att glädja sig åt en städse växande popularitet bland arbetarna. Driftsrådstanken tillhör numera arbetarnas och tjänstemännens tryggade socialpolitiska

¹⁾ Gutachten der Wiener Arbeiterkammer über die österreichischen Betriebsräte. Publ. i Der Betriebsrat, n:r 10 ff., 1922.

²⁾ Bericht der Gewerbeinspektoren (för år 1920). Verlag der Staatsdruckerei, Wien, 1922.

egendom, som vid varje tillfälle med största hårdnackenhets försvaras". Dock finns det — eller fanns åtminstone 1920, vilket år den senaste yrkesinspektörsberättelsen avser — fall, då arbetarna icke intresserat sig för att bilda driftsråd. Yrkesinspektören i Salzburg till exempel meddelar om ett företag, i vilket företagaren intet hade att invända mot ett driftsråds upprättande, men dock vägrade att själv taga initiativet härtill. Arbetarna kunde emellertid icke förmås att välja driftsråd. Sådana fall hade även annorstädes förekommit. Då det icke fanns någon laglig möjlighet att tvinga arbetarna att välja driftsråd, hade sådana ej heller kommit till stånd. I driftsrådets egen tidning, *Der Betriebsrat*, utgiven av den fackliga landsorganisationen med flera, kommenteras yrkesinspektörernas berättelse på denna punkt sålunda (*Der Betriebsrat*, n:r 3, 25 april 1922):

"Över arbetarnas hållning ännu några ord. De ha haft ringa intresse för driftsrådsinstitutionen. Man kan antaga att detta är något förgånget. Men även som ett förgånget måste företeelsen intressera oss. I en tvålfabrik i Wien vägrade arbetarna att välja driftsråd, arbeterskorna däremot utsågo en representant till driftsråd. Från norra delen av Nedre Österrike berättar inspektören, att arbetarna i de mindre företagen ofta hävdade, att de stode med sin chef på så god fot, att intet driftsråd behövdes. Vi kunna icke uppfatta sådana ting såsom bevis på särskild mogenhet hos arbetarna; området är emellertid ett sådant, som icke tillräckligt bearbetats av den fackliga agitationen. Värre är det, när i kretsen Looben några driftsråd klaga över, att de icke kunna förskaffa sig tillräcklig auktoritet hos sina väljare.¹⁾ Detta manar till eftertanke och intensivt upplysningsarbete. Måhända är det fråga om en blott brist på insikt; arbetarna värdera lyckligtvis fackorganisationen mycket högt, och inspektörerna uppgiva också, att denna genom sitt ingri-

¹⁾ Meningen synes vara, att driftsråden icke kunnat erhålla tillräcklig auktoritet på grund av att arbetarna icke intresserat sig för valen. Yrkesinspektören säger, att i de mindre företagen arbetarna hellre vända sig till fackorganisationens förtroendemän än till driftsrådet.

pande kunnat reda upp mången svårighet. Får man anse detta förhållande förklara, varför arbetarna icke ansågo det behöfligt att välja driftsråd, då för dem den fackliga förtroendemannen vore tillräcklig? Ha måhända icke driftsråden i Bregenz-distriktet, som förklarade, att de ville vänta att börja sin verksamhet tills de någonstädes ifrån erhöilo närmare besked om sina uppgifter, väntat på fackorganisationen?"

I ett yttrande av österrikiska arbetsgivareföreningen (hösten 1921) anföras åtskilliga klagomål över driftsråden. I huvudsak gå dessa ut på, att råden icke visat något intresse för produktionens gång, och att de genom att etablera täta sammanträden och ingripa i företagsledningens dispositioner på arbetsplatsen i många fall bidragit att försumma arbetet. Det göres även gällande, att driftsrådsinstitutionen bidragit att undergräva företagens auktoritet. Enskilda företagare uttala ofta, att driftsrådsinstitutionen icke varit till företagets fromma. Det finnes emellertid uttalanden även i motsatt riktning. Ett fullt bestämt och tillförlitligt omdöme om företagens ställning till driftsråden synes omöjligt att vinna. Arbetarkammaren i Wien försöker sammanfatta sitt omdöme sålunda, att "i det stora hela ha företagen gjort sig förtrogna med driftsrådsinstitutionen och framföra numera icke kravet på dess avskaffande med samma eftertryck som förut". Detta pekar ju närmast i den riktningen, att motståndet mot driftsrådsinstitutionen alltjämt förefinnes, men att det något minskats. "Faktiskt bedöma företagens driftsrådens och förtroendemännens verksamhet på grund av den dagliga praktiska erfarenheten mycket rättvisare och objektivare än deras av doktrinära åskådningar fyllda förbundssekreterare." "Vid bedömandet av företagens hållning till driftsråden måste man taga hänsyn till det politiska läget under tiden närmast efter revolutionen. Arbetarnas förtroendemän innehade flerstädes ledande ställningar i stats-, provins- och kommunalförvaltningarna, så att det för företagen själva framstod såsom mycket önskvärt att använda driftsråden för uppnåendet av vissa önskemål beträffande sina företags intressen. (!) Faktiskt företogo under denna tid av livsmedels-

kol-, råmaterial- och trafiksvårigheter åtskilliga företags driftsråd framgångsrika ingripanden hos myndigheterna i företagets och därmed också i företagarens intresse. Sedan lugnare ekonomiska förhållanden inträtt, har denna driftsrådens funktion väl trätt i bakgrunden, men den har medverkat betydligt till att ur företagarnas synpunkt göra driftsrådsinstitutionen önskvärd." Även på grund av driftsrådens medverkan vid fabriksdisciplinens upprätthållande (under de efter revolutionen rätt oroliga förhållandena) anser arbetarkammaren "de flesta företagare svårligen numera kunna undvara driftsråden". Dock klagar man över vissa svårigheter med driftsrådsrepresentanterna i aktiebolagens styrelser på den grund, att sammanträdena ofta förlagts på andra orter än dem, där dessa representanter äro bosatta. Det utländska kapitalets engagemang i österrikiska företag — till följd varav sammanträden ibland förlagts till exempel i Tjeckoslovakiet — har här rest ett särskilt problem. Yrkesinspektörerna meddela, att ett gott förhållande eljest i allmänhet råder mellan driftsråd och företagsledning. Dock intaga företagarna — detta gäller 1920, medan arbetarkammarens utlåtande avgivits 1922 — emellanåt en avvisande hållning till driftsråden. En företagare hade på yrkesinspektörens hemställan att få meddelat driftsrådet om sitt besök i fabriken svarat, att han icke kände något driftsråd. I ett fall, tillhörande kretsen Wien, hade i ett järngjuteri trots behovet av mera arbetskraft företagaren vägrat att anställa den tjugonde arbetaren för att sålunda förebygga valet av driftsråd.

I och med refererandet av yrkesinspektörernas egen uppfattning är man mera direkt inne på driftsrådens sätt att fylla sina uppgifter. Inspektörerna anse i allmänhet, att driftsrådsinstitutionen visat sig ändamålsenlig, och att företagarnas farhågor för övergrepp icke bekräftats. Emellertid äro de i vissa punkter kritiska mot driftsrådens verksamhet, vilken ofta mest eller rent av uteslutande inriktats på att få lönerna tillgodosedda, medan intresset för arbetarskydd och dylika frågor varit ringa. Dock hade råden mångenstädes på ett erkännansvärt sätt stött yrkesinspektörerna i deras arbete. Yrkesinspektören i Wien 1

anser, att driftsråden väl meritera sig i de fall, då arbetarna till driftsråd valt de insiktsfullaste och med den ifrågakommande lagstiftningen förtrognaste arbetarna, vilka i sådant fall fingo karaktären av verkliga sakförare för sina väljare och blevo ett betydelsefullt förmedlande organ mellan dessa och företagsledningen. Man hade funnit många sådana fall, då driftsrådsledamöterna voro verkligt hängivna sin uppgift och lade ned stor möda på att kvalificera sig för densamma. Men man hade också funnit sådana fall, då driftsrådsledamöterna trott, att de endast skulle representera arbetarnas intressen vid regleringar av ekonomiska fördelar. Yrkesinspektörernas berättelse nämner särskilt fall, i fråga om fabriker av särskilt hälsofarlig karaktär, då de icke funnit något intresse hos — arbetarna eller — driftsråden för de av företagen inrättade badlägenheterna, varav följderna ofta blivit, att baden stängts. "Driftsråden måste", anmärker härtill Der Betriebsrat, "åstadkomma ett upplysningsarbete för att förebygga dylikt, liksom det överhuvud vore nödvändigt att genom lämpliga föredrag väcka intresset för arbetareskyddsfrågorna." Till yrkesinspektörernas påpekan, att driftsråden ofta intresserat sig blott för lönefrågor, yttrar samma tidning, under erkännande att påpekandet, om än icke träffande för alla fall, dock är "allvarligt och motiverat", att "det uteslutande sysslandet med lönefrågor, vilka ju dock i sista hand måste förbehållas fackföreningarna, innebär faran för driftsrådsförfattningens fördärvande". Driftsråden böra i detta avseende "förhålla sig något mera reserverade". Yrkesinspektören för ett distrikt i Wien klagar över att "även personer väljas till driftsråd, som synas känna denna ställnings rättigheter mera än dess förpliktelser och icke äro medvetna om det ansvar, som lagstiftarna lagt i deras händer".

Uti företagarnas yttranden över driftsrådets verksamhet finner man som nämnt, samma ledmotiv, men starkare betonat, nämligen att råden nästan uteslutande ägnat sig åt löne- och dylika intressefrågor för sina väljare, medan de icke visat intresse för företagen. Detta kan dock till någon del bero på,

att lagen uttryckligen angiver det förra såsom deras uppgift. Yrkesinspektörernas kritik går ju också ut på, att de icke helt fyllt denna uppgift, utan mest ägnat sig åt den så att säga populäraste detaljen därav. Vid bedömandet av detta måste man givetvis också taga hänsyn till, att penningvärdets abnorma fall verkat, att intresset för att hålla inkomsterna uppe blivit dominerande. Den fackliga landsorganisationen säger i ett yttrande, att det måste erkännas, att driftsråden i många fall saknat de fackkunskaper, som vore nödiga för att helt tillvarataga den i lagen givna rätten att granska företagets räkenskaper. Orsaken anses främst vara deras bristande utbildning, vilken brist man dock söker övervinna genom utbildningskurser. Sådana ha — under senare tiden på arbetarkamrarnas initiativ — anordnats i stor utsträckning, och överhuvud har mycket arbete nedlagts på att bibringa arbetarna sådana allmänekonomiska, företagsekonomiska och handelstekniska kunskaper, som kan sätta dem i stånd att nödtorftigt fylla ett driftsråds uppgifter. I denna utbildningsverksamhet förmärkes en tydlig strävan att fördjupa arbetarnas insikter om sammanhanget mellan deras egna livsvillkor och produktionens utbyte. I det ovannämnda utlåtandet av Wiens arbetarkammare bekräftas särskilt beträffande driftsrådets rätt att taga del av företagets bokslut, att råden på grund av bristande kvalifikationer icke förmått på av lagen avsett sätt utöva denna rätt. Endast några tjänstemannaråd ha på denna punkt haft tillräckliga kvalifikationer, och de torde i allmänhet icke ha använt desamma. ”I allmänhet måste sägas, att driftsråden icke haft några egentliga framgångar på detta område. Det måste vidare fastställas, att aktiebolagen, i vilkas styrelser driftsråden ha rätt att utse två ledamöter, ofta förstått hålla de viktigaste ärendena hemliga för dessa ledamöter, i det för sådana ärenden särskilda sammanträden av en liten exekutivkommitté hållits, i vilka driftsrådsrepresentanterna icke deltagit.” Likaledes har man tillgripit den redan nämnda utvägen att förlägga sammanträdena till andra orter för att undvika driftsrådsrepresentanternas deltagande.

Till slut förtjänar nämnas, att driftsrådslagens bestämmelser rörande skydd för driftsrådsledamöter och rätt för driftsråd att göra invändningar mot avsked i vissa fall föranlett rättsvister. I ett fall ansökte Graz-Köflacher Eisenbahn- und Bergbaugesellschaft hos förlikningsämbetet i Graz om rätt att avskeda en driftsrådsledamot — en kontorist — i sammanhang med en pågående personalminskning. Förlikningsämbetet biföll denna ansökan. Driftsrådet ansåg, att driftsrådsledamöter alltid skulle avskedas i sista hand och att det krävdes "alldeles utomordentliga orsaker" för att motivera avsked av en driftsrådsledamot. Förlikningsämbetet ansåg emellertid denna uppfattning icke grundad i lag. "Der Betriebsrat" uttalade i kommentarer till fallet, att förlikningsämbetets utslag vore "en farlig urspårning", ett rättsbrott, och menade, att det avgörande vore att ännu 23 andra tjänstemän vore kvar i vederbörande avdelning, vilka borde ha avskedats först. Även andra förlikningsämbeten ha emellertid följt samma grunder som ämbetet i Graz. Däremot ha förlikningsämbetena vägrat bifall till avsked i sådana fall, då avskedandet på grund av arbetsbrist ansetts blott ha varit en förevändning för företagarens önskan att göra sig kvitt en viss driftsrådsledamot. I några fall ha företag med flera arbetsställen sökt transportera driftsrådsledamöter, utan att avskeda dem. Sådan transport har emellertid vägrats av förlikningsämbetena, därest icke den ifrågavarande driftsrådsledamoten själv givit sitt bifall till förflyttningen. I ett fall betonades i utslaget särskilt, att förflyttningen ansågs motiverad av företags tekniska skäl, men dock icke kunde ske utan driftsrådsledamotens eget bifall. Slutligen nämnes, att i Wiens arbetarkammars ovannämnda utlåtande meddelas, att "det i enskilda fall förekommit, att arbetare vid domstol gjort privaträttsliga anspråk gällande gentemot driftsråd, emedan dessa icke eller icke tillräckligt energiskt inskridit mot deras avskedande". Sådana anspråk ha emellertid avvisats av domstolarna.

IV.

DE SAMHÄLLSEKONOMISKA FÖRETAGEN.

Tanken vid planeringen av lagen om samhällsekonomiska företag var ursprungligen, såsom det framgår av d:r Bauers programskrift, att dessa företag skulle omfatta hela industrigrenar och bildas genom sammanslutning av de olika företagen inom resp. gren till ett gemensamt företag under enhetlig ledning — alltså en art horisontala truster. Närmast ifrågasattes för sådan organisation kol- och malmbrytning, järn- och stålindustri. Orsaken härtill var, att "i dessa industrigrenar produktionen redan koncentrerats i ett fåtal jätteföretag, som utan svårighet kunna ledas från ett centralställe. Och de äro tillika de industrigrenar, vilkas socialisering mest trängande behöves. Ty den som förfogar över kol och järn, behärskar hela industrin." "Endast storindustrin, i vilken produktionen är koncentrerad i ett fåtal storföretag i aktiebolags ägo, är mogen för omedelbar socialisering." De flesta industrigrenar vore sålunda icke "mogna" att omedelbart socialiseras, "utan de måste närmast organiseras, så att deras kommande socialisering möjliggöres". Denna organisation skulle ske i industriförbund, under en enhetlig ledning i så nära anslutning till de för storindustrin angivna linjerna som möjligt, men med bevarande tillsviðare av en relativ självständighet för de enskilda företagen, alltså närmast en kartell. Det lades särskild vikt på den enhetliga ledningen: ordet *alltså* i följande mening visar, att samhällelig produktionsledning egentligen identifierades med denna: "Är en industri ännu splittrad i många små och medel-

stora företag, så är det omöjligt att leda den samhälleligt, *alltså* från ett centralställe”.

Denna framställning åskådliggör den storindustriellt färgade inriktning av tankegången, som präglade socialiseringsuppfattningen i Österrike. Den moderna ekonomiska utvecklingen sågs huvudsakligen under aspekten av en växande teknisk koncentration till jätteföretag. Socialiseringens uppgift vore närmast att konstatera och acceptera denna utveckling, men sätta samhällelig ägande- och bestämmanderätt i stället för den enskilda. De ifrågasatta företagsformerna skilja sig från de moderna enskilda trusterna och kartellerna endast därutinnan, att ledningen — och, i storindustrin, äganderätten — skulle handhas av andra parter och hava andra mål. Det är emellertid tydligt, att i den mån den verkliga utvecklingen företer avvikelser från detta schema om på alla områden likartade tendenser, om än med olika hittills uppnådd höjdgrad, tankegångens giltighet begränsas. Tillämpad på hela folkhushållet skulle den uppvisa ett drag av verklighetsfrämmande konstruktion. D:r Bauer sökte också för särskilda områden — närmast lantbruket — uppdraga särskilda riktlinjer, vilka emellertid voro färgade av samma tankegångar. Någon praktisk betydelse ha de ej fått.¹⁾

Socialiseringen av de därför mogna företagen och deras sammanföring i de nämnda stora samhällsekonomiska företagen, vardera omfattande en industrigren, skulle ske mot full ersättning. I den mån staten funne sig böra indraga privategendom, skulle detta ske skattevägen och hade alltså icke med omorganisationen av produktionen att göra. Förvaltningen skulle handhas av ett förvaltningsråd, valt av intressenterna, nämligen för det första arbetarna och tjänstemännen i industrigrenen, för det andra konsumenterna av industrigrenens produkter, för det tredje staten såsom representant för hela folket och väl också för äganderätten till företaget. Vardera av dessa parter skulle ha en tredjedel av representanterna. Statens repre-

¹⁾ Jfr även Otto Bauer, Leitsätze zur Agrarpolitik, i tidskriften *Der Kampf*, h. 6, 1921.

sentanter skulle delvis väljas av riksdagen, delvis av finansministern. Dessa representanter bleve ju i viss mån "förmedlare och skiljedomare mellan de båda parterna". I vissa fall förutsågs avvikelser från normalschemat. "I fråga om några industrigrenar kommer man att få förfara annorledes: staten exproprierar dem och utarrenderar dem till konsumentkooperationens eller lantmannakooperationens centralorganisation." I andra fall avsågs överlåtande till kommun eller landsting (Bezirk).

Huvudprogrammet för de för socialisering mogna industrigrenarnas förvaltning var emellertid det anförda. "Det på detta sätt valda förvaltningsrådet innehar högsta ledningen av industrigrenen: utnämning av de ledande funktionärerna, fastställandet av varupriserna, avslutning av kollektiva arbetsavtal med fackföreningar och tjänstemannaorganisationer, förfogandet över nettovinster och beslutandet av större investeringar. Särskilda åtgärder äro nödvändiga för att förhindra, att förvaltningsrådet vid utnämningen av de ledande funktionärerna förfar efter personlig gunst eller politiska skäl; det skall välja de duktigaste teknikerna, ingenjörerna, kemisterna. För detta skulle man lämpligen kunna sörja på följande sätt: De tekniska högskolornas lärarråd och hela industrins ledande ingenjörer bilda ett kollegium. Detta kollegium skall avgiva förslag, så snart det gäller att utnämna en ledande teknisk funktionär i en socialiserad industrigren. Industrigrenens förvaltningsråd väljer därefter en av de föreslagna personerna. Liksom nu universitetsprofessorerna utnämnas av undervisningsministern på förslag av professorskollegiet, skola alltså direktörerna för de socialiserade företagen väljas av förvaltningsrådet på förslag av ett kollegium av hela landets ledande tekniker. Under uppsikt av de på detta sätt valda direktörerna skola som hittills även i framtiden tekniska och affärsmässiga tjänstemän förvalta företagen; varje byråkratisering av förvaltningsorganisationen måste obetingat undvikas."

I den stil, som Bauer avsett, kom hans program icke att läggas till grund för praktiska åtgärder. Själv inskräper han

i förordet till en senare upplaga av sin programskrift — slutet av 1921 —, liksom i det förut anförda talet på metallindustrins driftsrådskongress, att programmet varit bundet till yttre förutsättningar, som icke inträffat, vadan "den skisserade socialiseringsplanen måste stranda". Dessa yttre förutsättningar voro, att "det lyckades oss, att framtvinga Österrikes anslutning till Tyskland", och att "arbetarklassen erövrade den politiska makten i Tyskland", av vilket intetdera inträffat. "Vägen till socialismen synes oss därför längre, svårare än i januari 1919."

Däremot lades programmet helt till grund för lagen om samhällsekonomiska företag av den 29 juli 1919 och har sålunda i lagstiftningen fått en avsevärd betydelse. Men denna lag, avsedd, enligt Bauers plan, för hela industrigrenar omfattande företag, har icke kommit att tillämpas i något sådant fall. De företag, som överförts till samhällsekonomiska, ha icke övertagits från enskilda, utan från staten. De utgöras, såsom redan sagts, av några etablissement för militära ändamål, som den nya staten fått i arv från den gamla monarkin. Samtliga dessa militärföretags ekonomiska möjligheter bedömdes från början så ogynnsamt, att man allmänt ansåg deras spoliering och utförsäljning av deras lager och maskiner såsom det enda möjliga. Från österrikiskt bank- och industrihåll skall en gång — före påbörjandet av omläggningen till samhällsekonomiska företag — hava erbjudits en summa av 600 miljoner Ö. K. för samtliga företag, då förmodligen i syfte att realisera dem, vilket i betraktande av företagens storlek vore en mycket ringa summa. *Arsenalen*, ett av dessa företag, är ett väldigt komplex med förstklassig teknisk utrustning för sitt speciella militära ändamål, upptagande en ytvidd av icke mindre än 680,000 kvm. och vid full produktion under kriget sysselsättande c:a 10,000 arbetare, ett annat, *Wöllersdorf* — som sedermera överlåtits till den tyska A. E. G.-koncernen — är ett komplex om 350 hektar, varav 24 hektar äro bebyggda, med 47 km. järnvägsspår av normal bredd och 74 km. smalspåriga, 133 järnvägsagnar med 2 elektriska lokomotiv, 9,000 arbetsmaskiner etc. Det be-

räknades hösten 1921, att detta företag för att kunna bära sig måste ha en omsättning ungefär lika stor som Alpine Montangesellschaft, vilket ansågs omöjligt att nå. Sedermera har det, som sagts, övertagits av A. E. G., som ansett sig kunna — visserligen efter mycket betydande omläggningar och nyinvesteringar — genom att upptaga det i sin stora organisation göra det räntabelt. Då har A. E. G. emellertid intet betalt för företaget, utan tvärtom erhållit både detta och inneliggande förråd gratis och därtill en statskredit av 3.9 miljarder Kronen. Staten erhåller däremot för 334 miljoner Kronen aktier i företaget. Ett österrikiskt konsortium, som efter det att A. E. G. uppträtt på arenan också strävade att få övertaga verket, närmast för att förebygga en icke önskad konkurrens, krävde — utom företaget självt med inneliggande förråd, för vilket även detta konsortium skulle ge en aktiepost om blott 334 miljoner Ö. K., alltså närmast ingenting — en statskredit av 13 miljarder Kronen, varjämte staten skulle ställa garanti för ytterligare 5 miljarder lån i bankerna. Det framgår härav, hur pass värdelösa ekonomiskt sett dessa ärvda militärindustriella företag måste anses vara, och vilket enormt arbete det måste kräva att göra dem bärkraftiga för nya ändamål.¹⁾ Wöllersdorf erfordrade före överlåtandet för sitt uppehållande ett statstillskott av 1 à 2 miljarder Kronen per månad, och liknande voro förhållandena vid de andra företagen, vilka omlagts till samhällsekonomiska företag.²⁾ Under finansåret 1920—21 — då

¹⁾ "Kravet på att försälja de statliga industriföretagen till privatkapitalet är lättare att ställa än att få uppfyllt" — på grund av att inga rimliga anbud kunde fås. (Der oest. Volksw., s. 958, 1921. Tidskriften är ett partilöst nationalekonomiskt fackorgan.)

²⁾ "Sedan tre år utgöra de statliga militärindustriella verken ett öppet sår i vår statsfinansiella organism. Under tre år har den österrikiska industrin haft tid och tillfälle att visa sitt intresse för dessa verk på annat sätt än genom den principiella, ända till rop på utländsk intervention gående kampen mot de samhällsekonomiska företagen. Om man bortser från några få, rent dimmiga förfrågningar, som uppenbarligen huvudsakligen intresserat sig för Wöllersdorfs stora material- och varuförråd, så har hos den österrikiska industri- och bankvärlden aldrig visat sig någon lust att sanera Wöllersdorf med privata medel." — Der oest. Volksw., 1921, s. 824. — Uttalandet gäller närmast den kampanj, som från österrikiskt industrihåll sattes i gång sedan A. E. G. erbjudit sig att övertaga Wöllersdorf. Men det är betydande för hela situationen.

penningvärdet och förhållandena i övrigt ännu icke försämrats fullt så mycket som senare — uppvisade detta företag på en total inkomstsumma av 411 miljoner Kr. en förlust på 300 miljoner, ett annat, Fischamend, på en inkomstsumma av 28 miljoner en förlust på 56 miljoner, ett tredje, Wörth, på en inkomstsumma av 24 miljoner en förlust på 65, ett fjärde, verket Blumau, på en inkomstsumma av 477 miljoner en förlust av 227 etc.

För förvaltningen av de från monarkin ärvda militärindustriella statsföretagen tillsattes våren 1919 en generaldirektion för de statliga industriverken. Under densamma förlades verken Wöllersdorf, Fischamend, Wörth, Klosterneuburg samt Arsenalen. Denna förvaltning, som erhöll en i förhållande till statsmakterna mycket fri ställning under parollen "affärsmässig ledning", visade sig emellertid alldeles ur stånd att skapa ordnade förhållanden. I statsrevisionens berättelse av den 31 december 1921¹⁾ till parlamentet givas drastiska skildringar. Det uppstod "beklagliga missförhållanden och grova oformligheter, som i sista hand lett till svåra skador för statsfinanserna". Med allt erkännande av den väldiga arbetsprestation, som omläggningen av företagen från krigs- till fredsproduktion representerade, och med full uppskattning av de svårigheter, som för uppnåendet av räntabilitet eller åtminstone undvikande av förluster uppstodo ur det förhållandet, att det nödvändiga avskedandet av den efter kriget överflödiga personalen av sociala skäl endast kunde ske mycket långsamt, medan den tekniska omläggningen krävde enorma kostnader, ansåg sig dock statsrevisionen böra uttala att "alla positiva prestationer i det finansiella slutresultatet helt eller delvis upphävs av de förluster, som generaldirektionens högst ekonomiska affärsledning förorsakat". Statsrevisionen krävde med

¹⁾ Tätigkeitsbericht des Rechnungshofes von 31. Dezember 1921, Präz. Z. 1016, an den Nationalrat. (700 der Beilagen Nationalrat.) — Liknande skildringar från ett annat, numera till privatverksamhet överlåtet företag, ammunitionsfabriken Blumau, i Bericht des Untersuchungsausschusses zur Überprüfung der Verhältnisse in der ehemaligen Staatsfabrik Blumau. 22 April 1922. (841 der Beilagen, Nationalrat.)

hänsyn till de för statsfinanserna ruinerande kostnaderna — vilka icke här kunna exakt angivas, men som uppgått till många miljarder per månad — att verken snarast skulle ställas på ny grundval. Denna kunde ju endast vara av tvenne typer, antingen överlåtande till enskild verksamhet eller omläggning till samhällsekonomiska företag.

Det sistnämnda hade för de ursprungligen generaldirektionen underställda verken redan vid berättelsens avgivande skett med Arsenalen, för vars förvaltning den 14 februari 1921 ett samhällsekonomiskt företag grundats. Därutöver hade redan tidigare ett par av de militärindustriella företagen omlagts till samhällsekonomiska företag.

De första samhällsekonomiska företagen voro Österreichische Heilmittelstelle (Läkemedelscentralen) i Wien och Steirische Fahrzeugwerke (Fordonsfabriken) i Graz. Det förstnämnda övertog den förutvarande militärmedikamentdirektionens byggnader och inventarier, den sistnämnda en militär reparationsverkstad i Graz. Båda företagen startades 1919.

Läkemedelscentralen startade med ett kapital om 6,7 miljoner Kronen, varav staten hade 3,7 miljoner — för vilka fastigheten och förråd utgjorde likvid — och Wiens sjukhusfond 1 miljon Kronen. Resten uppbringades i mars 1920 genom emission av obligationer. Redan samma år måste kapitalet höjas med ytterligare 3 miljoner genom ny obligationsemission¹⁾, och under första halvåret 1921 företogs ny kapitalhöjning upp till 25 miljoner Kronen. Därvid inbetalte staten 2,3 miljoner Kronen och sjukhusfonden 1 miljon, varjämte 10 miljoner anskaffades genom obligationer. Vid 1921 års slut bestod alltså kapitalet av 10 miljoner Kronen stamandelar och 15 miljoner Kronen obligationslån. Redan under andra halvåret hade emellertid detta kapital åter befunnits otillräckligt, så att kredit i betydande utsträckning måst tagas i anspråk. Lån på lö-

¹⁾ Var obligationerna placerats, är icke bekant. Sannolikt ha de emellertid — eftersom privatpersoner icke rimligtvis köpa sådana, då deras realvärde ständigt fallit med penningvärdet — övertagits av det offentliga kreditinstitutet, det vill säga lagts som täckning för sedelutgivning.

pande räkning och kreditorers konto uppgå i balansräkningen för 1921 till 88,595,213:86 Kronen. Mot detta svarar på aktivsidan varulagret med 44 och utestående fordringar med 94 miljoner Kronen. Fastigheter och maskiner upptagas blott med c:a 1,25 miljoner. Vid lämnandet av kredit hade enligt årsberättelsen "på det mest erkännansvärda sätt socialförsäkringsinstituten (pensions- och olycksfallsförsäkringsanstalter för arbetare och anställda) varit beredvilliga och därmed bevisat, att de fullt ut uppskatta läkemedelscentralens sociala strävanden".

Anstaltens specialitet är tillverkning av förpackade läkemedel, vilka till lägre priser än de vanliga ställas huvudsakligen till sjukkassors och lasarets förfogande; de försäljas även enligt regeringsföreskrift i apoteken till fastställda priser. Priserna ha i regel hållits vid hälften eller ännu mindre av de priser, som preparaten enligt apotekstaxan vid tillverkning av apotekarna själva skulle ha betingat. De ha städse hållits några procent under vad prisprövningskommissionen medgivit. Därtill erhålla sjukkassorna viss återbäring för de av deras medlemmar i apoteken inköpta preparaten. Företagets omsättning var 1920 57 miljoner Kronen (inberäknat de två sista månaderna av 1919) och 1921 273 miljoner Kronen. Nettovinsten redovisades med resp. 2,700,000 och 5,419,000 Kronen. På stamandelarna utdelades resp. 5 och 7 procent, varefter återstoden avsattes till reserv- och utvidgningsfonder samt fond för förbilligande av läkemedlen, varjämte enligt lagen om samhällsekonomiska företag § 32 25 procent avsattes till arbetarna.

Fordonsfabriken i Graz grundades av staten med 4,25, landet Steiermark med 1 och staden Graz med $\frac{1}{2}$ miljon eller tillsammans 5,75 miljoner Kronen i anstaltskapital. Detta företag — vars balansräkningar icke varit tillgängliga uppgives, även i den kristligt-sociala pressen,¹⁾ som eljest utdömer de samhällsekonomiska företagen, ha visat jämförelsevis goda resultat, främst på grund av ett patent på en specialmotor, som företaget förvär-

¹⁾ Ex. Reichspost, det kristligt-sociala huvudorganet, 1 sept. 1922. "Utan tvivel är fordonsfabriken i Graz räntabel."

vat. I övrigt ha anläggningssvårigheterna även där varit stora. Företaget utdelade 5 procent under sitt första år. Nettovinsterna utgjorde för 1920 och 1921 resp. 1,9 och 2,2 miljoner Kronen. Dessa siffror medgiva emellertid intet bestämt omdöme om resultatet, sedda i relation till anstaltskapitalet och med hänsyn tagen till omläggningssvårigheterna, förefalla de ju icke låga. Men ser man dem i relation till det förhållandet, att 2,2 miljoner Kronen vid sistnämnda tidpunkt icke motsvarade mera än tre årslöner för en arbetare, krympa de — såsom de flesta nominella vinstsiffror från österrikiska företag — ihop till ganska anspråkslösa mått.

Det härefter kommande och betydligt mera omfattande samhällsekonomiska företaget är Förenade läder- och skofabriken, samhällsekonomisk anstalt, i Brunn. Detta företag startades enligt regeringsbeslut av den 19 september 1919, och skoproduktionen upptogs i februari 1920. Grundarna voro staten, som i ersättning för överlåtelsen av fabriksbyggnader och dylikt erhöll andelar för 3 miljoner Kronen, samt Konsumtionsföreningarnas centralorganisation och ett företag, benämnt Varuförmedlingsbolaget (Warenverkehrsstelle A. G.), vilket med statens stöd bildats i syfte att under de rådande livsmedelssvårigheterna underlätta förbindelserna mellan lantbruket och konsumtions- och industrierna. De två sistnämnda grundarna inbetalade vardera 3 miljoner Kronen i företaget, varjämte ytterligare 2 miljoner i driftskapital anskaffades genom utfärdande av obligationer. Under år 1921 höjdes på grund av det starkt fallande penningvärdet detta kapital till 25 miljoner Kronen på så sätt, att grundarna inbetalte ytterligare vardera 2 miljoner Kronen och obligationer utfärdades för 8 miljoner. Obligationerna övertogs av Kreditinstitutet för offentliga företag och arbeten, ett företag som grundats av staten och har till uppgift att verkställa av staten beslutade ekonomiska engagemang. Den samhällsekonomiska anstalten övertog militärskofabriken i Brunn med tillhörande maskiner och lager. Då värdet av dessa beräknades lågt, hade företaget häri givetvis en fördel. Enligt bestyrkt uppgift voro

emellertid lagren av ovanläder tillräckliga för blott 30,000 och av sulläder för endast 10,000 par skor, vadan desamma icke kunna ha spelat någon mera avsevärd roll för företagets utveckling. Omläggningen för civil skotillverkning förorsakade betydande och dyrbara ombyggnader och maskinella förändringar. Vid starten beräknades byggnader och maskiner representera ett värde av 1,2 miljoner Kronen, men på grund av dessa förändringar kom man upp till ett värde av 5,3 miljoner Kronen. Antalet arbetare och tjänstemän utgjorde vid början av det första verksamhetsåret — mars 1920 — 86 och vid slutet 310, vid slutet av det andra 415. Produktionen utgjorde det första året c:a 70,000 par skodon, andra året 254,000 par. Per dag och produktiv arbetare växte produktionen från 0,8 par i maj 1920 — då produktionen ännu ej kommit fullt i gång — till 1,86 i augusti och 3 i december 1920. Under år 1921 varierade produktionen per dag och arbetare omkring 3 par, med minimum 2,43 i januari och maximum 3,16 par i december, vilket anses vara en fullt tillfredsställande prestation. Allt arbete utföres på ackord enligt inom industrin gällande avtal. Regikostnaderna sjönko under andra året i procent av arbetslönen per par skodon med c:a 30 procent. Totalsumman arbetslönerna utgjorde under 1921 66 miljoner Kronen och tjänstemannalönerna 26 miljoner Kronen. Bruttoinkomsterna utgjorde under första året 19,5 miljoner varpå en nettovinst av 2,3 miljoner Kronen uppstått. Under andra året utgjorde bruttoinkomsten 143,7 miljoner, vartill kommo ränta och utdelning å aktier i andra företag med något över 2 miljoner, så att totalbruttot utgjorde 146 miljoner Kronen. Nettovinsten utgjorde — sedan nära 5 miljoner reserverats för skatter¹⁾ — samt 5 miljoner för välfärds- och egnahemsfonder — 6,57 miljoner Kronen. Hela summan under andra året anslagna medel för "sociala ändamål", egnahem, rekreationshem, bidrag för fabrikskök och dylikt åt personalen utgjorde 22,560,000 Kronen.

¹⁾ De samhällsekonomiska företagen äro såsom framgår av i bilaga 3 återgiven lagtext, skattskyldiga på samma sätt som privata företag.

Nettovinsten för 1920 fördelades så, att enligt stadgarna avsattes 5 procent till reservfond, 25 procent till utvidgningsfond och 5 procent på stamandelarna. Återstoden (1,2 miljoner Kronen) fördelades med (enligt lag) en fjärdedel till arbetarna och de anställda — för gemensamma ändamål, icke utdelning per person — och 5 procent till ytterligare utdelning på stamandelarna, varefter resten överfördes till extra förstärkning av reserv- och utvidgningsfonder och i ny räkning.

Av nettovinsten för 1921 avsattes 5 procent till reservfonden, 20 procent till utvidgningsfonden och 5 procent på stamandelarna. Återstoden (4,25 miljoner Kronen) fördelades likaledes med 25 procent till gemensamma ändamål för arbetarna och tjänstemännen, och 5 procent till ytterligare utdelning på stamandelarna, varefter resten överfördes till extra förstärkning av reserv- och utvidgningsfonderna och i ny räkning.¹⁾

Fabrikens hela avsättning har skett genom konsumtionsföreningarnas centralorganisation och Warenverkehrsstelle A. G. Produkterna ha sålunda icke försålts i öppna marknaden, utan avsetts för vissa samhällsgrupper. Deras priser ha legat rätt väsentligt under marknadspriset. I maj 1920 såldes fabriakens skodon för i genomsnitt 490 Kronen per par, i december 575 Kronen. Den allmänna prisstegringen var under denna tid betydligt snabbare. I den öppna handeln stodo motsvarande skodon vid samma tidpunkter vid resp. 550 och 1,150 Kronen per par. Under år 1921 lågo fabriakens priser i genomsnitt c:a 25 procent under marknadspriset. Detta måste givetvis — då tillverkningskostnaderna vid tillämpning av samma ackordpriser enligt gällande kollektivavtal icke gärna kunna uppvisa dylika differenser — bero dels på den indirekta och tryggade avsättningen utan mellanhänder och dels främst därpå, att fabriken i sin prissättning ej helt följt penningvärdets fall utan tillämpat en "social" prispolitik. Detta sistnämnda — jämte de

¹⁾ Vid alla de nominellt höga siffrorna måste observeras det försämrade penningvärdet. Jfr tab. sid. 16, summan 4,25 miljoner Kronen vid början av 1922 representerade i svenskt mynt icke ens 2,500 kronor.

stora avsättningarna till välfärdsändamål — synes emellertid även ha lett till för företagets stabilitet rätt riskabla resultat. Bokslutet för år 1921 visar sålunda en mycket betydande skuldsättning. Proportionen mellan eget och främmande kapital var sålunda som 1 till 21, och mot diverse skulder å 341 miljoner Kronen kunde företaget i fullt likvida medel ställa endast kontanter och fordringar å inalles 33 miljoner Kronen. Sammanlagda beloppet bankkulder och diverse skulder överstego bokvärdet (vilket dock säkert var lågt upptaget) av rörelsemedlen (varor, fordringar och kontanter) med 32 miljoner Kronen. Varulagret upptogs vid årets slut till 401 miljoner Kronen mot 21 miljoner vid 1920 års slut. Nettovinstens ökning från 2,3 miljoner till 6,6 miljoner håller ej heller jämna steg med penningvärdets fall, liksom en förräntning av 10 procent av andelskapitalet givetvis i verkligheten blott är skenbar, då penningvärdet från början av 1920 till slutet av 1921 fallit avsevärt. Humanickoncernen, Österrikes största skofabrik, i vilken fabriken är intresserad, lämnade för 1920 30 procent utdelning. Företagets första årsberättelse bedömdes — dess verksamhet måste ju ses mot bakgrunden av förut skildrade förhållanden — dock i den ekonomiska fackpressen gynnsamt; Der oesterreichische Volkswirt använde till och med karakteristiken "utomordentligt tillfredsställande". Något säkert omdöme om företagets livsduglighet jämfört med andra liknande företag kan man emellertid på grund av de skiftande och osäkra penningförhållandena ej vinna. En överhandtagande svävande skuldsättning, som vid varje stabilisering av penningvärdet skulle ha mycket svåra följder, synes ha ägt rum inom hela den österrikiska industrin under de gångna inflationsåren. Till belysning härav anföres ett uttalande:

"Det som nu¹⁾ uppfyller sedelbankens växelportfölj, har intet att skaffa med verkliga affärsväxlar. Det är till gott nio tiondelar penninganskaffningsväxlar, finansväxlar, för vilka en samvetsgrann sedelbanksledning före kriget betackat sig... Sedelbanken är nu helt enkelt allmän källa för drifts- och in-

¹⁾ Augusti 1922.

vesteringskrediter av alla slag. Att en växel inlöses i samband med ordentlig avveckling av en affär, förekommer nästan icke mera, den prolongeras helt enkelt och kompletteras med nya växlar. De stora industrifirmorna ha redan tryckta sådana på 10 miljoner stycket. För omdömet om sedelbanksväxlarnas kvalitet kommer det icke an därpå, om gäldenären är "god" ¹⁾ för sin gäld, utan endast därpå, om de sedlar, vilkas utgivning väx-larna framkalla, endast skapa fiktiv köpkraft eller äro motvär-det av nyproducerade produkter, alltså representera reell ny köpkraft. Att industrin och handeln utan sedelbankens stöd skulle komma i svår penningnöd är otvivelaktigt. Men denna penningnöd är icke en följd av den omständigheten, att det finns för litet sedlar, såsom dilettanterna mena, vilka visserligen här i landet driva sitt spel mycket ostördare än någon amnor-städes, utan av den rådande kapitalbristen, det vill säga det förhållandet, att för mycket förbrukas och för litet sparas — vilket å andra sidan till övervägande del är en följd av infla-tionen och det sjunkande penningvärdet.²⁾ ...Om industrin vill öka sina driftsmedel, då skall den göra, vad den i normala tider före kriget gjorde — emittera nya aktier. Det förutsätter emellertid, om en gång inflationen upphör, att de åter utdela normala dividender ...³⁾

Läget är tydligtvis, att den fortsatta sedeltryckningen drivit folkhushållet in i en sådan upplösnings- och felplacerings-

¹⁾ I mån av penningvärdets fall blir samma realförmögenhet givet-vis "god" för i samma proportion stigande nominellt belopp.

²⁾ "Det är riktigt", som ordföranden sade vid industriförbundets senaste generalförsamling, "att industrin är skuldsatt långt över bärkraf-ten (överskuldett), att dess reserver äro förstörda och samlandet av nya reserver är omöjligt, emedan vinsten står i groteskt missförhållande till produktionskostnaderna... Men även i detta fall försvårar penning-slöjan upptäckten av det verkliga förhållandet. Motsatsen mellan ar-betslönernas absolut och i förhållande till före kriget låga nivå och in-dustrins konkurrensoduglighet löser sig i det faktum, att industrins tek-niska organisation är efterbliven" (och, för rättvisans skull, att landets produktionsförhållanden varit ganska hopplösa). D. Ö. V., s. 569, 1922. — I ett annat sammanhang yttras i samma tidning, s. 917, 1922, att "även privatföretagens driftskapital till stor del uppbringas med sedelpressens hjälp."

³⁾ Der oesterreichische Volkswirt, s. 1,141, 1922.

process, att det hela kan falla samman så snart den frikostiga kreditgivningen med sedelpressens hjälp skulle hämmas. Det är i detta läge praktiskt taget omöjligt att bedöma ett företags ekonomi. Alla företags — inklusive skofabrikens i Brunn — ekonomi vore helt visst tämligen god — om en fortgående inflation med liberal kreditgivning till låga räntor undan för undan kunde avlyfta plikten att infria ingångna förpliktelser. Men under motsatt förutsättning är en krasch säker, i vilken sannolikt flertalet ekonomiska företag av olika typ måste tillgripa konkursen eller rekonstruktionen.

Utöver sin egen direkta verksamhet har skofabriken i Brunn — delvis med stöd av § 37 i lagen om samhällsekonomiska företag — förvärvat aktier i olika andra företag, detta i syfte att vinna inflytande även i den privata skoindustrin. Den äger sålunda 15 procent av aktiekapitalet i Humanic Leder- und Schuh-A.-G., den största privata skofabriken i Österrike, samt 20 procent av den med detta företag lierade läderfabriken Adler G. m. b. H. Dessutom har den grundat ett eget garveriföretag i Wien, vari det har 90 procent av aktierna, och som på fem år arrenderat ett privat garveri samt engagerat sig med 40 procent av kapitalet som grundare av ett särskilt sadelmakeriföretag i bolagsform, som skall ha till uppgift att självständigt leda och förvalta sadelmakerianläggningarna i den stora Arsenalen. Arsenalen själv har investerat 60 procent av kapitalet. Till sammans var företaget vid 1921 års slut på detta sätt engagerat med 76 miljoner Kronen eller tre gånger hela sitt eget kapital; vid slutet av 1920 var siffran 25,5 miljoner Kronen. Kapital för dessa engagemang kan givetvis ha anskaffats endast genom skuldsättning, vilken i sin tur möjliggjorts genom sedeltryckning.

Det ojämförligt största och betydelsefullaste av de samhällsekonomiska företagen är emellertid Arsenalen i Wien. Detta företag, som under kriget betydligt utvidgades, spelade en betydande roll under revolutionen. "I den allmänna förvirring, som uppstod vid monarkins sammanfall, trädde kampen för arbetarnas övertagande av företagen på sina ställen starkt i för-

grunden. I synnerhet i militärförvaltningens företag, som plötsligt sågo sig berövade sin uppgift och sin ledning, uppträdde en formlig anarki. Soldatråd och arbetarråd bemäktigade sig företagen, och regeringen, som saknade varje pålitligt maktmedel, var gentemot dessa element maktlös. Jäsningsen underblåstes av kommunistiska agitatorer, för vilka det var så mycket lättare att övertyga arbetarna om deras rätt till det företag, i vilket de voro sysselsatta, som dessa arbetare, till stor del icke yrkeskunniga, på grund av krigstjänstlagarna kommanderats till företaget och icke förut deltagit i fackorganisationernas arbete. Tack vare fackföreningsledningarnas ansträngningar lyckades det dock att lokalisera dessa för den allmänna ordningen hotande företeelser. De viktigaste stödjepunkterna för denna rörelse voro, jämte Arsenalen i Wien — som alltså intog första rummet —, industriområdet i Wiener Neustadt, vapenfabriken i Steyr och enstaka företag inom järnindustrin i Steiermark. Det var just de företag, vars ledning förut skarpast genomfört principen "egen herre i eget hus". Även här bekräftade sig sålunda socialpolitikens gamla erfarenhet, att om arbetarna äro vana att utreda och bilägga stridsfrågor genom förhandlingar, de av dem valda förtroendemännen vid kritiska tillfällen äro de tillförlitligaste stöden för ordningens upprätthållande." ¹⁾

Detta förhållande blev givetvis icke utan betydelse för Arsenalens vidare öden. Det förhindrade i varje fall all tanke på upplösning av företaget; ett sådant försök skulle mött de anställdas slutna motstånd, som icke kunde brytas. Någon tid efter kriget föranstaltades en enquête bland privata industrimän, som gav till resultat, att företaget icke kunde anses ha möjligheter för ett överförande till fredsproduktion. År 1919 förlades det under den förut nämnda generaldirektionen för de statliga industriföretagen, vilket emellertid ej heller slog väl ut. År 1920 krävde det alltjämt enorma tillskott, och omkring årsskiftet började det ånyo resas krav på att företaget skulle reali-

¹⁾ Pribram, Die Sozialpolitik im neuen Österreich, s. 647.

seras. Bland annat var då en tysk koncern spekulant på företaget, som man förmodar i huvudsak för maskinernas och lagrens skull. Arbetarna motsatte sig emellertid på det mest energiska sätt varje avyttring av företaget och dess utrustning; vad den sistnämnda beträffar, lär det under generaldirektionens tid — då försök gjordes att utförsälja tillgångar — ha kommit till rena handgripligheter. Stora möten höllos under början av 1921 i syfte att i stället demonstrera för företagets omläggning till en samhällsekonomisk anstalt, och socialdemokratiska partiet och fackföreningarna framlade för regeringen förslag i samma riktning. Till slut fattade också regeringen beslut i överensstämmelse härmed, och den 14 februari 1921 konstituerades företaget. Enligt uppgift skall reparationskommissionen ha gjort invändning mot företagets överlåtande till samhällsekonomisk anstalt, vilket dock ägde rum: då man på grund av arbetarnas motstånd icke kunde nedlägga företaget, ingen privat spekulant villig att garantera driftens fortgång kunde erhållas och företaget ej heller kunde fortsätta som dittills, fanns ju strängt taget intet annat val.

Företaget stod sålunda redan före sin övergång till samhällsekoniskt företag i stridens centrum, och detta förhållande har förblivit även därefter. "Den ideella insats, som det här gäller, är mycket stor. Visserligen skulle en framgång för sanneringsarbetet i Arsenalen för den opartiske ännu icke i och för sig bevisa någonting för en socialistisk produktions möjlighet, och för den händelse det misslyckades ej heller motsatsen, ty man måste då först undersöka de särskilda omständigheter, som spelade in. Men för de båda läger, som försvara och bekämpa den kapitalistiska produktionsordningen, har Arsenalen i viss mån blivit det förnämsta kampföremålet. Med dess öde kommer ett gott stycke av den socialistiska rörelsens öde i Österrike överhuvudtaget att avgöras. Det förklarar å ena sidan den tyvärr från mindre honetta medel icke alldeles fria agitation, som företagarna bedrivit mot företaget, och vilken gått så långt som till intervention hos främmande makter, men å

andra sidan också det lidelsefulla intresse, med vilket arbetarklassen följer Arsenalens övergång till samhällsekonomisk anstalt och dess vidare utveckling.”¹⁾

Vid startandet sattes anstaltskapitalet till 450 miljoner Kronen, vilket helt övertogs av staten, dels genom kontant inbetalning av 200 miljoner Kronen, dels genom överlämnande av byggnader och förråd, vilka beräknades till 250 miljoner Kronen. Båda dessa kapitalbelopp voro naturligtvis redan från början orimligt låga. Vad det sistnämnda beträffar, har det dock en saklig motivering i den låga värdering, som från privata industrimäns sida gjordes. Vid försäljningen av det ännu större Wöllersdorf till A. E. G., över ett år senare och i ett penningvärde, som endast var en ringa del av det vid Arsenalens överlåtande gällande, erhöll, som förut nämnts, staten i likvid en aktiepost om blott 377 miljoner Kronen, men måste för att erhålla detta utöver företaget själv med ineliggande förråd giva en kontant kredit av 3,900 miljoner. I jämförelse härmed voro ju beräkningsgrunderna vid överlåtelsen av Arsenalen gynnsamma för staten. Rörelsekapitalet, 200 miljoner, visade sig emellertid strax otillräckligt. Det kompletterades omedelbart med en privat kredit av 200 miljoner Kronen. Detta kapital hade emellertid beräknats på basis av ett penningvärde, som betingade en månadsutgift av 50 miljoner för löner och material. Redan i oktober hade emellertid utgifterna — med ungefär oförändrad arbetarstock — för löner enbart, som i mars utgjorde 32 miljoner och i augusti 45 miljoner, stigit till 91 och i december till 281 miljoner, och totalutgiften från 78 miljoner i augusti till 132 i oktober och 363 miljoner i december. Anstalten underhandlade då med ett bankkonsortium om ett lån om 600 miljoner Kronen, vilket emellertid icke kom till stånd. Enligt uppgift ställde bankerna sådana villkor för lånet, vilket ju eljest i förhållande till företagets storlek och det rådande penningvärdet var rätt obetydligt, att i realiteten

¹⁾ Der oesterreichische Volkswirt, 1921, s. 876.

företagets självständighet skulle upphävt.¹⁾ Då företaget på grund av sin juridiska konstruktion var förhindrat att förskaffa sig kapital i öppna marknaden, måste det sålunda vända sig till staten för kapitalökning. En sådan kapitalökning skedde också under senaren hälften av 1921, varvid finansministern tecknade 800 miljoner Kronen nytt kapital. Av detta hade till årsskiftet inbetalts 634 miljoner Kronen. För de rådande egendomliga förhållandena belysande är, att denna utgift — som många andra — beslöts av finansministern utan parlamentets hörande, utan att detta väckte egentlig uppmärksamhet. Av nyteckningen användes de 200 miljonerna att återbetala den förut upptagna krediten om detta belopp. Även det sålunda ökade kapitalet visade sig emellertid snart otillräckligt och under 1922 ha förhandlingar måst föras om nya krediter av staten. Under sommaren underhandlades sålunda om en kredit om 8 miljarder. I och för sig är naturligtvis ett sådant belopp icke stort för ett företag av Arsenalens omfång; från sakkunnigt håll har uttalats, att vid samma tidpunkt ett driftskapital av 20 miljarder Kronen (då c:a 2 miljoner svenska) skulle vara rimligt.

Det problem, som stod att lösa i Arsenalens omläggning från krigs- till fredsproduktion, var så komplicerat och krävande, att det under inga förhållanden kunde lösas på kort tid. Arsenalen är ett helt jättekompex av verk, som måste tekniskt läggas om, och som aldrig förut varit inrättade för en produktion i fria konkurrensen. Därtill kommer, att den allmänna ekonomiska världskrisen just vid Arsenalens start började göra sig gällande, vilket icke kunde undgå att vålla svårig-

¹⁾ "Vid dessa låneförhandlingar visade sig svagheter i den juridiska konstruktionen samhällsekonomiskt företag, vilken endast med svårighet låter anpassa sig till privatkreditens vanliga former, och som hos banker och allmänhet, lika mycket om med rätt eller orätt, stöter på misstroende." Der oesterreichische Volkswirt, 1922, s. 917. — Dessa svagheter sammanhånga kanske snarare med de växande penningssvårigheterna under inflationen. — Även Socialiseringskommissionens ordförande, socialdemokraten Ellenbogen, yttrar, att de samhällsekonomiska företagens finansieringsfråga icke är löst. Die Fortschritte der Gemeinwirtschaft, Wien 1922, s. 12.

heter i fråga om avsättningen. Det är därför ännu för tidigt att bilda sig ett definitivt omdöme, i vad mån försöket med en samhällsekonomisk anstalt lyckats. Det är ett problem, om Arsenalen överhuvud är ekonomiskt livsduglig under normala förhållanden, oavsett företagets juridiska konstruktion.

Arsenalens största svårigheter ligga däri, att företaget utgör ett komplex av för vanliga produktiva ändamål mycket litet med varandra förbundna företag, avsedda för speciella militära ändamål. Det rymmer nio olika företag, utom de järnbearbetande företagen en karrosseri- och vagnfabrik, ett möbel- och byggnadssnickeri samt en sadelmakeri- och lädervarufabrik. De järnbearbetande företagen äro uppdelade i smedja och gjuteri, samt en verktygsmaskinfabrik, en vapenfabrik, en verktygs- och automobilattiraljfabrik och en lantbruksmaskinfabrik. Härtill kommer sedan det stora martinverket och valsverket. I fråga om detta sistnämnda, vilket icke ens var fullt färdigbyggt vid revolutionen, fann man, att det trots sin förstklassiga utrustning icke i befintligt skick kunde användas för kommersiella ändamål. Man har sålunda måst göra betydande omläggningar. De olika avdelningarna leddes till en början gemensamt, men efterhand har man på grund av svårigheterna att bringa de inbördes heterogena tillverkningarna under en ledning sökt övergå till att upprätta självständiga företag, i vilka den centrala Arsenalen har del; den blir sålunda i någon mån ett holding company, som dock även driver egen fabriksverksamhet. Ett sådant självständigt företag är Wiener Holzwerke, ett aktiebolag, som övertagit Arsenalens snickerifabrik och i vilket Arsenalen har 70 procent av aktierna, medan 15 procent innehaves av Gemeinnützige Siedlungs- und Baustoffanstalt och 15 procent av Wiener Holz- und Kohlenverkaufsgesellschaft. Det förra företaget är själv en samhällsekonomisk anstalt med ändamål att tillverka, inköpa och försälja material för egnahemsbyggen, och det nya Holzwerkes specialuppgift torde vara att tillverka standardiserat sådan material, det senare är ett företag som startats gemensamt av staden Wien och konsumtionsföre-

ningarna. Ett annat företag, likaledes bildat i bolagsform, har till ändamål att övertaga Arsenalens sadelmakeri och är bildat av Arsenalen och skofabriken i Brunn med resp. 60 och 40 procent av kapitalet. För martin- och valsverkets förvaltning håller man på att bilda ett särskilt aktiebolag, i vilket även ett tyskt-holländskt konsortium uppgives vara intresserat.

Arsenalens tillverkningar omspänna sålunda de mest skilda områden. Försäljningen sker i öppna marknaden, till stor del för export; någon ovilja på grund av företagets samhällsekonomiska konstruktion förklarar man sig icke ha förmärkt hos avnämarna. I ett fall har man för en stor privat automobilfirma övertagit "in Lohn" — det vill säga mot ersättning per styck — tillverkningen av vissa delar av dess motorvagnar. Denna beställning har vunnits i öppen konkurrens. I företagets katalog för 1921 upptogs bland andra produkter vevaxlar, valsar, cylindrar, turbinblad, buffertar, kopplingar, maskiner av olika slag, såsom hyvelmaskiner, vedhuggningsmaskiner, band- och cirkelsågar, fräsmaskiner, bormaskiner, svarvar, verktygsmaskiner, motorer, spiralborr, fräsar, lantbruksmaskiner, vapen av alla slag — gevär, pistoler etc. —, möbler, vagnar, kärror, sadelmakeriartiklar etc. Blotta uppräknningen ger bilden av en nära nog onaturlig mångsidighet, och uppdelningen på specialföretag har ju också tillgripits för att undkomma densamma.

Företagets årsberättelse för det första året — 1921 — visar en försäljningssumma av 760 miljoner Kronen, medan totalutgifterna utgjorde 1,200 miljoner Kronen. Någon (nominell) förlust hade emellertid — vilket såväl i årsberättelsen som av sakkunniga kritiker framhålles såsom anmärkningsvärt, trots penningvärdets enorma fall, i betraktande av de dåliga försättningarna — icke uppstått, utan skillnaden täcktes av befintliga förråd och lager. Dessa voro därtill ytterst lågt beräknade, med utgångspunkt från inköpspris, varjämte osynliga avskrivningar skett som bragt bokvärdet ned till hälften. Hela lagret upptogs till 1,227 miljoner Kronen, vilket torde vara

en ringa del av det verkliga.¹⁾ Byggnaderna och utrustningen upptogs efter avskrivningen till icke fullt 100 miljoner Kronen. Den redovisade nominella nettovinsten utgjorde 55 miljoner Kronen. Den fördelades sålunda, att till förräntning av stamkapitalet med 5 procent avsattes 22,5 miljoner Kronen, till vinstandel åt arbetarna och tjänstemännen enligt lag och statuter 6,1 miljoner, till reservfonden 7,75 miljoner, till utvidgningsfonden 18,7 och resten överfördes i ny räkning 115,210 Kronen. Några låneskulder hade företaget — på förut anförda skäl — icke. Likviditeten var dock, såsom i årsberättelsen också framhålles, icke fullt tillfredsställande; mot kortfristiga skulder till leverantörer å 518 miljoner Kronen fanns i fullt likvida medel blott 369 miljoner Kronen. Ansträngningarna ha därför, som nämnts, under år 1922 inriktats på att er-hålla ett mot företagets storlek mera svarande rörelsekapital.²⁾

¹⁾ Lagren uppgivas under början av 1922 ha försålts till gynnsamma priser. Före årsberättelsens avgivande hade försäljningar och uppdrag avslutats för c:a 3 miljoner Kronen.

²⁾ Årsberättelsen för det första året fick flerstädes en rätt god kritik. "För anhängarna av detta socialiseringsperiodens största experiment i Österrike betyder detta resultat ett starkt moraliskt stöd... Nu erhåller staten redan för det första året en om också blygsam förräntning av stamkapitalet. Detta är obestriddigen en framgång, i synnerhet om man betänker det tillstånd, vari den samhällsekonomiska anstalten övertog Arsenalen. I vad mån svårigheterna redan övernunnits, framgår icke klart av berättelsen. Säkert är, att Arsenalen ännu ej står på säker *finansiell* grund... Även med den företagna kapitalökningen är kapitalet alldeles otillräckligt... Om experimentet med det samhällsekonomiska företaget Arsenalen lyckats, kan naturligtvis icke anses bevisat med det första årets resultat. Men reorganisationen och stabiliseringen av en så oerhörd anläggning skulle ej heller för en privatindustri varit möjlig på så kort tid. Ledningen av det samhällsekonomiska företaget kommer att få avlägga ännu flera bevis, huruvida den även vid stabilt penningvärde utan hjälp av billiga förråd förmår upprätthålla företaget konkurrensdugligt och vinstgivande. Den icke-socialistiska allmänheten måste emellertid bemöda sig att bedöma det arbete, som där utföres, något fördomsfriare än hittills." Der oesterr. Volksw., s. 916, 1922.

Vid ett omdöme om företagets ekonomiska resultat måste givetvis hänsyn tagas till de omständigheter, som ovan påpekats på tal om skofabriken i Brunn eller fordonsfabriken i Graz.

Organisationen av ledningen av den samhällsekonomiska anstalten Arsenalen — som kan betraktas som typisk och därför förtjänar en närmare belysning — följer helt de linjer, som uppdragits i lagen om samhällsekonomiska företag. Den är närmare fastställd i särskilda stadgar. Anstalten är enligt de lagliga föreskrifterna inregistrerad hos handelsrätten i Wien såsom firma.

Anstaltens organ äro anstaltsförsamlingen, affärsledningen och kontrollutskottet. Anstaltsförsamlingen består av 25 ledamöter, nämligen 8 representanter för staten, av vilka 3 utnämnts av finansministern, 4 av ministern för handel och yrken, industri och byggnader samt 1 av statskommissionen för socialisering,¹⁾ 1 representant för metallarbetarnas fackliga organisation, 1 för träarbetarnas, 1 för industritjänstemannaförbundet, 5 för driftsrådet för arbetare och anställda i Arsenalen, 2 för varuförmedlingsanstalten, 1 för aktiebolaget "Ara", 2 för konsumtionsföreningarnas centralinköpsorganisation och 2 för affärsledningen. För den händelse obligationslån skulle uppläggas, komme därtill 1 representant för de engagerade kreditinstituten.

Representanterna i anstaltsförsamlingen väljas för tre år; de kunna emellertid när som helst återkallas av sina uppdragsgivare. Driftsrådsrepresentanternas mandat upphör automatiskt, för den händelse de skulle upphöra att vara ledamöter i driftsrådet. Affärsledningens representanter väljas av anstaltsförsamlingen. Härtill hava hittills utsetts företagets direktörer. Anstaltsförsamlingen sammanträder på ordförandens kallelse så ofta erforderligt är, dock minst en gång i månaden. Därest två medlemmar av anstaltsförsamlingen så begära, skall sammanträde utlysas. Anstaltsförsamlingens beslut fattas med enkelt flertal; ordföranden har vid lika röstetal utslagsröst.

¹⁾ Detta kan förefalla egendomligt, då kommissionen till sin konstruktion otvivelaktigt var en tillfällig undersökningskommission. Emellertid torde tanken ha varit, att i den mån förvaltningsuppgifter tillkommit kommissionen, densamma i någon form skulle fortbestå såsom centralt forum för statens verksamhet i de samhällsekonomiska företagen. Kommissionens ställning är nu, som förut nämnts, något oklar.

Anstaltsförsamlingen "handhar anstaltens högsta ledning och övertvakandet av hela affärsskötseln". Den har rätt att hålla sig underrättad om alla angelägenheters gång, erhålla alla önskad upplysningar från affärsledningen och inspektera böcker och handlingar. Speciellt skall den pröva och godkänna balansräkningen¹⁾ och nettotinkomstens fördelning samt bevilja ansvarsfrihet för affärsledningen, antaga och avskeda affärsledning samt utse firmatecknare, företräda de ersättningsanspråk, som kunna från anstaltens sida uppkomma mot affärsledningen, antaga allmänna grunder för företagets skötsel, fatta beslut i fråga om kontrakt, som varar längre än ett år och förpliktar anstalten utöver ett visst belopp, som anstaltsförsamlingen själv fastställer, alltså "större" affärer, fatta beslut om förvärv av fasta tillgångar till större belopp än 1 procent av anstaltskapitalet samt ändring i kontrakt om sådana förvärv till anstaltens nackdel — dessa beslut fattas med $\frac{3}{4}$ majoritet —, fatta beslut om försäljning av eller in-teckning i fasta tillgångar, antaga kollektivavtal och enskilda anställningsavtal med längre giltighetstid än ett år eller innebärande årslön utöver visst, av anstalten fastställt belopp, bevilja särskilda belöningar åt direktörer, tjänstemän och arbetare, i den mån icke affärsledningen erhållit befogenhet härtill, fatta beslut om engagemang i andra företag och upprättande av filialer samt om förslag om upplösning av anstalten respektive fusion med annat företag. Dessa sistnämnda beslut fattas med $\frac{2}{3}$ majoritet. I fråga om upplösning fattar regeringen definitivt beslut; förslag kan framställas icke blott av anstaltsförsamlingen, utan även av ett av de i densamma representerade statsdepartementen, socialiseringskommissionen eller kontrollutskottet.

Anstaltsförsamlingen väljer ett särskilt utskott, som tillser utförandet av besluten och upprätthåller de närmare förbindelserna med affärsledningen.

¹⁾ För alla samhällsekonomiska företag skall dessutom balansräkningen granskas av en inom finansdepartementet upprättad kontrollbyrå.

Affärsledningen består av minst två direktörer, som väljas av anstaltsförsamlingen. Den handhar anstaltens löpande affärsförvaltning. Den representerar i alla avseenden anstalten, som är ansvarig för av densamma ingångna förbindelser, gentemot tredje man även för det fall, att affärsledningen skulle ha överträtt sin av anstaltsförsamlingen fastställda befogenhet. Alla i företaget anställda lyda under affärsledningen; denna antager, befordrar och avskedar dem i enlighet med lagens föreskrifter och i övrigt gällande bestämmelser.

I stadgarna äro icke givna närmare bestämmelser om direktörernas och affärsledningens verksamhet, utan torde dessa ha ganska fria händer. Under anstaltens första år bestod affärsledningen av sju ledamöter, styrelsens ordförande, företags direktörer, driftsrådets representant samt ytterligare tre ledamöter. Den omedelbara förvaltningen omhänderhaves emellertid av direktörerna, av vilka en teknisk och en kommersiell. Dessa äro fullt självständiga i sin verksamhet och synas i förhållande till affärsledningen ha stått ungefär som i ett privat aktiebolag verkställande direktören till styrelsen.¹⁾ Ledamotskapet i såväl affärsledningen som anstaltsförsamlingen är oavlönat.

Kontrollutskottet består av tre ledamöter, utnämnda en av vardera handels-, finans- och socialministern. Detta utskott skall godkänna upptagandet av längre än ett år löpande krediter överstigande 20 miljoner Kronen, övertagandet av växelförpliktelser, köp av fasta tillgångar över 10 miljoner Kronen och försäljning av sådana över 1 miljon Kronens värde. Det kan vidare avskeda ledamöter av affärsledningen vid förekommande felaktigheter, som skadat anstaltens intressen, samt sammankalla anstaltsförsamlingen för val av ny affärsledning. Det kan även sammankalla församlingen, när det finner anstaltens intresse så kräva samt upplösa anstaltsförsamlingen vid "fortsatt, grovt åsidosättande av densamma enligt lag och stadgar

¹⁾ Till en början hade man haft svårigheter med att finna lämpliga ledande krafter. Dessa svårigheter anser man sig emellertid nu ha övervunnit.

åliggande plikter". Utskottets ledamöter ha rätt att inspektera alla företags böcker, handlingar och kassa. — Företagets balansräkningar granskas, såsom ovan nämnts, även av finansdepartementets provningsställe.

Anstaltens nettoöverskott skola användas på följande sätt: först ske avskrivningar, därefter avsättes av återstoden minst 5 procent till reserv- och 10 procent till utvidgningsfonden och 5 procent för förräntning av stamandelarna. Över det, som kan finnas kvar, beslutar anstaltsförsamlingen efter följande grunder: en fjärdedel tillfaller arbetarna och de anställda för gemensamma ändamål (icke fördelning), och resten går till statskassan, såvida icke anstaltsförsamlingen beslutar använda dem helt eller delvis för andra anstaltsändamål.

Utöver dessa stadgar finnes en särskild "företagsförfattning" för Arsenalen, som bl. a. överlämnas till och med namunderskrift godkännes av varje nyanställd — oavsett befattning — i företaget. Denna författning är ur många synpunkter så pass intressant, att den in extenso återgives:

1. De österrikiska verken, samhällsekonomisk anstalt, tjäna såsom samhällsekonomisk anstalt ekonomiska syften i det allmännas tjänst. Alla, som förrätta arbete i verken, liksom även medlemmarna av anstaltens styrelse, bilda ett organiserat arbetsgemenskap.

2. Varje medarbetare i anstalten är skyldig att använda sin hela skicklighet och kunskap i det honom tillkommande arbetet och att icke endast pålitligt uppfylla alla åtagna åligganden, utan även därutöver iakttaga och göra allt, som är ägnat att främja arbetsgemskapets intressen eller skydda det mot nackdelar.

3. Arbetsgemskapets organisation förutsätter bland alla medarbetarna ett underordningsförhållande samt den strängaste disciplin. Alla allmänna föreskrifter, som under iakttagande av för desamma gällande normer givits av härför tillsatta instanser, och alla av den överordnade inom ramen av hans befogenhet givna uppdrag skola uppfyllas efter deras ordalydelse och efter den avsikt, som de begripligen innefatta. Alla instanser hava att noga beakta andra instansers och andra personers rättssfär och skola ägna gjorda föreställningar på grund av rättskränkningar all uppmärksamhet, resp. snarast möjligt avlägsna konflikter, som framgå ur olika tolkningar om rättsbefogenhet eller kränkning av dylik.

4. Varje medarbetare i anstalten har anspråk på att i varje sak, som han gör anhängig hos något av anstaltens organ, inom stadgad tid erhålla meddelande om handläggningens resultat.

5. Organiska delar av anstaltens arbetsgemenskap äro:

- a) anstaltsförsamlingen och dess utskott,
- b) affärsledningen,
- c) driftsledningen,
- d) driftsråden,
- e) medarbetarnas generalförsamling.

6. Anstaltsförsamlingen och dess utskott hava den högsta ledningen av anstalten. Anstaltsförsamlingen är icke underkastad andra inskränkningar i sin beslutanderätt än lagens föreskrifter, anstaltens stadgar och denna författnings bestämmelser.

Varje medarbetare i anstalten är berättigad att beträffande varje angelägenhet vända sig till anstaltsförsamlingen, sedan han anlitat den eventuellt föreskrivna instansgången, och att genom medlem av anstaltsförsamlingen andraga besvär hos denna.

7. Till företagsledningen sänder det gemensamma driftsrådet en även anstaltsförsamlingen tillhörande representant på så sätt, att rådet föreslår denne för anstaltsförsamlingen och den föreslagne sedan väljes in i företagsledningen.

Affärsledningen ombesörjer inom ramen av lagarnas föreskrifter, anstaltens stadgar och denna författnings bestämmelser samt anstaltsförsamlingens beslut alla anstaltens affärer. Affärsledningen är inför anstaltsförsamlingen ansvarig för det i rätt tid och på rätt sätt iakttagna tillvaratagandet av anstaltens intressen. Affärsledningen skall från anstaltsförsamlingen i rätt tid inhämta beslut i en fråga, då sådant enligt gällande bestämmelser eller affärsledningens åsikt är nödvändigt eller ändamålsenligt. Inträda omständigheter, vilka erfordra ett snabbt avgörande, som eljest skulle ha legat hos anstaltsförsamlingen, har affärsledningen att fatta beslut och efteråt inhämta anstaltsförsamlingens godkännande. Affärsledningen är skyldig att lämna anstaltsförsamlingen alla av denna önskade rapporter samt skall genom vidare redogörelser efter eget omdöme hålla denna à jour med affärsläget och anstaltens arbete.

8. Driftsledningen åligger den omedelbara ledningen av de producerande företagen. Enligt föreskrifter i lagar och stadgar uppdrages åt driftsråden att vara medarbetare härvid. Driftsledningen är skyldig att förelägga affärsledningen sitt organisatoriska program till godkännande.

9. Driftsråden i anstaltens olika företag bildas enligt bestämmelserna i lagen om driftsråd och utöva alla i denna lag stipulerade samt dessutom alla med företagsledningen överenskomna funktioner. Affärsled-

ningen fastställer i samförstånd med driftsledningen och med de vid tillfället bestående driftsråden, om och vilken grad anstaltens företag och kontor skola anses som särskilda företag eller självständiga företagsavdelningar.

Medarbetare, vilka beklåda merkantila eller högre icke merkantila tjänster, skola i fråga om driftsrådslagens tolkning för anstaltens vidkommande betraktas som anställda (tjänstemän) enligt lagens om affärsanställda begrepp.

För handläggande av frågor, som tillkomma medlingsämbetet, tillsettes en skiljenämnd (§ 19 i driftsrådets arbetsordning),¹⁾ i vilken driftsrådet och anstaltsförsamlingen vardera insätta två ledamöter, vilka ledamöter ytterligare utse en juridiskt kvalificerad person som nämndens ordförande. Sker icke val av en sådan ordförande, utser presidenten för kammaren för arbetare och anställda i Nedre Österrike en sådan. Driftsråd och anstaltsförsamling utse vardera två suppleanter för de förutnämnda bisittarna.

Valen av det gemensamma driftsrådets representant i anstaltsförsamlingen, av den ledamot, som skall föreslås till affärsledningen och av bisittare i skiljenämnden samt dessas ersättare ske i generalförsamling av det gemensamma driftsrådet i företaget. Uppdelningen av mandaten mellan de medarbetare, som prestera merkantila eller högre icke merkantila tjänster, och de övriga medarbetarna sker i proportion till antalet medlemmar av de båda grupperna, dock att minst en representant för den förstnämnda gruppen måste väljas.

Det gemensamma driftsrådet medverkar enligt föreskrifter i arbetsordningen för det gemensamma driftsrådet vid den inre organisationen av anstaltens samtliga företag, vid utfärdande av förordningar rörande driften, vid kungörelser, som röra disciplinen eller avtal med det gemensamma driftsrådet och vid avskedande, resp. anställning av medarbetare. I den mån dessa angelägenheter avgöras av anstaltsförsamlingen, sker

¹⁾ § 19 i driftsrådets arbetsordning lyder:

Skiljenämnd.

Tvister mellan de i företaget sysselsatta och det gemensamma driftsrådet, mellan detta och driftsrådet inom en avdelning, mellan avdelningsdriftsrådet eller mellan företagsledningen och det gemensamma driftsrådet eller avdelningsdriftsråden kunna föreläggas anstaltens skiljenämnd. Vidkommande enskilda personer eller driftsråd kunna låta sig företrädas av representanter för de fackföreningar de tillhöra, eller av ombud, som dessa utsett.

Denna skiljenämnd sammansättes av två ledamöter av driftsrådet och två medlemmar av anstaltsförsamlingen, vilka välja en juridiskt kvalificerad person till sin ordförande. Kommer val av sådan ordförande icke till stånd, utses en sådan av presidenten för nedre österrikiska kammaren för arbetare och anställda. Driftsråd och anstaltsförsamling sända två suppleanter för bisittarna.

denna medverkan genom att den representant, som det gemensamma driftsrådet insatt i anstaltsförsamlingen, där utövar sin rösträtt.

Affärsledningen är skyldig att minst en gång i månaden antingen en corps eller genom någon av sina härtill befullmäktigade medlemmar hålla sammanträde med det gemensamma driftsrådet. Dagordningen vid dessa sammanträden skall fastställas genom gemensam överenskomelse mellan företagsledningen och det gemensamma driftsrådets ordförande. På särskild begäran av affärsledningen eller av det gemensamma driftsrådet sammankallas extra sammanträden. Vid de ordinarie sammanträdena presidera omväxlande vartannat möte företagsledningens härtill utsedde representant och det gemensamma driftsrådets ordförande. Vid de extra sammanträdena presiderar en representant för den part, som begärt sammanträdet.

10. Medarbetarna i anstalten skola erhålla en mot deras prestation svarande ersättning. Storleken av den ersättning, som tillkommer den enskilde medarbetaren, bestämmes genom överenskommelse mellan affärsledningen, respektive driftsledningen, och driftsråden, inom ramen av med österrikiska metallarbetarförbundet, respektive de industrianställdas förbund överenskomna och av anstaltsförsamlingen godkända kollektivavtalen. Det gemensamma driftsrådets medverkan vid fastställandet av ersättningen till de personer, för vilka dessa ersättningar fastställas av anstaltsförsamlingen, sker därigenom, att det gemensamma driftsrådets representant i antaltsförsamlingen deltagar i dennes beslut.

11. Av de andelar i antaltens nettovinst, vilka tillkomma medarbetarna i anstalten i förhållande till deras insatser, överlämnas enligt bestämmelserna i lagen om samhällsekonomiska anstalter hälften till det gemensamma driftsrådet för medarbetarnas gemensamma syften. Till dess den i lagen förutsedda gemenskapskassan för alla samhällsekonomiska företags anställda upprättats, besluta de samhällsekonomiska företags driftsråd gemensamt om användningen av den andra hälften, vilken de ha att disponera för gemensamma välfärdsändamål för medarbetarna i samtliga samhällsekonomiska företag.

12. Varje medarbetare i anstalten, erhåller vid sitt inträde ett exemplar av dessa stadgar, och skall han genom namnunderskrift på mottagningssedeln betyga sitt gillande av dem.

Denna författning bygger ju i hög grad på de anställdas intresse och medverkan i företaget. På denna grund intager också driftsrådet i Arsenalen en viktigare ställning i fråga om företagets produktionsutveckling än fallet i allmänhet är. Att ett sådant medintresse funnits och varit av stor betydelse för genomförandet av företagets rationalisering, framgår av olika uppgifter. Driftsrådet har i stor utsträckning tjänstgjort så-

som det organ, genom vilket företagets behov klargjorts för de enskilda anställda, och dessa ha på många sätt strävat att göra sitt bästa. Här spelar naturligtvis även in den känsla av att vara pionjärer för en ny företagstyp och av särskilt därmed förbundet ansvar, som tydligen är rätt allmän hos företagets personal, måhända också känslan att företaget kan komma att spolieras, och man icke lyckas få det ekonomiskt bärkraftigt.

Arbetsintensiteten har undergått en betydande ökning sedan den samhällsekonomiska anstaltens tillkomst, varvid man ju dock måste taga i betraktande, att förhållandena dessförinnan voro ohållbara, då det gällde arbete för kommersiell konkurrens. Tillverkningstiden för en pistol t. ex. har genom rationell drift och ökad arbetsintensitet nedbragts från 52 till 15 timmar. Denna tillverkning exporteras till större delen. Medan i vapenavdelningen de "improduktiva" arbetslönerna ännu i januari 1922 utgjorde lika stort belopp som de "produktiva", hade de i juli nedbragts till 22 procent av det hela, medan de produktiva alltså utgjorde 78. I allmänhet utföres allt arbete med tillämpning av för metallindustrin i övrigt gällande arbetsavtal. Av hela arbetsstyrkan arbetar c:a 60 procent på ackord. En minskning av arbetsstyrkan med c:a 10 procent — vilket i Österrike måste anses ha varit en synnerligen svår sak, som knappast kunnat ske i ett annat företag — hade till i maj 1922 kunnat genomföras, utan att totalprestationen minskats. Det kanske mest anmärkningsvärda är, att arbetarna genom driftsrådets bemedling i vissa fall frivilligt gått med på lönesänkningar, då så varit nödvändigt för att verksamheten skulle kunna hållas uppe. Detta har fallet varit i fråga om bland annat en större beställning, som kunnat erhållas endast under förutsättning att arbetskostnaderna för tillverkningen minskades. Likaledes gingo arbetarna i snickeriavdelningen, vilka dittills åtnjutit avlöning enligt metallindustrins avtal, vid avdelningens övergång till självständigt företag sommaren 1922 godvilligt med på att tillämpa snickeriindustrins avtal, som innebar lägre löner, för att icke sänka företagets konkurrensförmåga. Jämfört med förhållandena i landet i övrigt, är detta säkert an-

märkningsvärt. För företagets ledning har driftsrådets understöd i flera fall visat sig mycket värdefullt. Detta har, såsom de anförda exemplen visa, framträtt särskilt i lönefrågor, då arbetarna på grund av sin direkta representation i ledningen ha lättare än i andra fall att sätta sig in i företagets behov och på grund av sitt förtroende till ledningen också gärna göra detta. De ha — enligt utsago — icke den misstro till ledningens avsikter, som i ett privat företag, där de städse förmoda att bakom viss åtgärd ligger en strävan att öka företagsvinsten, respektive aktieutdelningen, till deras nackdel. Ett rätt egendomligt exempel på detta arbetarnas intresse för företaget och dess anseende gavs sommaren 1922, då den av staten tillsatta "sparsamhetskommisarien" i ett uttalande jämställt Arsenalen med några andra av de militärindustriella företagen. Affärsledningen svarade intet härpå, men om några dagar kom från driftsrådet en offentlig protest, vari anstaltens ställning klarlades och medarbetarna förklarade, att "de med allra skarpaste medel skulle tillbakavisa varje försök att ändra den nuvarande företagsformen".¹⁾

Driftsrådet i Arsenalen medverkar vid anställning och avskedande av medarbetare; den formella beslutanderätten tillkommer dock affärsledningen. Denna är pliktig att minst en gång i månaden sammanträda med driftsrådet — vilket är delat på olika driftsråd för de olika avdelningarna, tillsammans bildande det gemensamma driftsrådet — för diskussion om företagets angelägenheter. Driftsrådet själv håller sammanträde två gånger i månaden. Driftsrådet väljer representanter till anstaltsförsamlingen till det antal, som bestämmes i stadgarna. Till sådana representanter kunna väljas endast i företaget sysselsatta, som varit fackligt organiserade minst tre år. De ha att "samvetsgrant fylla sina plikter som medlemmar av anstaltsförsamlingen och, så långt det är förenligt med de i företaget sysselsattas intressen, främja anstaltens intressen och underlätta allt, som kunde skada dem". Det har hittills icke någon gång förekommit, att rådets representanter i anstaltsförsamlingen

¹⁾ Arbeiter-Zeitung, 30 juni 1922.

återkallats; tvärtom ha de åtnjutit fullt förtroende. Detta gäller även driftsrådets representant i affärsledningen, vartill hittills varit utsedd driftsrådets ordförande; han föreslås av driftsrådet, medan valet sker av anstaltsförsamlingen. Inom de privata aktiebolagen däremot ha åtskilliga konflikter uppstått mellan driftsråden och deras representanter i bolagsstyrelserna.

För att kunna fylla sina uppgifter har driftsrådet tillsatt särskilda utskott och föredragande.

De föredragande äro tre: en för tekniska frågor, en för arbetskyddsfrågor och en för skattefrågor. Den tekniska representanten skall förelägga vederbörande utskott och därefter rådet förslag om förbättringar eller ändringar av teknisk natur, antingen på eget eller andra medarbetares initiativ. Dessa förslag bringas sedan till ledningen för vidtagande av åtgärder.¹⁾ De övriga referenterna skola var på sitt område på motsvarande sätt söka främja företagets och medarbetarnas intressen.

Driftsrådet bedriver utom sin rent fackliga verksamhet en rätt omfattande verksamhet för att främja de anställdas skolning och bildning genom föreläsningar och dylikt. Det har sitt eget bibliotek. Dessutom medverkar det vid upprätthållandet av disciplinen i företaget, vilken uppgift det fyller utan vankelmodighet.

Ett företags framgång är givetvis icke uteslutande beroende på däri sysselsattas medintresse och villighet. Den beror även på andra förutsättningar. I den mån den emellertid kan bero på sådant medintresse, synes Arsenalen vara rätt väl rustad. Anmärkningsvärt är, att ledningen på förfrågningar samstämmigt förklarat arbetarna ha visat ett ovanligt stort intresse, medan vid förfrågning på själva arbetsplatsen den tillfrågade gärna velat hävda, att arbetarnas intresse icke vore stort nog.

*

*

*

¹⁾ Det kan nämnas, att nuvarande avdelningschefen för vapenavdelningen, som förut varit verkmästare och dessutom bedrivit tekniska fackskolestudier, före erhållandet av sin nuvarande befattning varit rådets tekniska referent och i denna egenskap ansågs ha nedlagt ett särdeles gott arbete.

Utöver de nu anförda finnas åtskilliga andra företag av typen samhällsekonomiska anstalter eller aktiebolag av samhällsekonisk karaktär. De hava emellertid icke samma intresse, utan behöva blott i korthet nämnas. I den förutvarande statliga ammunitionsfabriken Blumau är vattenkraftverket organiserat såsom en samhällsekonomisk anstalt med ett kapital av 250 miljoner Kronen, medan fabriken olika grenar äro upplåtna åt privata aktiebolag inom den kemiska industrin. Skoda-verken äro huvudintressenterna. Ett av dessa bolag, Chemische Werke Sollenau, är aktiebolag av samhällsekonisk karaktär. Sommaren 1922 beslöts också omlägga den förutvarande aeroplanfabriken Fischamend till samhällsekonomisk anstalt. Denna, som grundades av staten med ett kapital av 100 miljoner Kronen samt en statskredit på 500 miljoner, är emellertid endast avsedd att handhava själva de centrala anläggningarna, kraftverk och transportanläggningar samt hjälpföretagen, medan företaget i övrigt skall överlåtas till privata aktiebolag, av vilka tvenne, ett för tillverkning av press- och filterdukar och ett för vågar och vikter, redan bildats. Dessutom har avsikten varit att åvägbringa en flaskfabrik och ett motorbåtsvarv i de gamla anläggningarna. Den samhällsekonomiska anstalten skall i viss mån utgöra en överbyggnad över dessa företag; i den mån den är delägare i dem, närmar den sig typen holding company. Till skillnad från Fischamend har den statliga trävarufabriken Wörth ungefär samtidigt överlåtits till ett privat aktiebolag. I detta, som har ett kapital av 300 miljoner Kronen, är staten ägare av 40 procent av aktierna, medan resten övertagits av ett privat konsortium. Staten förblir ägare av företaget och överlåter det endast på 40 år, erhåller företrädesrätt till 6 procent utdelning samt rättighet till gratisaktier vid eventuella kapitalhöjningar i proportion till sitt aktieinnehav under de första åren. Denna variation, att ett företag av de gamla militärföretagen göres till samhällsekoniskt företag, ett annat försäljes till privatbolag, ett tredje överlåtes på visst antal år etc., är mycket belysande för vad som är det egentliga problemet, nämligen att befria staten från det tyngande negativa

arvet från monarkin. Lösningen av detta problem blir i varje särskilt fall beroende på omständigheterna.¹⁾ En samhälls-ekonomisk anstalt, som upprättats utanför de gamla militärföretagen, är endast Gemeinwirtschaftliche Siedlungs- und Baustoffanstalt, som upprättats gemensamt av staten, staden Wien och Hauptverband für Siedlungswesen. Anstalten har till uppgift att tillverka och inköpa byggnadsmaterialier och dylikt för att tillhandahållas åt de föreningar, som bygga arbetarbostäder; såsom ovan omtalats, är den nu delägare i Wiener Holzwerke. Man anser sig tack vare denna organisation ha kunnat erhålla detta material avsevärt billigare än om de enskilda föreningarna på egen hand gjort uppköpen. Emellertid föreligger den egendomligheten, att dessa föreningar så gott som helt finansieras genom anslag från staten och staden Wien, de förstnämnda möjliggjorda direkt genom sedeltryckning, de sistnämnda genom en bostadsskatt, som erlägges av hyresgästerna i de äldre husen och möjliggöres därigenom, att tack vare hyreslagen hyrorna stå på en abnormt låg nivå; de uppgå för en ordinär arbetarbostad väl knappast i något fall per år till en daglön. Husen byggas av föreningarna, men förbli stadens Wiens egendom; innehavarna erhålla en i radhus inrymd tvårumslägenhet med utrymmen och trädgård med tryggad besittningsrätt. De erlägga en årlig avgift, motsvarande hyran för en motsvarande lägenhet i staden plus 30 procent "Siedlerentgelt", varjämte de få kontant inbetala 4 procent och i arbetstimmar 6 procent av husets beräknade värde; vid ett snabbt fallande penningvärde blir ju detta betydligt lägre än det verkliga. Med byggnadskostnaderna sommaren 1922 beräknades ett hus kosta cirka 12 miljoner Kronen. Om någon ekonomisk bärighet kan det icke vara tal. I augusti 1922 hade på grund av de ständiga prisstegringarna de tillgängliga medlen

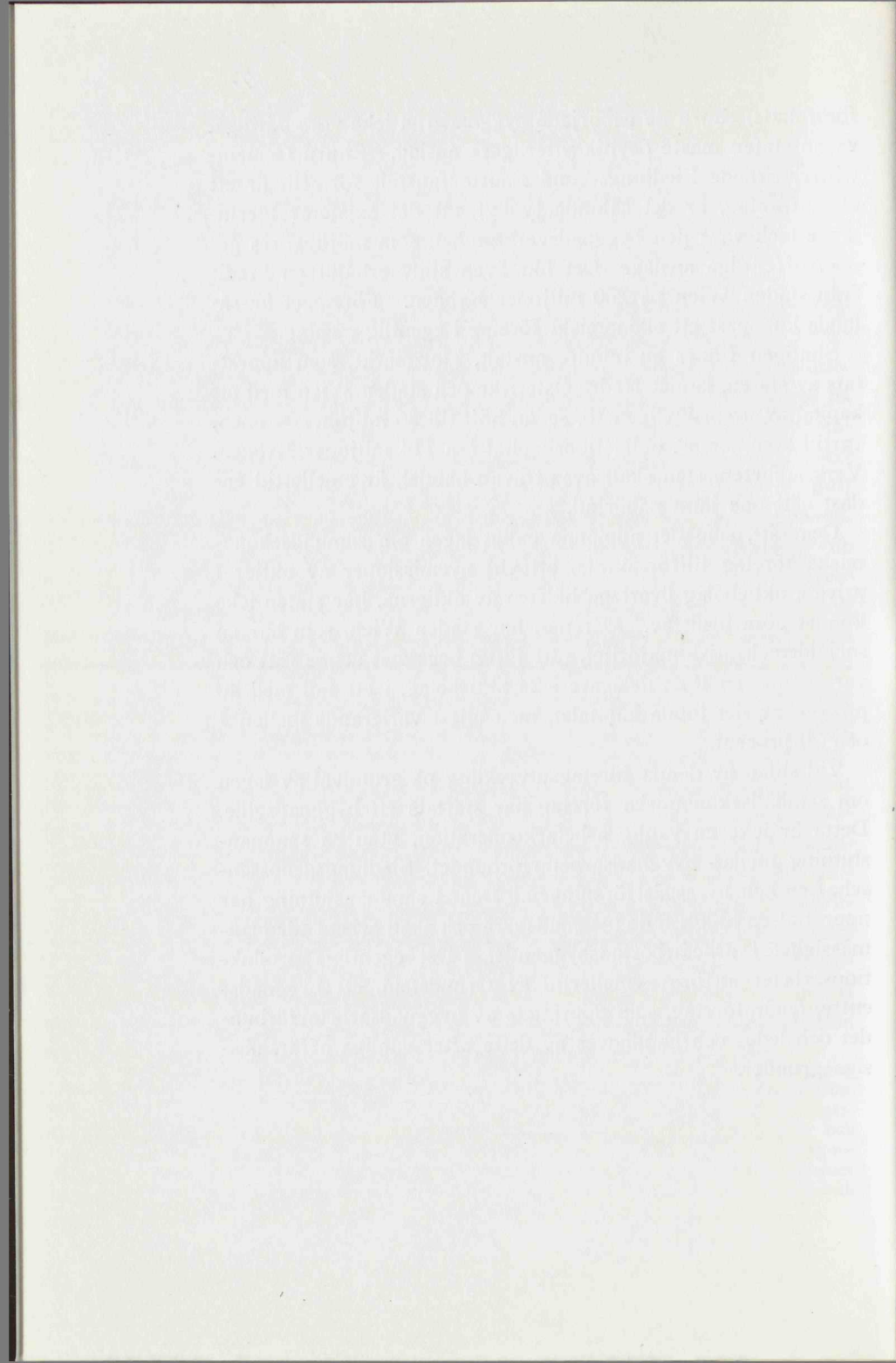
¹⁾ Stora förberedande arbeten ha nedlagts på vattenfallsutbyggnadernas och elektricitetsdistributionens samhällsekonomiska organisation. Om man undantager de omfattande utbyggnadsarbeten, som av statsbanorna för egen räkning äga rum, samt vissa kommunala företag och den nämnda anstalten Blumau, har emellertid denna verksamhet kommit att helt utövas av privata aktiebolag, i vilka länder eller kommuner ofta äro delägare och i vilka dessutom utländskt kapital är engagerat.

förbrukats, ehuru de påbörjade byggnaderna icke voro färdiga, vadan staten måste bevilja ytterligare anslag. Ehuru Gemeinwirtschaftliche Siedlungs- und Baustoffanstalt formellt är ett affärsföretag, är det sålunda tydligt, att det existerar uteslutande tack vare den byggnadsverksamhet, som möjliggöres genom offentliga anslag. Det har även själv erhållit en kredit från staden Wien på 200 miljoner Kronen. Företaget är sålunda knappast ett ekonomiskt företag i egentlig mening.

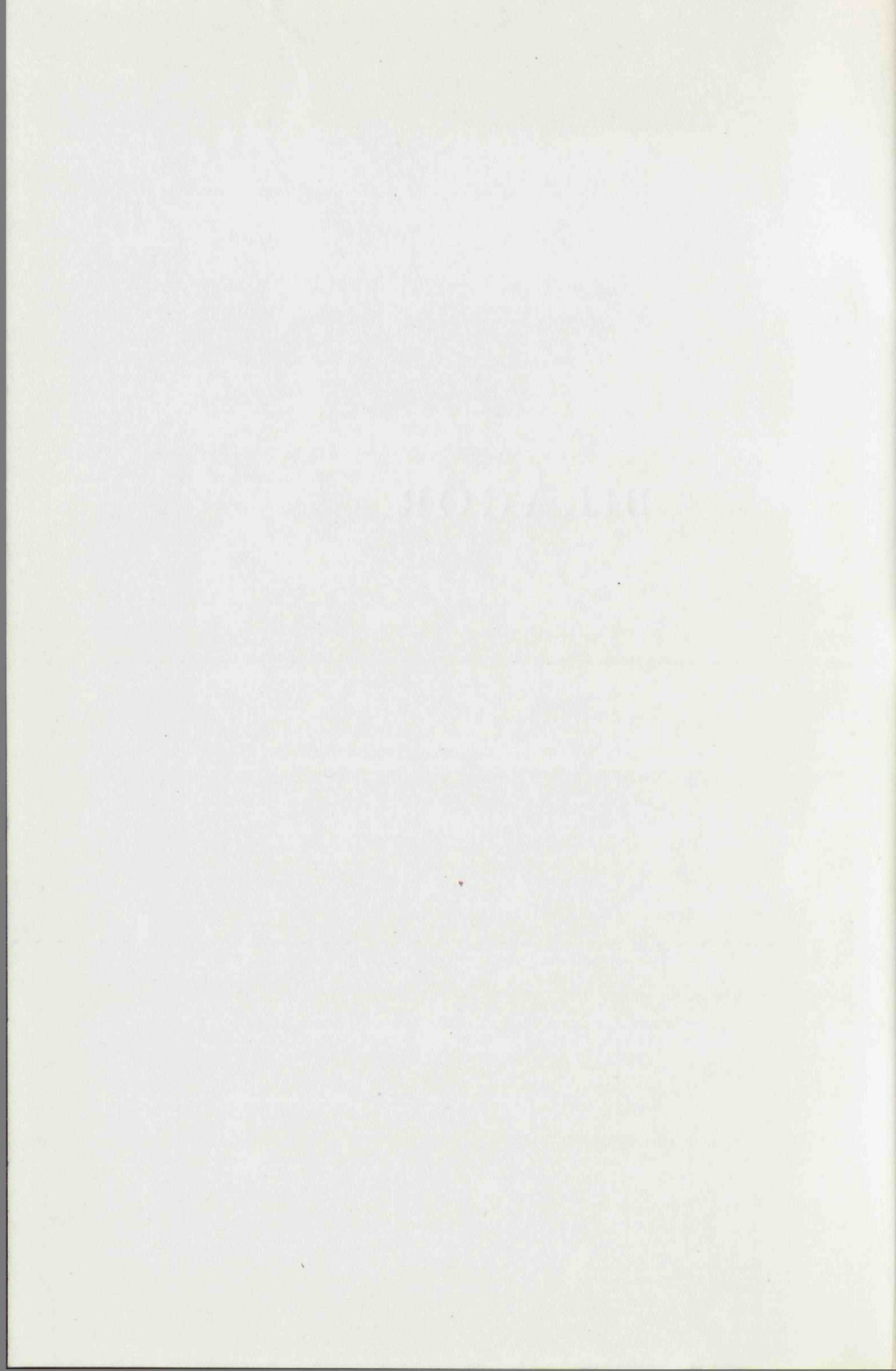
Slutligen finnes en mindre anstalt, Holzmarkt, som upprättats av staten, landet Nedre Österrike och staden Wien med ett kapital av ursprungligen 18, sedan höjt till 36 miljoner Kronen, vartill kommer ett obligationskapital om 114 miljoner Kronen. Verksamheten, som skall avse trävaruhandel, är emellertid endast nätt och jämt påbörjad.

Den rätt, som det allmänna enligt lagen om samhällsekonomiska företag tillförsäkrats, att vid nyemissioner av aktier i privata aktiebolag övertaga hälften av aktierna, har staten icke kunnat göra bruk av. Däremot har staden Wien, som har en socialdemokratisk majoritet, rätt flitigt begagnat denna rätt och var sommaren 1922 delägare i 24 aktiebolag, i ett fall med 40 procent av det totala kapitalet, men eljest varierande mellan 1 och 20 procent.

Vid sidan av denna företagsutveckling på grundval av lagen om samhällsekonomiska företag har startats ett byggnadsgille. Detta är icke en vanlig arbetarkooperation, utan en sammanslutning mellan byggnadsarbetarförbundet, Siedlungsgenossenschaften och hyresgästföreningen. Denna sammanslutning har upprättat en rådgivande byggnadsbyrå och skall arbeta för planmässighet i arbetarbostadsbyggandet. Det egentliga produktionsarbetet utföres emellertid av Grundstein, ett byggnadsentreprenörsföretag, som upprättats av byggnadsarbetarförbundet och ledes och handhaves av detta efter vanliga affärsmässiga grunder.

BILAGOR

Bilaga I.

LAG OM FÖRBEREDANDE AV SOCIALISERINGEN AV DEN 14 MARS 1919.

§ 1.

1) För tillgodoseende av det allmännas intresse kunna härför lämpade ekonomiska företag exproprieras av staten, länder¹⁾ eller kommuner, för att antingen omedelbart övertagas av dessa eller ställas under förvaltning av offentligt-rättsliga korporationer.

2) Utövandet av dessa befogenheter regleras genom särskilda expropriations-, jordreforms- och kolonisationslagar.

§ 2.

Genom lag kunna härför lämpade ekonomiska företag sammanslutas till offentligt-rättsliga organisationer eller ställas under statens eller andra auktoriserade korporationers uppsikt.

§ 3.

Representationsrätten för förvaltningspersonal och arbetare i administrationen av de ekonomiska företag, där de äro anställda, skall tryggas genom särskild lag.

§ 4.

För beredande av de i §§ 1, 2 och 3 omförmälda lagarna skall tillsättas en statskommission för socialisering. Socialiseringskommissionens styrelse består av ordförande, vice ordförande och tre medlemmar. Den väljes av nationalförsamlingen på förslag av centralutskottet. Ordföranden har samma rättigheter och ansvarighet som en statssekreterare (minister).

§ 5.

Till medlemmar av socialiseringskommissionen kallar styrelsen för ett år i sänder representanter för vederbörande statsmyndigheter och

¹⁾ Österrike är en förbundsstat, liksom Schweiz. Länderna äro de enskilda förbundsländerna, som tillsammans utgöra staten, men ha en rätt vittgående självständighet gentemot denna.

offentligt erkända korporationer, sakkunniga ur arbetar-, funktionärs- och företagarkretsar ävensom andra fackmän.

§ 6.

1) Ordföranden i socialiseringskommissionen har rättighet att själv eller genom ombud föranstalta om undersökningar, som erfordras i och för förberedelse av det arbete, som uppdragits åt kommissionen, och att för detta ändamål inhämta utlåtanden av experter, besiktiga företagen, taga del av deras handelsböcker och affärsanteckningar och av dessa inhämta upplysningar om allt, som rör företaget.

2) På ordförandens anmodan skola dessa undersökningar ombesörjas av behöriga statsmyndigheter.

§ 7.

Den, som vägrar att lämna äskade upplysningar, tilltråde till företag eller inblick i handelsböcker och affärsanteckningar, eller icke efterkommer lämnade anvisningar, straffas med böter upp till 20,000 kronor och arrest upp till 3 månader.

§ 8.

I fråga om de i § 6 förutsedda upplysningarna gäller sträng tysthetsplikt. De vid upplysningarnas inhämtande sysselsatta ämbetsmän och övriga funktionärer såväl som ledamöter av socialiseringskommissionen straffas, därest de obefogat yppa de på detta sätt erhållna kunskaperna rörande företagens förhållanden eller därom förda förhandlingar, med arrest upp till 3 månader och böter upp till 20,000 kronor.

§ 9.

(Endast organisationsdetaljer.)

Bilaga II.

LAG OM UPPRÄTTANDE AV DRIFTSRÅD

DEN 15 MAJ 1919.

LAGENS OMFATTNING.

§ 1.

- 1) Vid alla fabriksmässiga företag, ävensom alla övriga företag där minst 20 avlönade arbetare eller tjänstemän äro varaktigt sysselsatta, skall upprättas driftsråd av arbetare och tjänstemän, och detta särskilt:
 - a. Vid alla slags företag inom industri och handel;
 - b. Vid alla industriella företag tillhörande jordbruksnäringen ävensom företag inom skogshushållningen;
 - c. Vid företag inom bergshantering och dess binäringar;
 - d. Vid alla företag som tjäna person- eller godstrafik;
 - e. Vid alla enskilda och offentliga byggnadsarbeten;
 - f. Vid alla företag, som tjäna penning- eller kreditväsendet, såsom banker, sparkassar, kreditföreningar, pantlåneanstalter;
 - g. Vid försäkringsanstalter av alla slag, såsom försäkringsbolag, anstalter för socialförsäkring, pensions- och livränteanstalter, sjukkassar och registrerade hjälpkassar samt sammanslutningar av dylika;
 - h. I produktions- och konsumtionsföreningar samt i sammanslutningar av dylika föreningar;
 - i. I under statsmonopol stående företag;
 - k. på advokat- och notariekontor, patentbyråer samt legitimerade civilingenjörers och handelsmäklares kontor, vid enskilda handelsföretag och arbetsförmedlingsanstalter samt på upplysningsbyråer;
 - l. Vid sjukvårdsanstalter av alla slag, såsom hospital, sjukhus och vilohem;
 - m. Vid hotell-, pensionat-, gästgiveri- och restaurationsföretag;
 - n. Vid företag för undervisning, nöjen och skådespel, såsom undervisningsanstalter, teatrar, konsertsalar, biografier;
 - o. Vid företag för framställande eller försäljning av tryckalster.
- 2) Vid företag, där driftsråd enligt första stycket icke upprättats, skola åt förtroendemän anförtros fullgörandet av vissa driftsrådens uppgifter enligt denna lag, där företagets storlek och art det med-

giver (§ 4). Förutsättning härför är att i företaget äro varaktigt sysselsatta minst 5 avlönade arbetare eller tjänstemän, som uppnått 18 års ålder. Vid företag, där mellan 5 och 10 sådana arbetstagare äro sysselsatta, utses en förtroendeman.

3) I särskild lag skola föreskrifter lämnas rörande arbetstagares rättsförhållanden inom jordbruket ävensom rörande anstalter för tillvaratagandet av dessa arbetstagares intressen.

§ 2.

Vid offentliga ämbetsverk ävensom de under kommunikationsdepartementet hörande eller under dess kontroll stående järnvägs- och sjöfart-, post-, telegraf- och telefonföretag skola genom särskilda överenskommer mellan vederbörande förvaltningsmyndigheter och personal upprättas organ motsvarande driftsråd enligt denna lag.

DRIFTSRÅDENS UPPGIFTER.

§ 3.

Driftsråden ha till uppgift att tillvarata och främja arbetarnas och tjänstemännens ekonomiska, sociala och kulturella intressen inom företagen. Deras verksamhet skall i möjligaste mån fullgöras utan störande inverkan på driften.

Inom området för rådens befogenheter och åligganden falla särskilt följande uppgifter:

1) Där kollektivavtal gälla mellan arbetsgivare eller arbetsgivareförening å ena sidan och fackförening av arbetare och tjänstemän å andra, hava driftsråden

- a. Att övervaka genomförandet och fullföljandet av dessa kollektivavtal;
- b. Att under medverkan av arbetarnas och tjänstemännens fackföreningar med resp. arbetsgivareförening, träffa överenskommelse om kollektivavtalets komplettering uti sådana punkter, som enligt kollektivavtalet skola fastställas genom bestämmelser i varje särskilt fall. Dessa kompletteringar få karaktären av kollektivavtal.

2) Där kollektivavtal icke gälla, skola driftsråden i samförstånd med arbetarnas och tjänstemännens fackföreningar förbereda avslutandet av sådana avtal.

3) Fastställandet av ackords-, stycke- eller betinglöner, ävensom särskilda normal- eller minimilöner, där dessa icke bestämts genom kollektivavtal, kan i allmänhet endast ske med driftsrådets godkännande under medverkan av vederbörande arbetare- och arbetsgivareorganisationer.

Ackords-, styck- eller betinglöner för särskilda arbetare eller arbeten, varom överenskommelse icke kan träffas kollektivt, skola fastställas genom avtal mellan de särskilda arbetarna och företagets innehavare.

Där överenskommelse rörande ackords-, styck eller betinglön för särskilt arbete eller för viss särskild arbetare icke kan träffas mellan företagets innehavare och arbetaren skall sådan ackords-, styck- eller betinglön fastställas genom tillkallande av två medlemmar av driftsrådet; om enighet ändock icke vinnes avgöres tvisten av förlikningsmyndigheten.

På hemställan av driftsrådet må förlikningsmyndigheten, i och för fastställandet av å beräkningen av ackords-, styck- eller betinglöner inverkande omständigheter, genom edsvurna sakkunniga taga kännedom om sådana anteckningar av företagets innehavare varav upplysningar kunna vinnas om framställnings- och löneförhållandena. De sakkunniga åläggas tystnadsplikt.

4) Kungörande av eller ändring i arbetsordning må, där densamma icke vilar på en överenskommelse mellan arbetarnas och tjänstemännens fackföreningar samt arbetsgivareföreningar, endast ske med driftsrådets samtycke.

5) Driftsråden skola övervaka genomförandet och tillämpandet av lagar och föreskrifter om arbetarskydd, fabrikshygien och skyddsanordningar mot olycksfall, där så erfordras påkalla vederbörande tillsynsmyndigheters ingripande samt utse särskilda ledamöter av driftsrådet till biträde vid myndighetens kontrollåtgärder.

I företag, som äro underkastade yrkes- eller gruvinspektion, skola föreskrivna besiktningar verkställas i närvaro av ledamöter av driftsrådet.

6) Driftsråden skola medverka vid upprätthållandet av disciplinen inom företaget.

Disciplinstraff kunna ådömas endast enligt arbetsordningen och endast genom ett utskott, till vilket företagets innehavare och driftsrådet sända en representant var.

7) Driftsråden äga rätt att granska lönelistorna och kontrollera löneutbetalningarna.

8) Driftsrådet deltagar i förvaltningen av de inrättningar, som upprättats till arbetstagarnas bästa, såsom arbetarbostäder, konsumtionsanstalter för företaget, pensions- och understöds-kassor ävensom anstalter för utlämnande av livsmedel och andra behovsartiklar. Närmare bestämmelser rörande detta deltagande utfärdas av Socialdepartementet.

9) Driftsråden äga överklaga uppsägandet eller avskedandet av en arbetare eller tjänsteman, på den grund att uppsägandet eller avskedandet skett av politiska skäl, i anledning av verksamhet såsom ledamot av driftsråd eller emedan vederbörande gjort bruk av föreningsrätten.

Överklagandet skall ske skriftligen inom åtta dagar hos förlikningsmyndigheten, dagarna för postbefordran därvid icke inberäknade. Där förlikningsmyndighet finner skäl för klagan föreligga vare uppsägningen eller avskedandet ogiltigt.

10) Företagets innehavare äger rätt samt, där driftsrådet det begär, skyldighet att en gång i månaden hålla gemensamt sammanträde rörande förbättrandet av olika inrättningar inom företaget samt rörande de allmänna grunderna för gången av arbetet i företaget (Betriebsführung).

I handelsföretag med minst 30 tjänstemän och arbetare och i alla industri- och gruvföretag må driftsråden en gång om året, räknat från den 1 januari 1920, kräva framläggandet av en balansräkning för det förflutna verksamhetsåret ävensom en vinst- och förlusträkning samt en statistisk tabell över avlöningarna.

11) I företag med aktiebolags rättsform äger arbetarnas och tjänstemännens driftsråd att — utöver det i stadgarna föreskrivna antalet ledamöter i bolagets förvaltningsråd eller styrelse — bland sådana driftsrådsledamöter, som enligt 7 § fortfarande äga valrätt till driftsråd, utse två representanter uti sagda förvaltningsråd eller styrelse. Dessa representanter hava samma rättigheter och åligganden som andra ledamöter i förvaltningsrådet eller styrelsen, men hava inga representations- och firmateckningsbefogenheter och intet anspråk på annan gottgörelse än ersättning för av denna deras verksamhet förorsakade kostnader.

Nu sagda bestämmelser gälla i tillämpliga delar uppsiktsråden uti på aktier ställda kommanditbolag samt uti sådana bolag med begränsad personlig ansvarighet, i vilka grundkapitalet överstiger en miljon kronor och vid vilka uppsiktsråd finnas.

12) Driftsråden äga även i annan ordning än i denna lag säga till företagsinnehavaren och myndigheter inkomma med egna förslag.

I den mån medel härtill stå till driftsrådens förfogande må rådet upprätta anstalter till de anställdas bästa eller ock lämna bidrag till åtgärder och anstalter i sådant syfte.

§ 4.

Förtroendemännen (§ 1, mom. 2) äga de i § 3, mom. 1, 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9 och 12 sagda befogenheter.

SAMMANSATTA DRIFTSRÅD.

§ 5.

1) Om flera företag drivas gemensamt, skola driftsråd väljas för varje särskilt företag. För handläggandet av gemensamma angelägen-

heter må dessa driftsråd utse representanter för gemensamma överläggningar. Närmare föreskrifter härom skola i arbetsordningen fastställas.

2) Nu sagda bestämmelser äga jämväl tillämpning, där ett företag består av två eller flera självständiga avdelningar. Därvid skall vid fastställandet av hela antalet driftsrådsledamöter företaget betraktas såsom ett företag (§ 9).

VALBESTÄMMELSER.

§ 6.

1) Driftsrådets ledamöter utses av företagets eller avdelningens arbetare och tjänstemän genom direkta val, företagna med slutna sedlar, samt där driftsrådet skall bestå av minst fyra ledamöter, med tillämpning av de för proportionella val gällande grunder.

2) Rösträtt äger envar man eller kvinna, som vid tidpunkten för valets förrättande uppnått 18 års ålder, arbetat i företaget under minst en månad och åtnjuter fulla medborgerliga rättigheter.

3) Valbar är envar valman, som uppnått 24 års ålder och arbetat i företaget under minst sex månader; därjämte äro till ledamöter av driftsråd med minst fyra ledamöter valbara styrelseledamöter och tjänstemän uti arbetarnas och tjänstemännens fackliga organisationer. Dock må icke mera än en fjärdedel av driftsrådets samtliga ledamöter bestå av icke valmän. Styrelseledamot eller tjänsteman i arbetarnas eller tjänstemännens fackliga organisationer må ej heller samtidigt vara ledamot i mera än ett driftsråd, eller, där flera företag drivas gemensamt eller ett företag består av flera självständiga avdelningar (§ 5), tillhöra jämväl vid annat företag upprättat driftsråd. Ut i särskilt på grund av denna lag utgivna förordning må för vissa grupper av företag bestämmas, att jämväl sådana valmän äro valbara, som arbetat i företaget under kortare tid än sex månader.

4) Vid företag av tillfällig art samt vid nyupprättade företag äga de i styckena 2 och 3 av denna § sagda personer rösträtt, även om de arbetat i företaget under kortare tid än en månad, och äro de valbara, även om de arbetat där under kortare tid än sex månader.

§ 7.

1) Driftsrådet väljes för en tid av 1 år.

2) Där val av driftsråd företagits enligt bestämmelserna för proportionella val (§ 6), skall driftsrådet avgå, om så påfordras av så många av de röstberättigade, som antalet å huvudlistan vid senare val utgiva röster. Driftsrådet med mindre än fyra ledamöter skall avgå,

då flertalet röstberättigade så påfordra. Nytt val skall ofördröjligen förrättas.

3) Ledamotskap av driftsråd upphör, där omständighet uppkommer eller blir bekant, som utesluter valbarhet.

§ 8.

1) Val av driftsråd verkställes första gången genom försorg av de tre äldsta röstberättigade inom företaget eller avdelningen.

2) Senare valförrättningar ledas av det avgående driftsrådet. Utgången av förrättat val meddelas företagets innehavare och förlikningsmyndigheten, som därom underrättar arbetarnas, tjänstemännens och arbetsgivarnas organisationer.

3) Vid företag inom bergshanteringen upphöra föreskrifterna i § 23 i lagen av den 14 augusti 1896, R. G. Bl. N:r 156, om lokala arbetsutskott att gälla, efter det val av driftsråd första gången förrättats.

ANTALET LEDAMÖTER.

§ 9.

I företag där högst 50 arbetare eller tjänstemän äro sysselsatta, skall driftsrådet bestå av tre ledamöter; i företag där flera än 50 äro sysselsatta, av ytterligare en ledamot för varje överskjutande hundratal sådana arbetstagare. Icke fulla hundratal medräknas. I företag, där flera än 1,000 äro sysselsatta, skall en representant utses för varje överskjutande femhundratal, varvid icke fulla femhundratal medräknas.

§ 10.

1) Där i ett företag mer än 10 arbetare och mer än 10 tjänstemän äro varaktigt sysselsatta, skall vardera gruppen utse ett särskilt driftsråd, för tillgodoseendet av sin grupps särskilda angelägenheter; gemensamma angelägenheter skola handläggas gemensamt. Närmare bestämmelser härom skola träffas i arbetsordningen.

2) Vid företag, där arbetare och tjänstemän gemensamt välja driftsråd, skall minst en tjänsteman tillhöra driftsrådet.

3) För val av särskilda driftsråd (stycket 1) gälla i tillämpliga delar bestämmelserna i § 9.

ARBETSORDNING.

§ 11.

I anslutning till av Socialdepartementet fastställt formulär har driftsrådet att på grundval av vid omröstning vunnet enkelt röstflertal fatta beslut rörande arbetsordning för driftsrådet.

RÄKENSKAPER.

§ 12.

1) Ledamotskap av driftsråd är ett förtroendeuppdrag, vid sidan av den egentliga yrkesutövningen (§ 3, stycket 1); för oundviklig förlust av arbetsförtjänst samt för verksamheten föranledda kontanta utgifter äger ledamoten av driftsrådet uppbära ersättning.

2) Driftsrådet äger rätt att till täckande av såväl dessas som andra kostnader för sitt arbete ävensom till upprättande och underhåll av för företagets arbetares och tjänstemäns samt deras familjers bästa avsedda anstalter pålägga i företaget sysselsatt arbetstagare en avgift av högst 0,5 procent av arbetsförtjänsten, detta för så vitt flertalet av de i företaget sysselsatta arbetstagarna vid verkställd direkt omröstning lämna bifall till dylik utdebitering.

Förlikningsmyndigheten skall i händelse av tvist avgöra, i vad mån företagets innehavare är lagligen ersättningsskyldig för förlorad arbetsförtjänst.

3) De utdebiterade beloppen skola av företagets innehavare vid i stadgarna bestämda tider avdragas vid utbetalandet av lönerna till arbetare och tjänstemän samt tillföras driftsrådet.

4) Driftsrådet skall minst 14 dagar före sin ordinarie avgångstid eller vid tidigare avgång inom åtta dagar därförut avgiva räkenskaper över förvaltningen av nu sagda medel.

5) Socialdepartementet äger utfärda föreskrifter rörande användningen av dessa medel. Samma myndighet skall ombesörja revision av driftsrådets räkenskaper. Den kan överlåta denna revision till arbetarnas och tjänstemännens fackföreningar.

TVISTERS AVGÖRANDE.

§ 13.

Twister, som uppstå mellan de i ett företag sysselsatta arbetstagarna eller mellan dem och företagets innehavare i anledning av upprättandet av driftsråd eller dess förvaltning, särskilt rörande omfattningen av driftsrådets befogenheter och åligganden, avgöras av förlikningsmyndigheten.

DRIFTSRÅDETS OKRÄNKBARHET.

§ 14.

1) Företagets innehavare må icke ställa svårigheter i vägen för arbetarnas eller tjänstemännens utövande av rösträtt till driftsråd eller för ledamots av driftsråd eller valnämnd verksamhet, ej heller låta sådant förhållande menligt inverka för någon. Ledamot av driftsråd må

avskedas endast där han gjort sig skyldig till någon handling, som enligt gällande lag berättigar till avskedande. För uppsägning eller avskedande av annan orsak erfordras förlikningsmyndigheternas medgivande.

2) I strid mot dessa bestämmelser träffade avtal vare utan verkan.

3) Brott mot bestämmelserna straffas med böter högst 2,000 österrikiska kronor eller med fängelse under högst 8 dagar.

SLUTBESTÄMMELSER.

§ 15.

1) Närmare föreskrifter rörande valordning och valets förrättande (§ 6) rörande arbetsordning (§ 11) samt i övrigt rörande beskaffenheten av driftsrådets verksamhet ävensom rörande val av förtroendemän och dessas arbetsordning (§ 1, stycket 2), skola utfärdas uti kompletterande förordningar.

2) För förtroendemän gälla i tillämpliga delar bestämmelserna i §§ 6, 7, 8, 13 och 14.

3) Rörande upprättandet av förlikningsmyndigheter stadgas i särskild lag.

4) Till dess lagen om förlikningsmyndigheter trätt i kraft och dessa myndigheter börjat sin verksamhet skall den enligt förordningen av den 4 november 1918 upprättade förlikningsmyndigheter handlägga ärenden, vilka enligt denna lag tillkomma förlikningsmyndigheterna. I dessa fall består förlikningsmyndigheterna endast av en representant för arbetsgivaren och en för arbetarna jämte en av justitieministern utnämnd ordförande. Denna förlikningsmyndighets beslut i ärenden, vilkas handläggning tillkomma myndigheten enligt denna lag, äro slutgiltiga, och må talan däremot icke föras vid domstol.

§ 16.

1) Socialdepartementet skall draga försorg om verkställandet av här förut givna föreskrifter i samförstånd med därav berörda statsmyndigheter.

2) Denna lag träder i kraft två månader efter dess kungörande.

Bilaga III.

LAG OM SAMHÄLLSEKONOMISKA FÖRETAG AV DEN 29 JULI 1919.

§ 1.

1) Samhällseconomiska företag kunna grundas för förverkligandet av ekonomiska uppgifter i samhällets tjänst, särskilt för att enligt bestämmelserna i lagen den 14 mars 1919 (om förberedande av socialiseringen, St. G. Bl. 181) överföra industriella företag i samhällets ägo.

2) De samhällseconomiska företagen äro till formen antingen samhällseconomiska anstalter (§ 2—34) eller aktiebolag av samhällseconomisk karaktär (35—42). De äro att anse såsom sådana offentliga korporationer, som omförmälas i § 1 av lagen den 14 mars 1919 (St. G. Bl. 181).

Avdelning 1.

SAMHÄLLSEKONOMISKA ANSTALTER.

A. Grundandet.

§ 2.

1) Staten, något av kronoländerna, en kommun eller ett flertal sådana mindre samhällen, kunna grunda samhällseconomiska anstalter för att på dem överföra äganderätten till och förvaltningen av förefintliga privateconomiska eller statliga företag, eller ock för att i sådan form grunda nya företag.

2) Där särskilda hänsyn till folkhushållningen det kräva, kan staten även låta andra juridiska personer deltaga i grundandet av samhällseconomisk anstalt.

§ 3.

1) Den samhällseconomiska anstalten är en juridisk person. Dess firma skall angiva föremålet för företagets verksamhet samt innehålla orden "samhällseconomisk anstalt".

2) Den samhällseconomiska anstalten är skyldig att offentliggöra sin balansräkning.

§ 4.

- 1) Vid grundandet av en samhällsekonomisk anstalt skola fastställas stadgar, innehållande föreskrifter rörande
 - a. Anstaltens firma och säte,
 - b. Föremålet för företagets verksamhet,
 - c. Anstaltskapitalets storlek och sättet för dess anskaffande,
 - d. Sättet för utseende av anstaltens förvaltande organ samt dessas sammansättning,
 - e. Grunderna för balansräkningens uppgörande och för vinstens användande,
 - f. Sättet för granskning av anstaltens räkenskaper,
 - g. formerna för utfärdandet av anstaltens kungörelser.

§ 5.

1) Där en samhällsekonomisk anstalt grundas av annan än staten, skall beslutet härom ävensom stadgarna underställas godkännande från statens sida, såvida icke uti särskilda lagar föreskrifter lämnas rörande rätt för kronländer eller kommuner att grunda sådana anstalter. Lag samma vare i fråga om ändringar av stadgarna.

2) För att en samhällsekonomisk anstalt skall anses lagligen grundad erfordras inskrivning (registrering) i handelsregistret hos den handelsrätt, under vars domvärjo anstalten har sitt säte. Innan sådan registrering skett, finnes ingen anstalt i rättslig mening.

3) Om dessförinnan avtal slutits i anstaltens namn äro de, som slutit avtalet, en för alla och alla för en härför personligen ansvariga (artikel 55, handelslagen). Om de därvid handlat i egenskap av ombud och inom ramen av dem lämnad fullmakt, äro deras uppdragsgivare i stället och på samma sätt ansvariga. Där genom senare beslut sådant avtal godkännes av den samhällsekonomiska anstalten, upphöra de, som slutit avtalet, eller deras uppdragsgivare att vara personligen ansvariga.

§ 6.

1) Den samhällsekonomiska anstaltens inskrivning i handelsregistret kan endast ske efter skriftlig anmälan, undertecknad av samtliga styrelsens ledamöter.

2) Vid sådan anmälan skola fogas:

- a. Beslutet rörande anstaltens grundande,
- b. Stadgarna,
- c. Bevis om godkännande från statens sida, där sådant erfordras (§ 5 st. 1.),
- d. Förteckning över styrelsens ledamöter med angivande av deras namn, yrke och hemvist, och med styrkt avskrift av deras förordnande till ledamöter av styrelsen.

3) Samtidigt med ansökningen skola styrelseledamöternas bestyrkta namnteckningar ingivas.

4) Beslutet om anstaltens grundande samt utdrag av stadgarna skola av handelsrätten offentliggöras, varvid sagda utdrag skall innehålla de under a, b, c och g av § 4 fallande bestämmelser.

5) I övrigt skola vid anmälan till handelsregistret tillämpas föreskrifterna i § 11 av lagen den 6 mars 1906, R. G. Bl. N:r 58.

§ 7.

1) Den samhällsekonomiska anstaltens grundkapital kan, helt eller — enligt i stadgarna härom lämnade föreskrifter — delvis, anskaffas genom (stam-) insatser av de samhällen, som grundat verket. Återstoden av stamkapitalet kan efter tillstånd av finansministern anskaffas genom utställande av amortabla skuldförbindelser. (Obligationer.)

2) De samhällsekonomiska anstalterna kunna vid utställandet av skuldförbindelserna använda sig av kreditanstalters medverkan. Finansministern äger i sådant fall för sagda anstalter föreskriva särskilda stadgar eller stadgeändringar.

3) Innehavare av skuldförbindelse skall beredas panträtt i all den samhällsekonomiska anstalten tillhörig fast och, om så erfordras, även i annan dess egendom.

4) De korporationer, som grundat anstalten, skola, efter erhållandet av i lag föreskrivet tillstånd, övertaga ansvaret för skuldförbindelsernas förräntning och avbetalning.

5) Där övriga i lagen den 27 december 1905, R. G. Bl. N:r 213, föreskrivna villkor äro förhanden, äger kreditanstalt jämväl rätt att, efter det finansministern därtill lämnat tillstånd, med de i densammas besittning varande av den samhällsekonomiska anstalten utgivna skuldförbindelser som säkerhet, utfärda bankskuldförbindelser, i enlighet med föreskrifter i sagda lag.

6) Av den samhällsekonomiska anstalten utgivna skuldförbindelser, för vilka staten eller något av kronländerna är ansvarigt, eller till säkerhet för vilka inteckning lagligen meddelats, äro att anse som förbindelser av sådan säkerhet, att omyndigas medel lagligen kan däri placeras. Finansministern skall i varje särskilt fall i rikets författningssamling å tjänstens vägnar härom utfärda offentlig kungörelse.

7) Där den samhällsekonomiska anstalten, i stället för utgivandet av de i stycket 1 sagda skuldförbindelser, upptager lån hos sådan kreditanstalt, som i stycket 2 sägs, samt ansvarsförbindelser skola som säkerhet för sagda lån utfärdas, skola de korporationer, som grundat anstalten, efter erhållandet av i lag föreskrivet tillstånd, svara för förräntningen och amorteringen av lånet.

8) Närmare föreskrifter rörande utgivandet av säkerhet för sådana förbindelser skola meddelas i särskild förordning rörande verkställandet av i denna lag givna föreskrifter.

§ 8.

1) Finansministern kan bestämma, att en del, dock högst tio procent, av till penning- eller kreditanstalts fria förfogande stående och icke omedelbart uppsägbara, tredje man tillhöriga penningar, ävensom den uti balansräkningen upptagna reservfond, skola av sådan anstalt användas till anskaffande av skuldförbindelser av det slag, som i § 7 stycket 1 omförmäles, och vilka anses såsom sådan säkerhet, i vilken omyndig person tillhöriga medel må placeras. Samma föreskrifter kunna med samma begränsning utfärdas för försäkringsbolag i fråga om deras premiereserver.

§ 9.

1) Där de korporationer, som grundat den samhällsekonomiska anstalten, vid dess grundande tillskjutit medel, som äro att hänföra till staminsatser, skall i varje särskilt fall noggrant och fullständigt i anstaltens stadgar angivas vari dessa medel bestå, dessas penningvärde samt vid dem möjligen fästade särskilda förmånsrätter.

2) Kostnaderna för anstaltens grundande, varmed endast förstås härför nödvändiga rena utgifter, sådana avgifter däruti inberäknade, vilka i samband med grundandet erlagts till offentlig myndighet, skola bäras av anstalten själv, och skola dessa kostnader bestridas under loppet av högst fem år.

B. Anstaltens organ.

§ 10.

- 1) En samhällsekonomisk anstalt har följande organ:
1. Plenarförsamling,
 2. Styrelse (affärsledning),
 3. Kontrollutskott.

§ 11.

- 1) a. Plenarförsamlingen består av ombud för:
- a. De korporationer, som grundat anstalten,
 - b. Styrelsen (affärsledning),
 - c. Arbetarnas och tjänstemännens driftsråd,
 - d. Kreditanstalt, som enligt föreskrifterna i § 7 stycket 5 utgivit bankskuldförbindelser, mot säkerhet av i anstaltens besittning varande, av den samhällsekonomiska anstalten utgivna skuldförbindelser.

I stadgarna kan föreskrivas att i anstaltens plenarförsamling jämväl skola ingå representanter för

- e. Andra offentliga korporationer,
- f. Sammanslutningar av mera betydande avnämare av verkets produkter,
- g. Andra intresserade privatpersoner.

2) Arbetarnas och tjänstemännens driftsråd (c) skall i allmänhet med sina representanter besätta en fjärdedel av hela antalet platser inom plenarförsamlingen. Styrelsen, kreditanstalter och privatintressenter (b, d, g) få tillsammans icke med sina representanter besätta halva antalet platser i sagda församling.

3) Vid val av representanter (stycket 1) skall hänsyn tagas till att inom plenarförsamlingen skola finnas att tillgå sakkunniga i handels- tekniska, juridiska, ekonomiska och tekniska frågor.

§ 12.

1) Plenarförsamlingen utses för tre arbetsår i sänder. Dess verksamhetsperiod utgår, då beslut fattats i anledning av redovisningen för det tredje arbetsåret.

2) Där valda suppleanter tagit plats i plenarförsamlingen, upphöra deras mandat samtidigt med utgången av de ordinarie ledamöternas. I deras ställe inträda nyvalda ledamöter.

§ 13.

1) Plenarförsamlingen äger beslutanderätt i följande frågor:

- a. Granskning och godkännande av balansräkningen, fördelning av nettovinsten samt beviljande av ansvarsfrihet åt styrelsen,
- b. Tillsättande av styrelse ävensom bestämmande, huruvida utfärdad prokura eller handelsfullmakt skall gälla för hela verksamheten,
- c. Framställande av ersättningsanspråk från anstaltens sida mot styrelsen i anledning av dess förvaltning,
- d. Avslutande av avtal om kredit på lång tid, varigenom verket tager i anspråk upplånade medel å belopp överstigande viss i stadgarna angiven storlek,
- e. Avslutande av kontrakt om inköp av förefintliga eller uppförande av nya anläggningar eller fastigheter för verkets stadigvarande bruk mot vederlag överstigande viss i stadgarna angiven del av grundkapitalet, ävensom ändringar uti redan avslutade sådana kontrakt, om verket därmed ikläder sig ytterligare förpliktelser; dock att dessa bestämmelser icke gälla inköp av fastigheter på exekutiv auktion. Beslut i nu sagda frågor vare ej giltigt med mindre detsamma biträts av minst tre fjärdedelar av hela antalet röstande,

- f. Återkallandet av förordnande att vara ledamot av styrelsen,
- g. Ifrågasatta ändringar uti anstaltens stadgar.
- 2) I stadgarna kan bestämmas, att avgörandet av ytterligare frågor förbehållas plenarförsamlingen.

§ 14.

1) Den samhällsekonomiska anstaltens plenarförsamling har att fatta beslut i de frågor, som enligt lag eller stadgar falla inom församlingens verksamhetsområde.

2) Närmare föreskrifter rörande tid och sätt för inkallandet av plenarförsamlingen, dess beslutsmässighet och formen för beslutens avfattande skola lämnas i stadgarna.

STYRELSEN.

§ 15.

1) Den samhällsekonomiska anstalten representeras såväl inför domstol som eljest av dess styrelse. Den erhåller rättigheter och åtager sig förpliktelser genom av styrelsen i verkets namn avslutna avtal.

2) Styrelsen äger gentemot anstalten skyldighet att iakttaga alla sådana inskränkningar i dess befogenhet att driva verksamheten och representera verket, varom föreskrifter må hava lämnats uti stadgarna eller genom beslut av plenarförsamlingen. Gentemot tredje man har dock en sådan inskränkning i styrelsens fullmakt ingen laga verkan.

§ 16.

1) Styrelsens ledamöter utses genom beslut av plenarförsamlingen.

2) Till ledamöter må endast utses fysiska, i besittning av rätts-handlingsförmåga varande personer.

3) Första gången utses styrelsens ledamöter av de korporationer, som grundat anstalten, och gäller deras förordnande till dess den första plenarförsamlingen fattat beslut i frågan.

4) Förordnandet till ledamot av styrelsen må när som helst av plenarförsamlingen återkallas, vederbörande dock obetaget att framställa ersättningsanspråk enligt gällande kontrakt.

§ 17.

1) Styrelsen består av en eller flera ledamöter, vilka må vara avlönade eller oavlönade.

§ 18.

1) I anstaltens stadgar skall bestämmas, i vilken form styrelsen skall avfatta sina beslut, och huru sådant beslut skall av ledamöterna under-tecknas.

2) Så snart styrelseledamot utsetts, eller sådan ledamots fullmakt upphört eller ändrats, skall anmälan härom ofördröjligen göras till handelsregistret.

3) I stadgarna må jämväl bestämmas, att en styrelseledamot jämte en sådan prokurist, som äger rätt att teckna anstaltens firma, må i förening företräda anstalten.

4) Det sätt, på vilket styrelsens ledamöter och prokurister hava att utöva sin representationsrätt, skall alltid antecknas i handelsregistret och kungöras samtidigt med uppgifterna om deras förordnanden.

§ 19.

1) Utan plenarförsamlingens tillstånd må styrelsens ledamöter icke driva affärer för egen eller annans räkning inom samma affärsgren som anstalten, ej heller med personlig ansvarighet äga del i bolag inom denna näringsgren eller bekläda befattning i sådant bolags styrelse eller uppsiktsråd eller såsom affärsledare.

2) Där ledamot av styrelsen överträder detta förbud, må hans förordnande återkallas utan rätt för honom till ersättning från anstaltens sida. Dessutom äger anstalten rätt till ersättning för liden skada. Därest sådant anspråk icke framställes, äger anstalten påfordra, att de för ledamotens räkning avslutade affärerna skola anses såsom för anstaltens räkning gjorda. I fråga om för annans räkning avslutade affärer må anstalten påfordra, att på grund av sådan affär redan uppburet vederlag återbäres eller att anspråk på vederlag icke göres gällande.

§ 20.

1) Styrelsens ledamöter äga i förhållande till anstalten skyldighet att vid utövandet av sin verksamhet använda all den omsorg, som tillkommer en ordentlig affärsman. Ledamöter, som gjort sig skyldiga till försummelse härutinnan, ansvara inför anstalten en för alla och alla för en för därav uppkommande skada.

§ 21.

1) Drivandet av verksamhet för anstalten ävensom befogenheten att uti denna verksamhet företräda anstalten kan jämväl överlåtas på enskilda ledamöter av styrelsen eller på andra anstaltens befullmäktigade eller på dess tjänstemän.

2) Befogenheten att företräda anstalten beror på den utfärdade fullmakten; denna anses, där annat icke uttryckligen angivits, gälla för alla rättshandlingar, som i allmänhet sammanhånga med utövandet av ifrågavarande verksamhet.

3) Antagandet av prokurist skall ske av samtliga styrelseledamöter i förening. Återkallandet av prokurafullmakt kan verkställas av vilken ledamot som helst.

§ 22.

1) För samhällsekonomisk anstalt skola i övrigt i tillämpliga delar gälla föreskrifterna i §§ 17—27 av lagen den 6 mars 1906, R. G. Bl. N:r 58.

Kontrollutskottet.

§ 23.

1) Kontrollutskottet består av befullmäktigade ombud för de korporationer, som grundat anstalten. Antalet utskottsledamöter skall vara i stadgarna bestämt, men får icke överstiga fem.

2) Förordnande att vara ledamot i kontrollutskottet skall första gången gälla intill dess beslut fattats i anledning av redovisningen för första arbetsåret. Sedermera skall förordnandet gälla för högst tre arbetsår i sänder. Det utgår, då beslut fattats i anledning av redovisningen för detta tredje arbetsår.

3) Till ledamöter i kontrollutskottet må icke utses ledamöter av anstaltens plenarförsamling eller av dess styrelse, ej heller anstaltens tjänstemän.

§ 24.

1) Kontrollutskottet har till uppgift:

- a. Att pröva och godkänna förslag om upptagande av lån på längre tid å belopp överstigande viss i stadgarna angiven storlek,
- b. Att meddela tillstånd till övertagande av betalningsansvar för växlar,
- c. Att meddela tillstånd till köp och försäljning av fast egendom, såvida denna överstiger viss i stadgarna angiven storlek,
- d. Att pröva och godkänna styrelsens till anstaltens plenarförsamling ställda förslag om fördelning av vinsten,
- e. Att även mot plenarförsamlingens vilja avsätta styrelseledamot, som missbrukat sitt förtroendeuppdrag, begagnat sin ställning till att skaffa sig själv ekonomisk fördel, i något väsentligt avseende åsidosatt stadgarnas föreskrifter eller överskridit sina av styrelsen tilldelade befogenheter för så vitt härigenom anstaltens intressen satts i fara; i vilket fall utskottet jämväl äger inkalla anstaltens plenarförsamling för omedelbart utseende av ny styrelse,

f. Att upplösa plenarförsamling, därest densamma gjort sig skyldig till fortsatt, grov kränkning av församlingen enligt lag eller stadgar åliggande skyldigheter,

g. Inkallandet av anstaltens plenarförsamling, där så synes i anstaltens intresse erforderligt.

2) Kontrollutskottet och dess enskilda ledamöter äga erhålla kännedom om all verksamhet inom anstalten. Utskottet äger att när som helst, i sin helhet eller genom en dess ledamot, erhålla tillgång till anstaltens böcker och handlingar, ävensom inventera anstaltens kassa, tillgången på värdepapper, fordringsbevis och varor.

§ 25.

1) Kontrollutskottet skall i sin arbetsordning utfärda närmare bestämmelser rörande fullgörandet av sina uppgifter.

2) Där kontrollutskottet utövar sin verksamhet i plenum, skall såsom utskottets beslut anses den mening, varom de flesta närvarande ledamöterna förenat sig.

Tillsyningsmyndighet.

§ 26.

1) Finansministern har att upprätta en tillsyningsmyndighet, bestående av sakkunniga. Denna myndighet äger rätt att hos de samhälls-ekonomiska anstalterna när som helst verkställa granskning och kontroll av affärsböcker, kassabehållningar och inventarieförteckningar.

2) Då kontrollen giver anledning till anmärkning, skall ärendet remitterats till den samhälls-ekonomiska anstaltens kontrollutskott, vilket har att draga försorg om att förklaring avgives samt att förefintlig brist avhjälpes.

C. Anstaltens rättsförhållanden.

§ 27.

1) Den samhälls-ekonomiska anstalten äger rättigheter och skyldigheter såsom självständig juridisk person samt kan förvärva fast egendom och begränsade sakrätter i dylik egendom; den kan kära och svara inför domstol. Den äger alla en köpmans rättigheter enligt handelslagen.

2) För fullgörandet av anstaltens förpliktelser gentemot dess fordringsägare svarar endast anstaltens egendom.¹⁾

¹⁾ Jfr dock § 7, enligt vilken i vissa fall de grundande korporationerna övertaga ansvar för anstaltens förbindelser.

§ 28.

1) Affärsdriften, särskilt bokföringen och ekonomiska transaktioner, skall ordnas enligt samma grunder som för enskilda köpmän; räkenskapsväsendet skall hållas avskilt från de korporationers räkenskaper, som grundat anstalten. Räkenskapsväsendet skall föras så, att anstaltens förmögenhetsställning när som helst kan med säkerhet fastställas.

2) Den samhällsekonomiska anstaltens förmögenhet skall förvaltas avskild från de korporationers egendom, som grundat densamma. De för dessa korporationer gällande föreskrifter för ekonomiska transaktioner skola vara avgörande beträffande i vad mån resultaten av dylika transaktioner skola angivas i budgetförslag och revisionsberättelser.

§ 29.

1) I fråga om skatter och avgifter gälla för den samhällsekonomiska anstalten samma bestämmelser, som för ett enskilt handelsbolag. Såsom skyldigt till offentlig balansdeklaration är verket underkastat beskattning enligt kap. II skattelagen.

2) Krigstilläggsskatten (artikel II, § 1, punkt 3, i lagen den 6 februari 1919, St. G. Bl. N:r 150) skall utgå enligt följande bestämmelser:

a. För sådana samhällsekonomiska anstalter, som uppstått genom övertagande av företag från aktieföreningar, från gruvbolag (Gewerkschaft) och bolag med begränsad ansvarighet eller från enskilda personer, skall den uti anförda lagrum intagna tilläggs-skalan tillämpas med följande ändringar uti räntabilitetsberäkningen:

Enligt i § 94 litt. A., P. St. G. skola vid räntabilitetsberäkningen låneräntor avdragas vid fastställandet av inkomstskattens grundbelopp; detta skall icke gälla räntorna på sådana skuldförbindelser eller sådana lån, som för anstalten motsvara ett aktiebolags eller annat privat företags grundkapital. Till grundkapitalet räknas det tidigare aktiekapitalet eller det förra privata företagets kapital.

b. För övriga samhällsekonomiska anstalter utgör krigsskattetillägget femtio procent.

3) Överlåtelse på samhällsekonomisk anstalt av fast egendom från företag, som tillhör staten, något av kronländerna eller en kommun, vare fri från avgift.

§ 30.

1) Om för visst slag av företag särskilda förvaltningsföreskrifter utfärdas, skall även den samhällsekonomiska anstalten vara underkastad dessa föreskrifter.

§ 31.

1) De korporationer, som grundat anstalten, äga i rörelsen del i förhållande till storleken av deras staminsatser; dessa insatser få icke överlåtas och kunna icke fordras tillbaka.

2) Insatserna skola fullgöras inom i stadgarna fastställd tid. Senare inbetalningar, utöver staminsatserna, kunna icke mot korporationernas bestridande utkrävas.

3) De grundade korporationerna äga icke anspråk på att å stamlotterna erhålla ränta av viss storlek.

§ 32.

1) Anstaltens vinst skall användas på följande sätt:

a. Först skola bestridas utgifterna för driften, däruti inbegripes vad som kräves för förräntning av skuldförbindelserna och för erforderlig amortering,

b. Därefter skola medel avsättas för framtida behov, nämligen för erforderliga utvidgningar samt förbättringar i företaget i tekniskt och affärsmässigt avseende, ävensom för framtida förluster, detta i en utsträckning vars minsta storlek bestämts i stadgarna,

c. Slutligen skall av vinsten ränta gottskrivas staminsatserna med högst fem procent av dessas belopp.

2) Övrig vinst skall delas mellan anstaltens arbetare och tjänstemän samt de korporationer, som grundat verket; storleken av arbetarnas och tjänstemännens andel skall bestämmas i stadgarna och uppgå till en fjärdedel. Över denna andel kan anstaltens plenarförsamling icke på annat sätt förfoga, däremot kan densamma med kontrollutskottets godkännande bestämma om ytterligare avsättande för framtida behov av de grundande korporationernas tillkommande andelar.

3) Av arbetarnas och tjänstemännens andel skall hälften användas till dessas bästa enligt av driftsråden fattade beslut. Den andra hälften skall tillfalla en gemensam kassa, som skall upprättas för arbetare och tjänstemän i alla samhällsekonomiska anstalter.

4) Där en korporation grundat flera samhällsekonomiska anstalter, skall den för arbetarnas och tjänstemännens bästa bestämda delen av nettovinsten (stycket 3) avsättas till en särskild kassa ("Ausgleichskasse") för gemensamt bruk för samtliga dessa anstalters arbetare och tjänstemän.

5) Rörande förvaltningen av kassorna (styckena 3 och 4) samt användningen av deras medel skall i särskild lag stadgas.

Anstaltens upplösning och likvidation.

§ 33.

- 1) Den samhällsekonomiska anstalten kan upplösas :
 1. Efter utgången av den i stadgarna bestämda tid.
 2. Genom beslut av det ämbetsverk, som ägt giva tillstånd till anstaltens grundande (§ 5 stycket 1), därest anstaltens upplösning kräves av dess plenarförsamling, dess kontrollutskott eller av någon av de korporationer, som grundat anstalten.
- 2) I stadgarna kunna jämväl andra grunder för anstaltens upplösning angivas.

§ 34.

- 1) Anstaltens upplösning följes av dess likvidation. Såsom likvidatorer inträda styrelsens och kontrollutskottets ledamöter.
- 2) De korporationer, som grundat verket, fastställa en likvidationsordning.
- 3) Efter likvidationens slut skola likvidatorerna hos handelsrätten ingiva ansökning om strykandet av anstaltens firmabeteckning.
- 4) Handelsrätten skall i de officiella tidningarna utfärda kungörelse om anstaltens upphörande. De korporationer, som ägt del i anstalten, skola bestämma om förvaringen av den upplösta anstaltens böcker och handlingar.
- 5) I övrigt skola de i §§ 91—93 samt 95 av lagen den 6 mars 1906, R. G. Bl. N:r 58, givna föreskrifter i tillämpliga delar gälla.

Avdelning 2.

AKTIEBOLAG OCH BOLAG MED BEGRÄNSAD ANSVARIGHET
AV SAMHÄLLSEKONOMISK KARAKTÄR.

§ 35.

- 1) Regeringen äger att på ansökan tillerkänna aktiebolag samt bolag med begränsad ekonomisk ansvarighet karaktären av bolag av samhällsekonomisk karaktär, såvida staten, kronländer, kommuner eller samhällsekonomiska anstalter ävensom bolagets arbetare och tjänstemän äga del i bolagets förvaltning och kontroll.

§ 36.

- 1) I styrelsen för ett aktiebolag av samhällsekonomisk karaktär skola representanter för korporationerna (§ 35) samt för arbetarnas och tjänstemännens driftsråd besätta halva antalet platser. Förordnandet av dessa styrelseledamöter kan endast återkallas av de korporationer

eller driftsråd, som givit förordnandet. Föreskriften i § 12 stycket 2 skall härvid tillämpas. De av driftsråden utsedda styrelseledamöterna äga icke företräda bolaget, ej heller rätt att teckna dess firma.

2) Vid bolag med begränsad ekonomisk ansvarighet av samhälls-ekonomisk karaktär skall utses ett granskningråd, för vilket gälla de i första stycket här förut givna föreskrifter.

§ 37.

1) Vid grundandet av aktiebolag och bolag med begränsad ekonomisk ansvarighet äger statsförvaltningen för sig själv eller för andra offentliga korporationer kräva delaktighet intill hälften uti bolagets kapital på minst lika gynnsamma villkor, som de eljest gällande gynnsammaste villkoren.

2) Vid ökning av bolagets kapital må samma rätt, som nu sagts, göras gällande i fråga om all sådan ökning, intill dess de offentliga korporationernas andelar uppgå till hälften av bolagets hela kapital.

§ 38.

1) Vid fördelningen av nettovinsten skall en i stadgarna bestämd del användas till arbetarnas och tjänstemännens bästa. De i § 32 styckena 3 och 4 angivna föreskrifter skola därvid tillämpas.

2) Om utdelningen skulle uppgå till mer än sex procent av bolagets kapital, skall den överskjutande delen fördelas mellan bolagets övriga delägare och de korporationer, som äga del i detsamma; de senares andel skall progressivt stiga med nettovinsten. Närmare föreskrifter härom skola meddelas i stadgarna.

§ 39.

För att från utomstående anskaffa kapital till ett bolag av samhälls-ekonomisk karaktär äger finansministern giva tillstånd till utgivande av skuldförbindelser enligt § 7.

§ 40.

De i § 26 rörande för tillsyningsmyndigheten meddelade föreskrifter, skola även tillämpas på bolag av samhällsekonomisk karaktär.

§ 41.

För bolag av samhällsekonomisk karaktär skola i övrigt i tillämpliga delar gälla för aktiebolag och bolag med begränsad ekonomisk ansvarighet givna bestämmelser.

§ 42.

Regeringen har att draga försorg om verkställandet av de här förut givna föreskrifter; denna lag träder i kraft, så snart den publicerats.

Bilaga IV.

LAG OM FÖRFARANDET VID EXPROPRIATION AV EKONOMISKA FÖRETAG AV 30 MAJ 1919.

§ 1.

1) Genom lagar rörande socialisering av ekonomiska företag, som jämlikt lagen den 14 mars 1919 § 1 stycke 2 (St. G. B. N:r 181) skola utfärdas, skola bestämmelser lämnas rörande socialiseringens föremål och omfattning, samt grunder fastställas för ersättningens beräkning med hänsyn till förhållandena inom varje särskild näringsgren. Vid sådan beräkning skall, efter det skäliga avskrivningar verkställes, full gottgörelse lämnas för sådana efter den 14 mars 1919 uppkomna kostnader i fråga om underhåll eller utvecklande av företagen eller anskaffande av driftsmedel, som falla inom ramen av löpande utgifter; däremot skall hänsyn icke tagas till sådana förhållanden, som framkallats i avsikt att uppnå högre ersättning.

2) I nu sagda socialiseringslagar skall bestämmas, i vad mån samverkan med kronländernas förvaltningsorgan kan ordnas.

§ 2.

1) Expropriation omfattar i regel ett företag i dess helhet, det vill säga inclusive besittningsrätten till mark och gruvor, där belägna byggnader, inmonterade maskiner med mera, samtliga tillbehör, rättigheter (patent, licenser, koncessioner m. m.), befintliga driftsmedel, förråd och reservlager, för investering eller andra ändamål bildade fonder, ävensom företagets samtliga rättsliga, ekonomiska och affärsförhållanden.

2) Enstaka självständiga delar (avdelningar, särskilda rättigheter m. m.) av ett företag, jämte däruti upplåtna eller därmed sammanhängande begränsade sakrätter eller fordringsrätter och andra förpliktelser, kunna vid expropriationen undantagas. Expropriationen kan även inskränkas till en eller flera självständiga delar av ett företag. Skada, som uppstår genom ett sådant särskiljande ur den ekonomiska enheten, skall uppskattas särskilt för sig.

§ 3.

Expropriationsförfarandet i fråga om ekonomiska företag tager i enlighet med de särskilda socialiseringslagarna (§ 1) sin början, så snart regeringen fattat beslut om företagets eller avdelningens expropriation. I detta beslut skall bestämmas till vem äganderätten om förvaltningen av företaget skall övergå (expropriatören), och vid vilken tidpunkt övertagandet skall ske. Beslutets genomförande skall anförtros åt den minister, till vilkens ämbetsområde saken hör.

§ 4.

1) Beslutet skall omedelbart delgivas den förutvarande ägaren samt kungöras i de officiella tidningarna. Företagaren och de personer, som handhava affärsledningen, skola även efter det de erhållit del av beslutet fortsätta att förvalta och driva företaget, och med den försiktighet och den omsorg, som anstår en ordentlig affärsman. Ändringar och utvidgningar av anläggningarna samt avslutandet av avtal och ekonomiska överenskommelser, vilka gå ut över måttet av regelmässig drift eller åsamka företaget förpliktelser för längre tid, få efter sagda tidpunkt icke företagas utan expropriatörens samtycke.

2) Överlåtelser av eller upplåtandet av begränsade sakrätter uti fastigheter, gruvrättigheter och inteckningar, som ske efter expropriationsbeslutets kungörande, vare giltiga blott i händelse expropriatören därtill lämnar sitt samtycke.

3) Där så erfordras, skall, efter det affärsledarna erhållit del av expropriationsbeslutet, vederbörande minister i samförstånd med expropriatören ställa en eller två förtroendemän vid affärsledningens sida. Dessa skola tillvarata expropriatörens intressen, dock utan att hämmande inverka på driften.

§ 5.

Expropriationsbeslutet skall meddelas vederbörande domstolar i och för anteckning i fastighetsböckerna samt, därest firman är införd i handels- eller föreningsregistret, införas i detta register. Där så erfordras, skall beslutet jämväl meddelas patentverket i och för anteckning i patentregistret.

§ 6.

1) Omedelbart efter expropriationsbeslutets delgivande skola förhandlingarna inledas med den förutvarande ägaren för ernående av en uppgörelse i godo, detta särskilt rörande expropriationens omfattning och ersättningens storlek. Förutvarande ägaren skall meddela de för sådant ändamål tillsatta förhandlarna begärda upplysningar, bevilja dem tillträde till företaget samt tillgång till böcker och affärshandlingar,

ävensom ställa till deras förfogande alla erforderliga bevis (§§ 6 och 7 i lagen den 14 mars 1919, St. G. Bl. N:r 181).

2) Fordringsägare och sådana personer, som innehava begränsade sakrätter eller fordringsrättigheter uti till företaget hörande egendom och rättigheter, hava för anmälan av sina anspråk en uti offentliga kungörelser i allmänna tidningarna bestämd frist av minst tre månader, vid äventyr att icke i rätt tid anmälda anspråk icke kunna göras gällande mot expropriatör en i annat fall än de givits honom tillkänna eller framgå av förut sagda offentliga böcker. I kungörelsen skall uttryckligen erinras även om dessa rättsföljder.

§ 7.

1) I frågor rörande ersättningen, rörande övertagandet av ansvar för gäld samt rörande den rättsliga verkan och storleken av de fordringsrättigheter, som uppkomma genom expropriationen, ävensom beträffande företrädesrätt mellan dessa fordringsrättigheter inbördes, skall därest överenskommelse icke träffats, slutgiltigt beslut fattas av en skiljedomstol. Detta beslut får icke överklagas och har rättslig verkan i fråga om alla av beslutet berörda personer.

2) Skiljedomstolen sammansättes av tre yrkesdomare, av vilken en förer ordet, samt fyra sakkunniga i offentlig tjänst icke anställda lekmän. Av yrkesdomarna skall en utses från den underdomstol, under vars domvärjo det exproprierade företaget står, en från närmaste överinstans och en från högsta domstolen. Av de fyra lekmännen utses två av regeringen och två av företagets förutvarande ägare. Parterna kunna även låta sig representeras av advokater.

§ 8.

1) Där mellan parterna annat avtal icke träffats, skall i avräkning på ersättningssumman ansvar övertagas för:

- a. De förpliktelser (gäld, begränsade sakrätter, onera) för vilka någon för expropriation bestämd egendom eller rättighet svarar, i den mån dessa förpliktelser täckas av det värde, till vilket egendomen eller rättigheten uppskattas av skiljedomstolen.
- b. All till företaget hörande gäld, i den mån den täckes av vad som återstår av ersättningen, sedan avdrag gjorts för värdet av de under a. sagda förpliktelser.

Om ersättningen, däri icke inberäknad den i § 2, stycke 2, omnämnda särskilda gottgörelse, icke räcker till täckande av alla dessa fordringar, skola de under a. sagda anspråk först tillgodoses i den ordning, som svarar mot deras inbördes företrädesrätt, detta intill uppskattningsvärdet av den egendom, som häftar för desamma. Återstoden av ersättningen skall proportionellt fördelas på inne-

havarna av de fordringar och rättigheter, för vilka företaget häftar, däruti inbegripet sådan rättighet av det under a. sagda slag, som icke täckts av uppskattningsvärdet på den egendom, som häftat för densamma.

2) Därest ansvar för en förpliktelse övertagits, vare den förutvarande gäldenären fri från ansvar, så långt övertagandet räcker. Sakrätt, som icke täckts av uppskattningsvärdet på den egendom, i vilken sagda rätt upplåtits, är att anse som förfallen.

3) För förpliktelser, som uppkommit efter expropriationsbeslutets delgivande, men innan företaget övertagits av expropriatören, svarar denne, utan hänsyn till ersättningens storlek, därest åtagandet av sagda förpliktelser faller inom ramen av löpande utgifter eller skett med den nya innehavarens samtycke (§ 4 stycke 1).

§ 9.

1) Därest ett mellan förre ägaren och tredje man ingånget avtal från endera partens sida ännu alls icke eller icke fullständigt fullgjorts, inträder expropriatören såsom part i avtalet, uti den förre ägarens ställe; expropriatören kan emellertid avstå härifrån, därest de i avtalet åtagna förpliktelser icke äro att hänföra till löpande utgifter eller avtalet ingåtts i avsikt att förskaffa någon en orättmätig fördel på företagets bekostnad.

2) De med arbetarne och tjänstemännen muntligen eller skriftligen avslutade avtal eller kontrakt om arbete eller tjänst övertagas av expropriatören med alla därå grundade rättigheter och förpliktelser, däruti inbegripet anspråk på pension enligt sagda avtal eller kontrakt.

3) Expropriatören äger rätt att inom en månad efter övertagandet av tjänstekontrakt, som lyder på mer än ett år eller i vilket stadgats längre uppsägningstid än ett år med årlig fast avlöning, av sammanlagt mer än 30,000 österrikiska kronor, verkställa uppsägning av sådant kontrakt till ett år efter uppsägningsdagen, utan att därför anspråk på ersättning kan göras gällande mot förutvarande ägaren eller mot expropriatören.

§ 10.

Utgörandet av den del av ersättningen, som återstår efter avräkandet av värdet av de övertagna förpliktelserna, kan efter expropriatörens skön ske helt eller delvis genom amortabla skuldförbindelser. Närmare föreskrifter rörande utgivande av sådana förbindelser och den säkerhet, som härför skall ställas, skola utfärdas i särskild lag.

§ 11.

1) Envar, som i rätt tid anmält anspråk enligt § 6, äger jämväl rätt att uppträda såsom part inför skiljedomstol i fråga om fastställandet av ersättningens storlek.

2) Rättegångskostnaderna vid skiljedomsförfarandet skola bäras av expropriatören, därest icke i domstolens beslut förklaras, att förre ägaren utan skäl begärt skiljedom; i vilket fall denne kan dömas ersätta kostnaderna helt eller delvis. Förre ägaren skall själv bära sina kostnader för ombud vid skiljedomsförfarandet.

3) Därest ett av de i § 595, punkterna 2, 4, 5, 6, 7 och 8 av civilprocessordningen (lagen den 1 augusti 1895 R. G. Bl. N:r 113) sagda skäl föreligger, eller om vid tillsättandet av skiljedomstolen eller vid domens avkunnande i lag stadgad föreskrift kränkes, kan inom den i § 596 civilprocessförordningen sagda tid talan föras hos högsta domstolen om skiljedomstolens upphävande. Om domen upphäves, skall skiljedomstolen fatta nytt beslut. Närmare bestämmelser rörande utseende, där så erfordras, av nya ledamöter av skiljedomstolen, skola utfärdas genom promulgationsförordning.

§ 12.

1) Om före utgången av den genom expropriationsbeslutet fastställda dagen för expropriationens verkställande överenskommelse icke träffats rörande ersättningen och övertagandet av den förre ägarens förpliktelser, äger expropriatören ändock med vederbörande ministers samtycke att utan dom övertaga den faktiska besittningen av och förfoganderätten över företaget i den utsträckning som bestämts uti expropriationsbeslut, men mot deposition hos domstol i penningar eller genom skuldförbindelser (§ 10).

2) Myndigheterna skola lämna erforderligt bistånd vid verkställandet av besittningstagandet. Detta skall icke uppehållas av att dess föremål efter expropriationsbeslutets kungörande överlåtits på tredje man eller av att andra rättsliga förändringar inträffa i fråga om sagda föremål, såvida detta icke skett med expropriatörens godkännande.

§ 13.

1) Det slutliga övertagandet av företaget skall meddelas vederbörande domstolar och myndigheter i och för anteckning i fastighetsböckerna samt uti handels- resp. förenings- och patentregister ävensom för kungörande i de officiella tidningarna.

2) Efter övertagandet skall företaget drivas för expropriatörens räkning.

§ 14.

Efter det överenskommelse träffats eller skiljedom fallit rörande uppkomna tvistefrågor, verkställs mellan expropriatören och företaget en avräkning med hänsyn till under tiden uppkomna ömsesidiga fordringar och genfordringar, på grundval av en ränteberäkning av fem

procent. Därefter skall även överlåtelse på expropriatören verkställas i fråga om äganderätten till fastigheterna samt företagens fordringar.

§ 15.

Om inom den uti expropriationsbeslutet fastställda tid (frist) övertagande icke fullgjorts, är beslutet att anse såsom förfallet. Skada i förmögenhetsrättsligt avseende, som härigenom drabbar förra ägaren, skall ersättas honom av den, till vilkens förmån expropriationsbeslutet fattats. Talan härom skall föras vid de allmänna domstolarna.

§ 16.

Alla med expropriation enligt denna lag sammanhängande skriftliga överenskommelser av förmögenhetsrättslig art, ävensom enligt denna lag avkunnade skiljedomar, äro fria från avgift.

§ 17.

Regeringen äger att genom särskild promulgationsförfordning utfärda föreskrifter för genomförandet av denna lag, särskilt i fråga om expropriationsbeslutets form, om uppmaning till anmälan av anspråk, om form för och verkan av sådan anmälan, om förfarandet vid skiljedomstolen, vidare föreskrifter rörande behandling av samtidigt tagna inteckningar, rörande temporärt upphörande av klagorätt och verkställighetsåtgärders uppskjutande till dess slutligt beslut fattats i fråga om gäldens övertagande, ävensom föreskrifter i inskränkande riktning i fråga om utgörandet av ersättningen samt ändrade bestämmelser i fråga om jordebokens förande.

§ 18.

Denna lag träder i kraft den dag den kungöres. Verkställandet av lagens bestämmelser åligger regeringen.

Bilaga V.

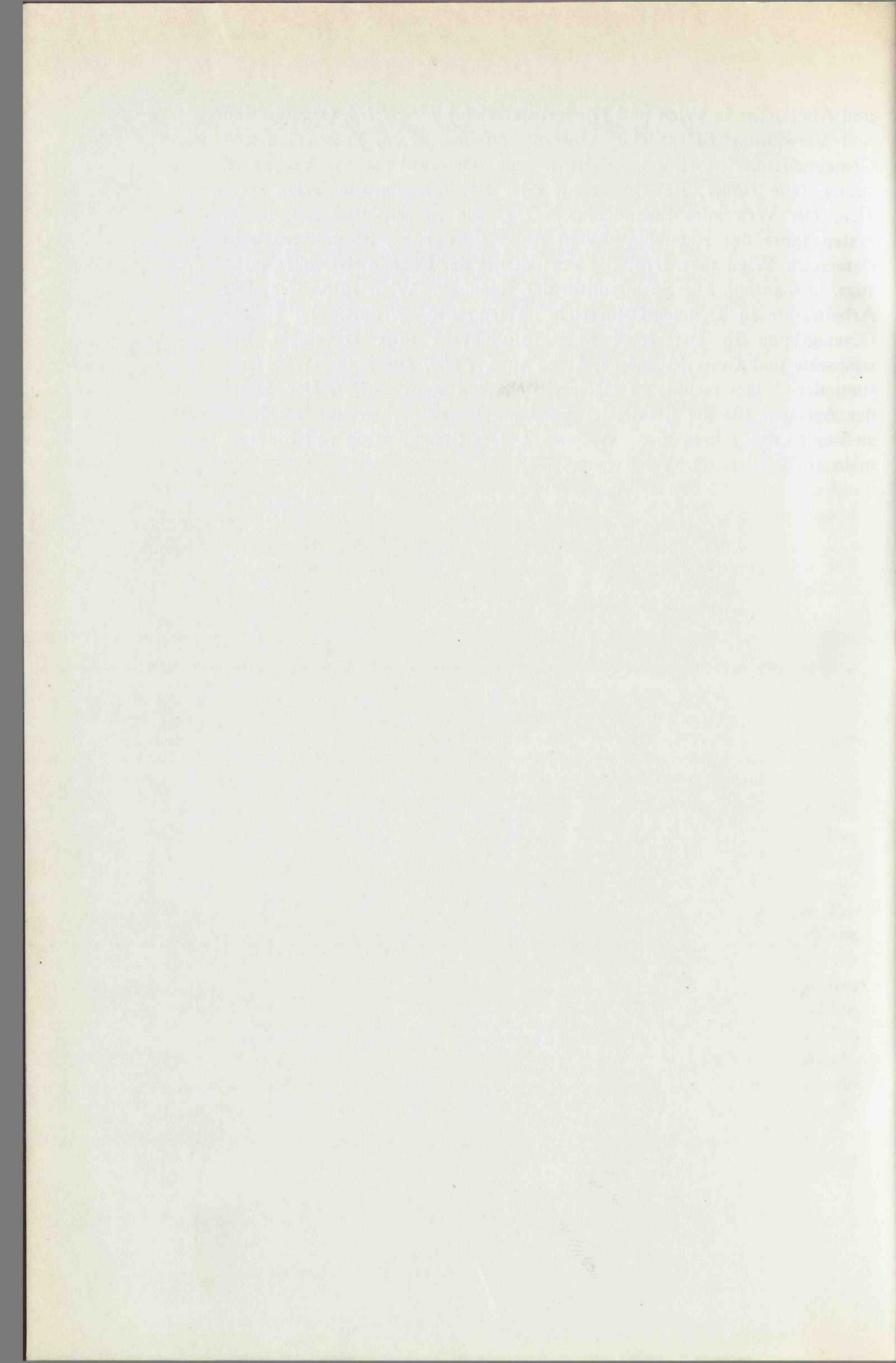
MATERIAL OCH LITTERATUR.

Den föreliggande framställningen av socialiseringspolitiken i Österrike från revolutionen 1918 till hösten 1922 är i huvudsak grundad på iakttagelser under tvenne studieresor, en sommaren 1920 och en sommaren 1922, samt på under dessa resor insamlat material; litteratur, parlamentstryck och författningar, årsberättelser, tidningar och tidskrifter, skriftliga handlingar etc. Det statistiska materialet har till stor del erhållits direkt från Bundesamt für Statistik. Utom detta ha begagnats, särskilt för den första tiden, rapporter till utrikesdepartementet från svenska legationen i Wien.

Nedskrivningen av framställningen har ägt rum under september och oktober månader 1922, till vilken tidpunkt i pressen givna karaktärstiker alltså hänföra sig.

Den använda litteraturen, vilken endast i undantagsfall, då direkta citat förekommit, citerats i texten, är i huvudsak följande: Wirtschaftliche Verhältnisse Deutsch-Österreichs (Schr. des Veriens für Sozialpolitik, N:r 158, utg. av Hainisch) 1919. *Hertz*, Die Produktionsgrundlagen der österreichischen Industrie vor und nach dem Kriege, 5. uppl. *D:o*, Ist Österreich wirtschaftlich lebensfähig? Wien 1921. *Stolper*, Deutsch-Österreich als Sozial- und Wirtschaftsproblem. München 1921. *Hudeczek*, Die Wirtschaftskräfte Österreichs. Wien 1921. *Strakosch*, Grundlagen der Agrarwirtschaft in Österreich, Wien 1916. *D:o*, Der Selbstmord eines Volkes. Wirtschaft in Österreich. Wien 1922. *Ermers*, Österreichs Wirtschaftsverfall und Wiedergeburt. Wien 1922. Österreichisches Jahrbuch 1920, 1921. Statistisches Handbuch für die Republik Österreich. Wien 1921. Das Österreichische Ernährungsproblem. Verfasst im Bundesministerium für Volksernährung. Wien 1922. Financial reconstruction of Austria. Report of the Financial committee of the council of the League of Nations. London 1921. *Beveridge*, Peace in Austria, a Study of Social and Industrial Conditions, London 1921. *Vanderlip*, What I saw in Europe, 1922. Denkschrift der deutsch-österreichische Gewerkschaftskommission an den internationalen Gewerkschaftskongress, 1920, enth. Darstellung der wirtschaftl. Verh. Deutsch-österreichs. Die Entwicklung der sozialen Gesetzgebung in der Republik Österreich seit dem Umsturze. (Utarb. av Kammer für Arbeiter

und Angestellte in Wien und Niederösterreich.) *Max Ried*, Organisation und Verwaltung öffentlicher Unternehmungen. *D:o*, Finanzplan und Gemeinwirtschaft. (Sonder-abdruck aus Österreichisches Volkswirt, 1921.) *Otto Bauer*, Bolschewismus oder Sozialdemokratie, Wien 1920. *D:o*, Der Weg zum Sozialismus. *D:o*, Die Sozialisierungsaktion im ersten Jahre der Republik. Wien 1919. *Ellenbogen*, Sozialisierung in Österreich, Wien 1921. *D:o*, Die Fortschritte der Gemeinwirtschaft, Wien 1922. *Braunthal*, Die Sozialpolitik der Republik. Wien 1919. *D:o*, Die Arbeiterräte in Deutsch-Österreich. Wien 1919. *Brügel*, Die soziale Gesetzgebung in Österreich 1848—1919. Wien 1919. *Grünwald*, Betriebsräte und Gewerkschaften, Wien 1919. *Palla*, Die Interessenvertretung der Arbeiterschaft in Österreich. Wien 1921. *Dittes*, Der Stand der Arbeiten für die Elektrisierung der österreichischen Bundesbahnen zu Beginn des Jahres 1922. Wien 1922. Der Staatsvertrag von St. Germain (officiell text). Wien 1919.

Statens offentliga utredningar 1924

Systematisk förteckning

(Siffrorna inom klammer beteckna utredningarnas nummer i den kronologiska förteckningen.)

Allmän lagstiftning. Rättsskipning.
Fängvård.

Statsförfattning. Allmän statsförvaltning.

Kommunalförvaltning.

Statens och kommunernas finansväsen.

Politi.

Socialpolitik.

Iakttagelser rörande socialiseringen i Österrike. [14]
Det svenska tobaksmonopolet. [15]

Hälso- och sjukvård.

Allmänt näringsväsen.

Kungl. Elektrifieringskommitténs meddelanden/ 11.
Ang. elektrifiering av landsbygden inom Blekinge
län. [10] 12. Ang. elektrifiering av landsbygden
inom Kopparbergs län. [3] 13. Ang. elektrifi-
ering av landsbygden inom Västmanlands län.
[8] 14. Ang. elektrifiering av landsbygden inom
Värmlands län. [9] 15. Ang. elektrifiering av
landsbygden inom Jämtlands län. [11] 18. Ang.
elektrifiering av landsbygden inom Gotlands län.
[12]

Fast egendom. Jordbruk med binäringar.

Det svenska lantbrukets produktionskostnader. 2.
Bokföringsåren 1920—1921 och 1921—1922. [2]

Vattenväsen. Skogsbruk. Bergsbruk.

Industri.

Handel och sjöfart.

Kommunikationsväsen.

Utredning rörande ny vattenväg mellan Östersjön
och Vänern jämte bihang. [6]

Bank-, kredit- och penningväsen.

Försäkringsväsen.

Kyrkoväsen. Undervisningsväsen.
Andlig odling i övrigt.

Supplement nr 2 till Sverges familjenamn 1920. [4]
Betänkande angående det fria och frivilliga folk-
bildningsarbetet. [5]
Betänkande och förslag angående läroverks- och
landsbibliotek. [7]
Förslag till lönereglering för befattningshavare vid
allmänna läroverk m. fl. läroanstalter. [13]

Försvarsväsen.

Utrikes ärenden. Internationell rätt.

Angående ordnandet av statens kommersiella infor-
mationsverksamhet. [1]